

ЮДАЇКА

В НАУКОВІЙ БІБЛІОТЕЦІ
ОНУ імені І. І. МЕЧНИКОВА

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА
НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
ФАКУЛЬТЕТ ІСТОРІЇ ТА ФІЛОСОФІЇ

*Серія «Книжкові колекції Наукової бібліотеки
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова»*

**ЮДАЇКА В НАУКОВІЙ БІБЛІОТЕЦІ
ОНУ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА**

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

НБ ОНУ

1677136

06/03/19

Одеса
Фенікс
2018

УДК 016(=411.16):027.7:378.4(477.74)ОНУ
Ю16

Рекомендовано до друку вченою радою
ОНУ імені І. І. Мечникова.
Протокол № 4 від 19.12.2017 р.
Серія започаткована у 2008 р.

Авт. вступ. статті та науковий редактор
О. С. Петриківська, канд. філос. наук, доцент
Упорядник **В. В. Самодурова**
Головний редактор **І. М. Коваль**, д-р політ. наук, проф.
Відповідальний редактор **М. О. Подрезова**
Бібліографічний редактор **О. С. Мурашко**

Ю16

Юдаїка в Науковій бібліотеці ОНУ імені І. І. Мечникова :
бібліогр. покажч. / Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, Наук.
б-ка, Ф-т історії та філософії ; авт. вступ. ст. та наук. ред.
О. С. Петриківська ; упоряд. В. В. Самодурова ; гол. ред.
І. М. Коваль ; відп. ред. М. О. Подрезова ; бібліогр. ред.
О. С. Мурашко. — Одеса : Фенікс, 2018. — 158 с. — (Книж-
кові колекції Наукової бібліотеки Одеського національного
університету імені І. І. Мечникова).

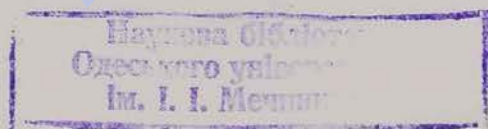
ISBN 978-966-928-231-6

Покажчик дає можливість розкрити для читачів значний обсяг
інформації стосовно історії, релігії та культури єврейського народу,
зосередженої у книгах, брошурах, журналах і газетах, які зберіга-
ються у книгосховищі Наукової бібліотеки Одеського національного
університету імені І. І. Мечникова.

До наукового обігу введені матеріали, які стануть у нагоді фа-
хівцям з юдаїки, працівникам редакцій, національним товариствам,
студентам університету, учням та всім, хто розуміє значення взає-
модії і взаємовпливу культур.

- © Петриківська О. С., авт. вступ. ст., 2018
- © Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова, 2018
- © Наукова бібліотека ОНУ
імені І. І. Мечникова, 2018
- © Факультет історії та філософії ОНУ
імені І. І. Мечникова, 2018

ISBN 978-966-928-231-6

З М І С Т

Юдаїка в фондах НБ ОНУ і сучасні дослідження єврейської історії та культури	4
Від упорядників	18
Загальні роботи з єврейства	21
Історіографія	21
Довідники	21
Періодичні видання	22
Бібліографічні покажчики	23
Історія єврейського народу	24
Загальні праці з історії євреїв	24
Біблійний період	25
Епоха Другого Храму і талмудичний період	26
Середньовіччя	27
Роботи з історії євреїв у новий та новітній часи	27
Євреї в Європі й світі	29
Євреї в Росії	30
Євреї в СРСР	33
Євреї в Україні	34
Одеські євреї	36
Гітлерівська катастрофа	41
Релігія	42
Філософія і культура	47
Етнографія. Фольклор	48
Мовознавство. Палеографія	49
Літературознавство	50
Художня література. Персоналії	52
Світова література єврейською мовою	63
Перелік праць єврейською мовою	66
Перелік одеських видань	70
Додатки	
Додаток 1. Боровий С. Нариси з історії єврейської книги на Україні	75
Додаток 2. Боровой С. Еврейские газеты перед судом «ученых евреев»	110
Додаток 3. Одеська періодична преса років революції та громадянської війни (1917–1921): [витяги]. Розвідка проф. С. Л. Рубінштейна	123
Іменний покажчик	139

JUDAICA В ФОНДАХ НБ ОНУ І СУЧАСНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЄВРЕЙСЬКОЇ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ

Бібліографічний покажчик, що представляється увазі читача – перша спроба зібрати відомості про книги з єврейської тематики, що містяться в фондах НБ ОНУ. Акцент зроблено на якомога більш повне розкриття цієї складової університетської бібліотеки, що дає уявлення про різні аспекти життя єврейського народу – його історії, культури, релігії, літератури тощо. Важливо, що видання різних років зберігають цінні свідчення того, як розвивалося в нашому місті вивчення історії і культури євреїв. Тут представлені роботи вчених і діячів епохи «єврейської революції нового часу».

Історія Одеси та історія Ізраїлю знаходяться в тісному психологічному, емоційному і духовному зв'язках. В Одесі зародилися політична думка, література, журналістика майбутньої єврейської держави, саме тут навмисно відтворювали івритську культуру. «Дива» відродження івриту – його затвердження як письмової мови в кінці XIX ст. і його становлення як розмовної мови – не було б, якби не виникла світська література на івриті, не були засновані газети і журнали широкого розповсюдження. Але з другої половини XIX ст. секулярна східноєвропейська єврейська культура стримовною, вона створюється не тільки на івриті, але й на ідиш, а також російською (чи польською) мовами. Одеса була важливим центром культури російських євреїв. Вона славилася своєю багатомовністю. Тут друкувалися перші єврейські періодичні видання російською мовою («Рассвет», «Сион», «День»), були засновані перші друковані органи на івриті – тижневики «Ха-Маггід», «Ха-Меліц», «Ха-Шахар». На ідиш видавався журнал «Кол-мевассер».

Все це має не тільки суто історичний інтерес. Свою статтю про виникнення світської літератури у Східній Європі ізраїльський історик, фахівець з історії східноєвропейського єврейства Нового часу Ісраель-Барталь закінчує словами: «Те, що відбувається сьогодні в івритській ізраїльській літературі, є повторення того, що вже відбувалося в кінці XIX – початку XX ст. Між релігійним текстом, сила якого залишилася недоторканою завдяки статусу «священного», що має силу закону, був одягнений магічною владою і супроводжуваний обрядом, і нерелігійними коментарями до нього в сучасній ізраїльській літературі зберігається відоме відчуження. Воно постійно дає про себе знати в дискусіях

з приводу Біблії, молитовників...» [1, с. 199]. Адаптація всіх складових єврейської культури до сучасного світу триває. «Боротьба ортодоксів проти нетрадиційних тлумачень, яка на початку XIX ст. виражалася в полеміці між хасидами і маскилим, – ця боротьба все ще далека від завершення» [1, с. 199]. А це означає, що потрібно звернутися до витоків зазначеного процесу адаптації та джерел, що зафіксували його нюанси. Тексти, що зберігаються в Науковій бібліотеці Одеського національного університету, дозволяють висвітлити ці процеси, адже їх автори – відомі єврейські інтелектуали були не просто спостерігачами, але й активними модераторами подій. Так, Семен Маркович Дубнов, єврейський історик, публіцист і громадський діяч, один із класиків і засновників наукової історії єврейського народу (перші узагальнюючі роботи С. Дубнова з російської і світової історії євреїв були опубліковані в нашому місті: «Підручник єврейської історії» (Одеса, 1898–1901, 1–3 тт.) і «Загальна історія євреїв» (Одеса, 1901, 1 т.)), висунув ідею тримовної єврейської культури, яка відображала реальний стан єврейської громади. Як пише американський теоретик літератури, філолог, перекладач Бенджамін Харшав в книзі «Мова в революційний час», типовий прояв тримовної культури – це «Одеські мудреці», група діячів культури, котрі задавали тон і встановлювали стандарти єврейської культури на рубежі XIX–XX ст. (хоча лише деякі з них жили в Одесі довго). Крім С. М. Дубнова (писав переважно російською, але також на ідиш і на івриті), до них відносять: Ахад-ха-Ам, івритський публіцист і філософ; Хаїм Нахман Бялик, івритський поет (іноді писав і на ідиш); Менделє-Мойхер-Сфорім, ідишський романіст, який сам перекладав свої твори на іврит; Шолом-Алейхем, ідишський письменник (писав також і на івриті) [14]. Ігаль Котлер, ґрунтуючись на автобіографічній праці С. Дубнова «Книга мого життя», звертає увагу на роль «одеських мудреців» в організації єврейської самооборони: «Глибоко потряс його (Семена Дубнова – О. П.) кишинівський погром 1903 р. Через два тижні після погрому він і група єврейських письменників, серед яких були Ахад-ха-Ам, Х. Бялик, М. Бен-Амі, І. Равніцький, опублікували відозву, де містився відкритий заклик до єврейської самооборони. Дубнов написав початковий текст відозви. Письменники довго працювали над редактурою, врешті-решт було вирішено написати його на івриті. Зробити це доручили Ахад-ха-Аму. Під впливом відозви протягом літа в Росії були сформовані єврейські загони самооборони, причому саме в Одесі був найбільший з них, який налічував понад 1500 осіб» [5, с. 161].

До завдань покажчика входить, перш за все, зорієнтувати дослідника в літературі різних періодів і полегшити йому доступ до потрібного

матеріалу. Детально про структуру покажчика розкажуть його укладачі. Вони ж окреслять хронологічні межі. Ми ж опишемо саму тему нашого видання, зупинимось на питаннях, пов'язаних з актуальністю досліджень в галузі юдаїки в нашому місті та можливостями, які ми тут маємо.

«Юдаїка» в академічному сенсі цього слова – це комплекс гуманітарних досліджень, спрямованих на вивчення релігії, історії, культури та побуту єврейського народу. Сьогодні у всіх провідних університетах світу існують спеціалізації в цій галузі. Одеса поки не є лідером цього процесу, хоча в нашому місті існують найважливіші передумови для розвитку цього напрямку наукових досліджень.

Одеса зіграла визначну роль у суспільному та культурному житті євреїв Російської імперії. Поява на карті світу міста Одеса (1794 г.) викликала великий приплив переселенців. Значну частину населення становила єврейська громада. Імігранти-євреї приїжджали до Одеси з малих і великих міст смуги осілості. До кінця XIX ст. єврейське населення міста становило вже 35 % від загальної кількості.

Середина XIX ст. – розквіт єврейської громади Одеси. «Міська влада в особі генерал-губернатора Воронцова і графа Строганова вельми прихильно ставилася до єврейського населення. Граф Строганов був єдиним з високопоставлених чиновників, хто висловився за скасування смуги осілості в своєму листі на ім'я государя імператора. Як заступник ставився до євреїв і попечитель Одеського навчального округу, видатний російський хірург М. І. Пирогов. А найбільша в місті газета «Одесский вестник» в 50-ті рр. неодноразово надавала свої сторінки єврейським письменникам і публіцистам» [5, с. 17].

Єврейська громада Одеси зазнала впливу економічної та політичної модернізації Нового часу, ідеології Просвітництва, виникнення національних рухів і національних держав. Сьогодні до кінця не розкриті регіональні особливості функціонування інститутів єврейської громади в умовах модернізації, розвиток політичних партій і організацій у євреїв, способи конструювання єврейської ідентичності й ставлення до неї в різні періоди, зміни єврейської традиції впродовж XIX–XX ст. Тому дослідження, присвячені історії одеського єврейства, його соціально-культурному та економічному розвитку протягом його існування, залишаються актуальними.

Професор єврейської історії та директор Центру юдаїки імені Таубе Стенфордського університету в США Стівен Ціпперштейн був одним із перших дослідників такого роду, який простежив життя одеської громади в її історико-культурному розвитку, починаючи з часу виник-

нення в 1794 р. і закінчуючи часом погромів у 1881 р. Він пояснював «дефіцит» наукових робіт, присвячених єврейській Одесі, тим, що для радянської історіографії ця тема була забороненою з кінця 1920-х рр., а зарубіжних дослідників єврейської історії, переважно, цікавили раціоналістичні наукові центри, до яких Одеса не належала. «У єврейській історіографії Одеса ніколи не досягла шанованого статусу “міста-матері Ізраїлю”» [15, с. 166]. Її недоліки – це недоліки великого сучасного міста: відсутність общинної солідарності, байдужість до духовних запитів, практичність і матеріалізм, «але Одеса пропонувала своїм євреям рідкісну в Росії можливість вільно жити у відносному благополуччі в сьогоденні і очікувати (хоча і не дуже ясно) майбутнього» [15, с. 166].

Незалежність і всебічне залучення в міське життя – якості одеського єврейства, що відзначаються й іншими дослідниками, «але було в Одесі щось, що не помічається багатьма з її огудників: особливе співтовариство прогресивно, оптимістично мислячих і комерційно успішних євреїв. І це стало значущим внеском міста в долю євреїв межі осідлості та й усїєї імперії» [4, с. 105]. Концепція маскилим, викладена в книзі С. Ціпперштейна «Євреї Одеси», взята за основу в сучасних дослідженнях про наше місто. «Маскилим» або прихильники Гаскали – це прихильники реформування традиційного єврейського життя в напрямку таких цінностей як розум, воля і прогрес, поборники світського знання, яке вони прагнули поширити серед євреїв за допомогою єврейської літератури. В Одесі маскилим очолювали головні комісії та громадські інститути, які керували життям єврейської громади. Американський історик і публіцист Чарльз Кінг у своїй книзі «Одеса: велич і смерть міста мрій» зазначає, що «маскилим додали місту воістину прогресивного прискорення, а реформи, започатковані ними, були підхоплені по всій імперії» [4, с. 109].

В першу чергу мова йде про реформу традиційної єврейської освіти, що проводилася з метою подолання соціальної замкнутості євреїв. Ідея полягала в тому, щоб доповнити освіту, отриману в хедері або єшиві, де навчання було засновано майже виключно на вивченні Галахита священних книг (Торі, Талмуді) або через вивчення коментарів до них. Нова концепція єврейської освіти наводила думку про необхідність світських предметів і загальних знань. Розглядався також варіант викладу єврейських предметів у загальних училищах і гімназіях. У 40-их роках XIX ст. були засновані казенні єврейські училища для боротьби із засиллям талмудичного вчення, що віддаляє євреїв від злиття з християнами, щоб потім за допомогою училищ нового типу залучити єврейське юнацтво в загальні навчальні заклади. Царський

режим активно проводив русифікацію євреїв аж до 1881 р. Особливо активно це відбувається в 50–60-і рр. XIX ст. Цим процесом керувало прагнення наблизити емансипацію, для чого змінити традиційне сприйняття християнською більшістю і урядом єврейської громади як такої, що не піддається інтеграції.

Після реформи 1857 р. за ініціативою інспектора Одеського навчального округу М. І. Пирогова одеська Талмуд-Тора – навчальний заклад з особливим статусом релігійної школи для дітей з бідних верств – частково втратила свій традиційний вигляд. «Це була раціонально організована школа з кваліфікованими викладачами та насиченою програмою з загальними предметами в обсязі міських двокласних училищ (російська мова, арифметика, географія, російська історія, чистописання) і єврейськими дисциплінами (іврит, Танах, Талмуд), що викладалися російською мовою» [13, с. 160].

Класик єврейської літератури Менделе Мойхер Сфорім (С. Абрамович), який оселився в Одесі з 1881 р. і перебував на посаді директора Талмуд-Тора, вплинув на її розвиток. Так, програма навчання розширилася за рахунок вивчення ведення бухгалтерських книг, складання діловодства, співу і фізкультури. Головна роль цього навчального закладу полягала в просуванні здібних дітей з неспроможних сімей вгору за соціальними сходами.

Менделе також очолював комітет з реформування одеської єшиви (існувала з 1866 р.) – єврейський навчальний заклад, який ставив за мету надання єврейському юнацтву вищої релігійної освіти. «Найбільш важлива особливість запропонованого ним методу складання нової програми єшиви полягала в заміні надмірно деталізованого вивчення релігійних текстів принципом відділення головних положень від другорядних і несуттєвих» [13, с. 380–381]. Комітету, на чолі з Менделем, «потрібно було розробити особливу програму з поглибленим вивченням єврейських і загальних предметів. Вибір кандидатури письменника був дуже вдалий. Він не відносив себе до жодних ідейних течій і в той же час був відомий як автор новаторських підходів до вивчення єврейських дисциплін. Наприкінці 1897 р. за ініціативою комітету число уроків по єврейським предметам зросло до двох годин на день, а Талмуд вивчався на трьох уроках в тиждень» [13, с. 157].

Як пише Ізраель Барталь, «повернення до Біблії стало засобом, яким скористалася література єврейського руху Просвітництва (Гаскалі), щоб повалити цінності традиційного єврейського суспільства – засобом тим більш грізним, що маскилим зазвичай підходили до традиційного тексту вельми своєрідно, зсередины його. Це був перший етап секуляри-

зації традиційної культури» [1, с. 192]. На думку сучасних дослідників, суттю етапу було прагнення зробити іврит мовою світської літератури. Мова Біблії повинна була стати зразком, до якого повинна була звернутися сучасна єврейська література. Одеські мислителі Гаскаліне не обмежувалися справами світської літератури, а активно брали участь в реформі єшиви. «Справа в тому, що в ортодоксальному середовищі ніколи не затримувалися на самому біблійному вірші, а розглядали талмудичні коментарі до нього. Маскилим же, подібно до гуманістів Ренесансу, хотіли повернутися до самих джерел тексту, розглядали їх з різних точок зору, в тому числі і з лінгвістичної» [1, с. 192]. Зазвичай традиціоналісти і ортодокси сприймали таке повернення з обуренням, як поступку християнському духу, наслідування християнської критики Талмуда. Однак в Одесі дослідники відзначають відсутність непереможного інтелектуального розриву між маскилим і традиціоналістами. «Саме відсутність такого розриву створювало умови для переходу частини традиціоналістів в табір реформаторів. Приклад новоросійського регіону показує, що реформа мала чималий внутрішній потенціал, який почав перетворюватися в реальність. Але це перетворення було перервано в результаті соціально-економічного і політичного вибуху в Росії» [13, с. 168]. Як зазначав О. І. Лернер на початку XX ст., на відміну від Литви «в Одесі немає ні національної, ні релігійної боротьби; більшість єврейської громади належить до освічених станів і тяжіє до Європи і до європейського, отже – до християнського, до загальнолюдського життя. Доктори, адвокати, банкіри, багаті купці, люди з вищою університетською освітою становили тут впливову частину єврейського співтовариства і впливали на рабинів» [10, с. 229–230].

Таким чином, у другій половині XIX ст. єврейський світ Одеси активно реформувався. Бурхливий розвиток і трансформація системи єврейської освіти відображали стрімкий процес оформлення єврейської національної свідомості, формування його модернізованої соціально-культурної та політичної моделі [13, с. 165]. Для втілення в життя всіх цих інновацій сформувалася інституційна інфраструктура: періодична преса, видавництва, бібліотеки, літературні та просвітницькі товариства. До революції не було лише наукових установ академічного профілю, що займалися вивченням єврейської культури.

У Російській імперії приналежність до світу культури мала на увазі відмову від єврейства. Модернізований єврей – це русифікований єврей. В Одесі євреї для задоволення своїх культурних, економічних і комерційних потреб вимушено рухалися до неєврейського світу. «В умовах царської Росії для бідної єврейської молоді єдиним виходом

з виниклих умов було отримання освіти. Диплом провізора, техніка, акушерки, а тим більше вища освіта давали право працювати поза смуги осілості. Знання російської мови полегшувало можливість знайти роботу, здати екстерном іспит на атестат зрілості, тобто в обхід процентної норми здобути середню освіту. Це добре розуміли творці бібліотеки Товариства взаємної допомоги прикажчиків-євреїв м. Одеси (відкрита в 1875 р.), яка стала для багатьох місцем прилучення до світової і російської культури» [11, с. 57]. Для збереження національних традицій та протидії асиміляції в бібліотеці були відкриті відділи «Hebraica» (відділ книг давньоєврейською мовою, відкритий у 1885 р.) і «Judaica» (зібрання книг і журналів з єврейського питання російською та іноземними мовами, відкритий у 1888 р.) У дореволюційній Росії це була найбільша єврейська провінційна бібліотека. У підготовці другого видання каталогу відділу Hebraica, складеного за оригінальною історично-бібліографічною системою, на початку ХХ ст. брали участь С. Дубнов та А. Гинцберг (Ахад-ха-Ам). Публікація каталогу означала свого роду презентацію скарбів провінційної бібліотеки. У фондах зберігалися найстаріші книги: Біблія (видання 1518); Талмудичний трактат (Венеція, 1520); Біблія (Венеція, 1525). Велику цінність представляли досить повні зібрання єврейських газет («Hamelitz», «Hamagid», «Hozefrah» та ін.) та добірка літератури про єврейські громадські рухи.

Про фонди єврейських бібліотек ми дізнаємося з робіт відомих одеських істориків і бібліографів С. Борового, В. Фельдмана і О. Ноткіної. В єврейських відділах одеських бібліотек була зібрана продукція головних єврейських видавництв усіх країн єврейського світу, непогано були представлені XVI–XVII і XVIII ст., а єврейська книжкова продукція XIX ст. – в своїй значній частині.

Демонтаж державного антисемітизму після Лютневої революції 1917 року привів до появи культурно-освітніх або науково-дослідних закладів, що спеціалізувалися на вивченні юдаїки. Була зроблена спроба поставити єврейські дослідження на серйозну наукову основу. Академічним центром вивчення юдаїки в Одесі в 1920-і рр. став Одеський інститут народної освіти (далі – ОІНО) (1920–1930). У 1927 р. керівництво інституту вирішило створити при Одеській секції Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури ОІНО підсекцію історії євреїв. Перед цим було запропоновано ввести в план семінару соціально-економічної історії України (керівником курсу був М. Є. Слабченко) предмет «Історія євреїв в Україні», однак реалізувати цю ідею не вийшло. Ще в 1926 р. у складі Всеукраїнської академії наук (ВУАН) розпочала роботу науково-дослідна кафедра єврейської культури. До її

структури входив кабінет для вивчення єврейської літератури, мови та фольклору. Тому восени 1928 р. за резолюцією Упрнауки при ОІНО розпочала свою діяльність науково-дослідна кафедра єврейської культури (керівник Я. Е. Мерзон) як філія ВУАН. При секції для студентів останнього курсу ОІНО був відкритий семінар підвищеного типу з історії єврейської культури. Завдання семінару передбачало можливість студентам підготуватися до науково-дослідницької роботи, але в 1930 р. секція при ОІНО була закрита, а більшість її співробітників були переведені до складу Київського інституту єврейської культури [6; 7; 8; 9].

З середини 1930-х рр. в Україні, в тому числі і в Одесі, почався процес ліквідації науково-культурних закладів єврейської культури, а до кінця 1930-х рр. майже всі вони були закриті. У 1938 р. навчальні заклади всіх національних меншин звинувачувалися в націоналістичному впливі, пізніше почалися ліквідації центрів юдаїки, в період репресій велика кількість євреїв стали їх жертвами.

У 1923 р. була створена Одеська єврейська академічна бібліотека ім. Менделєєва-Мойхера-Сфоріма – нова і визначна культурна установа. Академічна бібліотека обслуговувала науковців, єврейських вчителів, професорів і студентів єврейського сектора Інституту народної освіти та Єврейського педагогічного технікуму. Для них у зібраннях бібліотеки були незамінні підручники для вивчення різноманітних проблем єврейської історії, мови і літератури.

Саул Якович Боровий (1903–1989) – історик російського та українського єврейства, фахівець із соціально-економічної історії XVI–XIX ст. Роботи С. Я. Борового, присвячені соціокультурному і економічному стану єврейства в Російській імперії, залишаються, як і раніше, актуальними. Важливим досягненням С. Борового на першому етапі його науково-дослідницької діяльності стала книга «Єврейська землеробська колонізація в старій Росії» (Москва, 1928), в якій він висвітлив участь євреїв в освоєнні степової Новоросії і створенні там землеробських поселень в першій половині XIX ст. Автор досліджував далеке минуле перших єврейських землеробських поселень в нашій країні.

Внаслідок революційних подій 1917 р. були відкриті нові документи, що надало змогу дослідникам опублікувати раніше невідомі матеріали. У 30-ті роки ХХ ст. С. Боровий, досліджуючи історію євреїв в Україні, знайшов у відкритому А. О. Скальковським архіві Запорізької Січі велику кількість документів єврейською мовою, які стали основою його докторської дисертації «Дослідження з історії євреїв в Україні XVI–XVIII ст.» (1940). У роботі «Євреї в Запорізькій Січі (за матеріалами січового архіву)» (Ленінград, 1934) С. Боровий показав, що між

єврейськими купцями і запорізьким козацтвом існували ділові зв'язки, які й зафіксовано в документах. Проаналізувавши відносини євреїв і запорожців в певних історичних умовах, автор заперечував традиційне твердження про євреїв як вічних і принципових ворогів запорожців. Але через те, що дана робота була надрукована в збірнику, який містив також статті пізніше репресованих авторів, вона залишилася невідомою для багатьох фахівців з історії Запоріжжя. В післявоєнний час ця стаття стала частиною докторської дисертації С. Я. Борового.

Найважливішим джерелом С. Борового в дослідженні історії євреїв в Україні були хроніки XVII ст., в тому числі «Левенмецула» («Бездонна бездонна») (1653) Н. М. Ганновера і деякі інші, перекладені ним з івриту. Книга «Класова боротьба на Україні 17 ст. Єврейські хроніки. Дослідження, переклад і коментарі С. Я. Борового» повинна була вийти друком у Москві в 1937 р., проте в умовах сталінського терору цьому не судилося здійснитися.

За радянських часів С. Я. Боровий був першим в Одесі кандидатом історичних наук, в 1940-і рр. – наймолодшим в СРСР доктором історичних наук (в 1953 р. – єдиним в Одесі, адже інші померли) і єдиним доктором з єврейської теми. В цьому випадку ми з повним правом можемо говорити про спадкоємність єврейської вченості. Для своєї наукової роботи С. Боровий повною мірою скористався не тільки книгами Єврейської академічної бібліотеки, але ввібрав сам дух одеської Гаскали.

У 1926 р. для журналу «Бібліологічні вісті» С. Я. Боровий написав статтю про бібліотеку імені М. Мойхер-Сфоріма. За його словами, початок її історії пов'язано з товариством «Сефер», організованому в Одесі в кінці 1919 р. 6 січня 1920 р. товариство відкрило Єврейську громадянську бібліотеку ім. Х. Н. Бялика. Основний фонд складала бібліотека колишньої одеської ешиви («ешібота» у С. Я. Борового). Цей навчальний заклад сильно відрізнявся від численних схожих установ Російської імперії. Своєю програмою і методами навчання він прагнув повторити закордонні «Hochschule für die Wissenschaft des Judentums». Як ми вже знаємо, на початку XX ст. в училищі викладали єврейську історію та літературу, навчання було модернізовано і звірено з європейськими зразками. Тому і бібліотека мала відповідні фонди, де поряд зі звичайною для ешиви підбіркою талмудичної літератури і творами рабинів (досить повної, з великою кількістю стародруків), була добре представлена і наукова юдаїка, головним чином – німецька [2, с. 71]. Була також велика добірка світської літератури на івриті, як наукової, так і художньої. У 1915 р. бібліотека поповнилася колекцією книг Д. Кагана, науковця, фахівця в галузі єврейської історії та літератури, видавця праць

середньовічних письменників. Зібрана ним протягом життя бібліотека, яка частково перейшла до нього від магістра східних мов І. Гурлянда, вченого дослідника єврейських старожитностей, представляла собою зібрання надзвичайної бібліографічної та наукової цінності. «Тут з виключною повністю і дбайливістю підібрано пам'ятки єврейського письменства, головним чином, середньовічного. Є дуже рідкі видання старого, італійського, амстердамського, східного та ін. друку. З особливою увагою підбиралися книги про єврейські секти та містичний рух – предмет спеціального вивчення Д. Кагана. Тут так само чудова збірка історичних хронік, наукових збірників, окремих відбиток, дисертацій, єврейської наукової періодики і т. ін. Добре підібрано в цій збірці наукову Judaic'у різними європейськими мовами. Разом з книгами (коло 3000 назв) до бібліотеки перейшов також особистий архів Д. Кагана та І. Гурлянда, що являє також доволі великий інтерес. Обидва письменники провадили велике наукове листування, серед їх кореспондентів були як визначні представники єврейської історичної науки (наприклад, Штейншайдер, Цунц, Бахер та ін.), так і ціла низка відомих письменників і журналістів (Готлобер, Фін та ін.)» [2, с. 71–72].

Пізніше фонди Єврейської академічної бібліотеки поповнилися бібліотекою Одеського єврейського палестинського комітету. «Тут з великою повністю зібрано нову й стару літературу палестинознавства різними мовами. Серед них низка книг великого наукового та бібліографічного значення» [2, с. 73].

С. Я. Боровий неодноразово згадує про пожертвування в бібліотеку одеських бібліофілів і вчених. Сукупними зусиллями було доповнено книгозібрання одеської ешиви і створена бібліотека Товариства «Сефер».

Після встановлення Радянської влади бібліотека призупинила свою діяльність. Були навіть спроби ліквідувати її «за непотрібністю» (1921 р). Однак в результаті дивом збережену бібліотеку назвали «Академічною» (в 1922 р.). До неї увійшли різні єврейські книжкові зібрання, та поступово завдяки зусиллям працівників бібліотеки (під керівництвом А. Я. Зеліченко) вона була перетворена в установу наукового характеру [2, с. 70]. В цей період бібліотека знову поповнюється новими зібраннями книг і в короткий термін збільшується в кілька разів. С. Боровий називає відомого збирача єврейської книги Франкфельда, якого цікавила будь-яка книга, надрукована єврейськими буквами. «Особливо дбайливо підібрано єврейську «Odessic'у», а також книги хасидського змісту, серед них низка раритетів» [2, с. 73].

У 1923 р. після реорганізації одеської бібліотечної мережі «Академічна бібліотека» була визнана центральним єврейським книгозбиранням

щем. У зв'язку з цим їй були передані інші єврейські бібліотеки міста, а саме: зібрання Hebraica і Judaica з фондів колишніх єврейських громадських бібліотек (бібліотеки «Товариства по поширенню освіти між євреями в Росії», «Товариства взаємної допомоги агентів-євреїв», єврейський відділ бібліотеки «Товариства взаємної допомоги прикажчиків-євреїв м. Одеси»). У 1926 р інвентаризація «наукового відділу» (книги давньоєврейські та Judaica) ще тривала. Учасник цього процесу С. Я. Боровий був повному захваті від розкішних добірок книг особистої бібліотеки колишнього одеського міського рабина доктора Симона Швабахера (вона була передана бібліотеці Одеської Талмуд-Тори, яка також увійшла до складу Академічної бібліотеки). С. Швабахер привіз з собою до Одеси з Німеччини цінну бібліотеку. «Тут особливо повно зібрано рабиністичну літературу, головним чином, стародавню німецьку. Є цілий ряд рідких франкфуртських, флорінських, гамбурзьких та інших видань. Є також коштовне амстердамське видання Талмуду. З великою дбайливістю Швабахер підібрав також Judaic'y. Його особливо цікавило питання єврейської релігійної реформи і творчість реформованих «Robbiner'iv» і «Predier'iv» єврейського Заходу. Можна з певністю сказати, що в його збірці літературу «реформи» першої половини ХІХ в. зібрано повністю; тут є безумовно надзвичайні бібліографічні рідкощі – пам'ятки полемічної літератури громад, яку видано було в самих глухих закутках німецької провінції» [2, с. 75].

Єврейська академічна бібліотека була визнана центральним і найбільшим єврейським книгосховищем в Україні, адже її фонди, що увібрали зібрання багатьох єврейських бібліотек міста налічували близько 25 тисяч одиниць. Керували бібліотекою С. Я. Боровий і А. Д. Єрусалимський. Ця бібліотека розміщувалася на вул. Базарна, 35. Вона не пережила Другу світову війну ...

В архівах, бібліотеках, музеях України зберігається величезна єврейська матеріальна спадщина, для роботи з якою потрібні фахівці. Для їх підготовки в кінці 1980-х рр. в найбільших вишах колишнього Радянського Союзу стали з'являтися центри та освітні програми з юдаїки. У вітчизняному освітньому просторі цей процес очолив Національний університет «Києво-Могилянська академія», де в рамках спеціальності «Історія» відкрита магістерська програма «Юдаїка», мета якої підготувати сучасних фахівців з єврейської історії та культури. Там же активно

працює Український центр досліджень історії та культури східноєвропейського єврейства.

Повернення юдаїки в Одесу було невід'ємною частиною зусиль єврейської громади, зайнятої відродженням синагог, єврейських шкіл, благодійних товариств і культурних центрів. Можна сказати, що Judaica Odessika насамперед прагне познайомитися з теоретичними результатами осмислення унікальної історії євреїв Одеси. Великий інтерес представляють одеські особи і організації, які зіграли важливу роль у розвитку Ізраїлю, адже вони пов'язують минуле і сучасне місто з транснаціональним єврейським простором.

Одна з перешкод для розвитку академічної юдаїки – прагнення бачити її тільки як сукупність єврейських дисциплін для єврейського народу. Єврейські дослідження були тим, чим не можна було не займатися в Одесі. І в той же час їх постійно гальмували в силу певних ідеологічних установок. Серед них найбільш стійкі – твердження про закритість цієї дослідницької сфери для «невтаємничених» («чужих») або наукової нерелевантності результатів досліджень історії, культури, релігії єврейського народу в рамках Wissenschaft des Judentums.

У 2011 р. в Одеському університеті з ініціативи філософського факультету стартував освітній проект «Сучасна юдаїка та ізраїлезнавство». Введення в ОНУ факультативної програми з юдаїки, на наш погляд, дозволить студентам познайомитися з результатами комплексного вивчення єврейської цивілізації як явища світової культури. Ініціатива філософів зустріла підтримку громадськості міста, перш за все Єврейського общинного центру «Мигдаль», Музею історії євреїв Одеси «Мигдаль-Шорашим», Всесвітнього клубу одеситів. Підготовка програми факультативу поставила, серед інших, такі проблеми як: можливість адаптації існуючих курсів юдаїки до академічних вимог вищої школи; використання існуючих навчальних програм та місцевих викладацьких кадрів; можливість поетапного введення нових дисциплін в процесі налагодження контактів та залучення іногородніх і зарубіжних фахівців.

Факультативна програма з юдаїки та ізраїлезнавства в ОНУ імені І. І. Мечникова здійснюється за академічної підтримки Єврейського університету Єрусалиму. Спецкурси ізраїльських вчених Семена Гольдина, Урі Гершовича, Сержа Рузера, Сирила Асланова, Йоеля Регева дозволили слухачам (студентам, аспірантам, викладачам ОНУ) отримати доступ до інформації з тих питань, які у вітчизняній літературі обговорюються надто поверхово або не розглядаються взагалі: досягнення сучасної біблеїстики, історія юдаїзму, іудео-християнський

діалог, специфіка єврейської філософії, націоналізм і національні рухи (єврейський контекст).

Нам здається, що в Одесі наукові дослідження з юдаїки перспективні в наступних напрямках: іудео-християнський діалог і дослідження «єврейсько-ранньо християнського культурного ареалу» (термін Шломо Пінеса); стратегії філософського мислення (єврейська, візантійська, слов'янська філософії); особливості розвитку місцевих єврейських громад. Активне обговорення ідей «одеських мудреців» і використання сучасними істориками, літературознавцями, культурологами результатів їх робіт пов'язано з постійним інтересом до тих трансформацій, які відбулися з євреями в новітній час.

Маємо надію, що бібліографічний покажчик наблизить юдаїку для одеситів.

Список використаної літератури:

1. Барнави Э. Евреи и XX век : аналит. слов. / Э. Барнави, С. Фридендер ; пер. с фр.: Т. А. Баскаковой, А. Н. Васильковой, И. Б. Иткина, А. Г. Пазельской ; под общ. ред. Т. А. Баскаковой. – М. : Текст–Лехаим, 2004. – 1021 с.
2. Боровой С. Библиотека ім. М. М. Сфорима : [репринт] / С. Боровий // Морія : альманах. – Одесса, 2004. – № 2. – С. 70–80.
3. Боровой С. Я. Воспоминания / С. Я. Боровой. – М. ; Иерусалим : Гешарим, 1993. – 384 с.
4. Кинг Ч. Одесса: величие и смерть города грез / Ч. Кинг ; пер. с англ. О. Кириченко. – М. : Изд-во Ольги Морозовой, 2013. – 336 с.
5. Котлер И. Очерки по истории евреев Одессы / И. Котлер. – Иерусалим, 1996. – 204 с.
6. Левченко В. В. Організація та діяльність Одеської секції Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури при Одеському інституті народної освіти / В. В. Левченко // Зап. іст. ф-ту. – 2003. – Вип. 13. – С. 126–140.
7. Левченко В. К истории первого научного учреждения академического профиля по иудаике в Одессе: репрезентация исторических источников / В. Левченко // Иудаика в Одессе : сб. ст. по итогам работы программы по иудаике и израилеведению ОНУ имени И. И. Мечникова. – Одесса : Фенікс, 2017. – Вып. 4. – С. 4–17.
8. Левченко В. Становление иудаики в контексте трансформации исторической науки в Украине (1917–1930-е гг.) / В. Левченко // Вопросы

еврейской истории : материалы 16-й Ежегод. междунар. междисциплинар. конф. по иудаике (Москва, 2009). – М., 2009. – Ч. 2. – С. 475–482.

9. Левченко В. Становление иудаики в Одессе в 1920–30-е гг.: центры, персоналии, традиции / В. Левченко // «Мама городов израилевых...» : сб. ст. по итогам факультатива по иудаике и израилеведению Одес. нац. ун-та им. И. И. Мечникова. – Одесса, 2011. – С. 79–86.

10. Лернер О. М. Евреи в Новороссийском крае : ист. очерки : по данным из архива бывшего Новороссийского генерал-губернатора / О. М. Лернер. – Одесса : тип. Г. М. Левинсона, 1901. – 240 с.

11. Ноткина О. Общество взаимного вспомоществования приказчиков-евреев г. Одессы и его библиотека / О. Ноткина, В. Фельдман // Морія : альманах. – Одесса, 2004. – Вып. 2. – С. 54–61.

12. Отчет библиотеки общества взаимного вспомоществования приказчиков-евреев города Одессы имени учредителя ея С. Л. Бернфельда за 1907 год. – Одеса : тип. Торг. Дома Бр. Кульберг, 1908. – 45 с.

13. Полищук М. Евреи Одессы и Новороссии: социально-политическая история евреев Одессы и других городов Новороссии, 1881–1904 / М. Полищук. – М. : Мосты культуры, 2002 ; Иерусалим : Гешарим, 5762. – 446 с.

14. Харшав Б. Язык в революционное время / Б. Харшав ; пер. с англ. Л. Черниной. – М. : Текст, 2008. – 477 с.

15. Ципперштейн С. Евреи Одессы. История культуры 1794–1881 / С. Ципперштейн ; науч. ред. и пер. с англ. А. Локшин. – М. : Мосты культуры ; Иерусалим : Гешарим, 1995. – 207 с.

ВІД УПОРЯДНИКІВ

Бібліографічний покажчик літератури «Юдаїка у Науковій бібліотеці ОНУ імені І. І. Мечникова» – перша спроба зібрати докупи відомості про маловідомий нашим сучасникам світ історії, релігії та культури єврейського народу, зосереджений у книгах, брошурах, журналах і газетах, що зберігаються у книгосховищі Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І.І. Мечникова. Видання складається із наступних частин: передмови, статті «Від упорядників», бібліографічного покажчика літератури, додатків і допоміжного бібліографічного апарату (іменного покажчика, переліку одеських видань, переліку праць єврейською мовою). До покажчика увійшли тільки книги, періодичні та продовжувані видання. Для вдалого виявлення літератури та укладання бібліографічних описів, був використаний довідково-пошуковий апарат бібліотеки та авторитетні бібліографічні покажчики минулих часів¹.

Хронологічні рамки вміщеної літератури – від стародруків XVI століття до сучасних видань. Середзначної колекції раритетних видань Наукової бібліотеки зустрічаються палеотипи та інші стародруковані видання з єврейської тематики². З юдаїки ж у фондах бібліотеки ре-

¹ Систематический указатель литературы о евреях на русском языке со времени введения гражданского шрифта (1708 г.) по декабрь 1889 г. СПб., 1892; Одеська періодична преса в роки революції та громадянської війни, 1917–1921. Одеса, 1929; Періодичні видання УРСР. Журнали, 1918–1950: держ. ретросп. бібліогр. покажч. / Кн. палата УРСР. Харків, 1956; Періодичні видання УРСР. Газети, 1917–1960: держ. ретросп. бібліогр. покажч. / Кн. палата УРСР, Харків, 1965; Литература о евреях на русском языке, 1890–1947: книги, брошюры, оттиски статей, органы периодической печати: библиогр. указ. / сост.: В. Е. Кельнер, Д. А. Эльяшевич. СПб., 1995. 680 с.; Євреї в Україні: наук.-допом. бібліогр. покажч., 1917–1941: у 2 ч. Київ, 1999–2000; Рутберг Н. И. Евреи и еврейский вопрос в литературе советского периода: хронол. тем. указ. лит. на рус. яз. за 1917–1997 гг. М., 2000.

² Genebrard A. G. Psalmi Davidis, vulgata editione, calendario hebraeo, syro, graeco, latino, hymnis, argumentis, & commentariis genuinum & primarium Psalmorum sensum... Parisiis [Paris], 1581; Gioseffo Flavio. Historico delle Antichità, e Guerre Giudaiche... / tradotto in italiano per M. Pietro Lauro Modonese. In Venezia: appresso Giovanni Alberti à Santa Foscha, 1619; Selden J. De Synedriis et Praefecturis Juridicis veterum Ebraeorum. Lier I-II. Londini, 1650–1653; Modena Leon. Ceremonies et coutumes Qui s'observent aujourd'hui party les Juifs / Traduites de

тельно зберігаються рідкісні видання, які виходили друком впродовж усього XIX та початку XX століть, серед них – багато публікацій різних одеських видавництв.

Бібліографічний покажчик побудований за систематичним принципом. Він поділений на розділи, кожний з широким діапазоном джерел про історію єврейського народу, його правовий статус у різні епохи існування: у біблійний період, в епоху Другого Храму і талмудичний період, у період середньовіччя, у новий та новітній часи. Велику низку праць складають книги з історії євреїв у різних країнах: Європі й світі, Росії, СРСР, Україні. Окремо виділені роботи про євреїв в Одесі. Книги про трагедію єврейського народу під час другої світової війни зібрані в спеціальному підрозділі. До покажчика також увійшли праці стосовно релігії, філософії і культури, етнографії, фольклору, мовознавства, художньої літератури та твори світової літератури, видані єврейською мовою. В окремий підрозділ увійшли довідкові матеріали: енциклопедії, енциклопедичні, історичні, тлумачні словники, путівники та ін. У рамках кожного з підрозділів література підібрана за хронологією видань. Кожний бібліографічний опис супроводжується шифром зберігання даної роботи у книгосховищі Наукової бібліотеки ОНУ імені І. І. Мечникова.

Маючи на увазі, що деякі наукові розвідки про публікації з історії єврейства були надруковані у малотиражних часописах ще на початку минулого століття¹, але не втратили своєї актуальності до нашого часу, укладачі визнали за необхідне включити їх у додатки до бібліографічного покажчика. Тексти всіх розміщених у додатках документів відтворюються за сучасними правилами правопису із збереженням стилістичних та мовних особливостей оригіналу і пунктуації документів. Написання особистих імен, наявних в документах, залишено без змін.

L'Italian de Leon de Modena, Rabin de Venise; par le sieur de Simonville. A Paris: chez Louis Billaine, 1681; Talmudis Babylonicus codex succa, sive De tabernaculorum festo, ritus ejus atque ceremonias exponens. Cum praefatione Davidis Millii. Trajecti ad Phenum, Gysbertum, 1726.

¹ Боровий С. Я. Нариси з історії єврейської книги на Україні. Ч. 1: Єврейська книга на Україні в добу хасидизму. 1925. 14 с.; Ч. 2: Розгром. 1926. 15 с. Окр. відб. з журн. «Бібліологічні вісті» (1925, № 1–2; 1926, № 1); Боровой С. Я. Еврейские газеты перед судом «ученых евреев» (два эпизода). С. 282–293. Отд. отт. из сб. «Еврейская мысль» (Л.: Сеятель. 1926. Т. 2. 318 с.); Одеська періодична преса в роки революції та громадянської війни, 1917–1921: бібліогр. розвідка / ред. та авт. вступ. ст. С. Л. Рубінштейн; упоряд. Г. Д. Штейнванд. Одеса, 1929. ЛІІ с. Окр. відб. з «Пр. Одес. центр. наук. б-ки» (1929, т. 3).

За мовою відображення документів покажчик є багатомовним: публікації представлені українською, а також іншими європейськими мовами. Покажчик містить 114 видань на мові іврит та ідиш, бібліографічний опис яких, за правилами складання алфавітного каталогу в Науковій бібліотеці, поданий українською, російською або англійською мовами з вказівкою в галузі приміток на мову оригіналу.

Мета видання – ввести до наукового обігу матеріали, які стануть у нагоді вченим, дослідникам, викладачам, працівникам редакцій та національних товариств, студентам, учням та всім, хто цікавиться історією та культурою єврейського народу. Воно надасть можливість проведення пошуку та розкриття для читачів значного обсягу інформації, що охоплює значний відрізок часу.

ЗАГАЛЬНІ РОБОТИ З ЄВРЕЙСТВА

Історіографія

1. Гринбаум А. Евреи в России : историогр. очерки, 2-я половина 19 в. – 20 в. / А. Гринбаум. М. : Евр. ун-т в Москве, 1994 ; Иерусалим : [Гешарим], 5754. 256 с. **Фельдман / 272**
2. Михман Д. Историография катастрофы. Еврейский взгляд. Концептуализация, терминология, подходы и фундаментальные вопросы / Дан Михман ; пер. с англ. М. Губа. Днепропетровск : Центр. Укр. фонд истории Холокоста «Ткума», 2005. 446 с. (Б-ка Холокоста). **60 / 6853**
3. Козерод О. В. Історіографічні проблеми єврейської історії і філософії / О. В. Козерод. Київ : Радуга, 2014. 190 с. **60 / 7090**

Довідники

4. Палестина для изучения священной истории Ветхого и Нового Завета : карта. 1 : 400 000. СПб. : Картогр. заведение А. Ильина, б. г. 1 к., цв. **Пет. / 4119**
5. Сандомирский Э. Чудо-календарь. Вечные русско-еврейские календарь и записная книжка / Э. Сандомирский. Киев : Унив. тип., б. г. 22 с. **241 / 207**
6. Палестина и Синай : альбом видов / рис. с натуры Н. П. Поливанов. СПб. : Поливанов и Ильин, 1878. 17 л. **10 / 154**
7. Еврейская энциклопедия : свод знаний о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем : в 16 т. / [под общ. ред. Л. И. Каценельсона]. СПб. : Брокгауз-Ефрон, [1906–1913]. **236 / 287**
8. Евреи в Царской России и в СССР : крат. путеводитель по выставке / Гос. музей этнографии. Л. : изд. Гос. музея этнографии, 1934. 48 с. **76 / 2470**
9. Греческие и римские авторы о евреях и иудаизме / введ. и коммент. Менахема Штерна ; рус. изд. под науч. ред. Н. В. Брагинской. М. : Мосты культуры ; Иерусалим : Гешарим. 1997–2000. Т. 1 : От Геродота до Плутарха. 1997. 632 с. ; Т. 2, ч. 1 : От Тацита до Артемидора. 2000. 312 с. **60 / 6092**
10. Одесса в Полном собрании законов Российской империи : справочник-указатель / сост.: К. А. Тиганий, А. Г. Кулик, П. П. Музыченко ; под ред. П. П. Музыченко. Одесса : Юрид. лит., 2006. 283 с. **152 / 3453**

ПЕРІОДИЧНІ ВИДАННЯ

Газети

11. Коммунистиче Штим. Одесса, 1921. Октябрь (№ 321). На евр. яз.
12. Дер Эмес (Правда). М., 1921, 1926–1931, 1936, 1938. На евр. яз.
13. Коммунистиче Фон. Киев, 1923. Янв.–Дек. На евр. яз.
14. Акцябр / Усесаюз. ком. партія (б). Минск, 1926. На евр. яз.
15. Дер Штерн (Заря) / орган ЦК КП(б)У и ВУРПС. Харьков, 1927–1931. На евр. яз.

Журнали та продовжувані збірники

16. Восход : журн. учено-лит. и полит. / изд. А. Е. Ландау. СПб., 1881–1906. С № 11 за 1899 г. см. загл. Книжки Восхода. **31 / 639**
17. Еврейское обозрение : журн. ежемес. учено-лит. / изд. Г. М. Рабинович. СПб. : тип. Бермана и Рабиновича, 1884, 1910. № 1–14. **31 / 1101**
18. Палестинский патерик / Правосл. палестин. о-во. СПб. : Киришбаум, 1892–1900. Вып. 2–11. **6 / 145**
19. Палестинский листок. СПб. : тип. Киришбаума, 1900–1901. Вып. 1–2. **8 / 423**
20. Еврейская жизнь : ежемес. журн. СПб. : тип. Лурье и К°, 1904. № 1–2. **31 / 1114**
21. Еврейский альманах. Киев : Самоненко, 1908. Кн. 1. **30-в / 501**
22. Еврейская старина / Евр. ист.-этногр. о-во. 1909–1930. Т. 1–13. **81 / 257**
23. Еврейская неделя : еженед. журн. / ред.-изд. Х. Л. Гуревич. СПб., 1910. № 1/2, 3–11. **31 / 1213**
24. Еврейский мир : трехмес. журн. СПб. : Труд, 1910–1911. **31 / 927**
25. Еврейская нива : ежем. журн., посвящ. вопр. эмиграции и колонизации. СПб., 1913. № 1–4. **207-а / 304**
26. Еврейский студент : двухнед. журн., посвящ. интересам учащейся молодежи. Пг., 1915. № 1–6. **207-а / 303**
27. Еврейская неделя : еженед. журн. / ред. Е. Л. Давидсон. М., 1916–1917. **31 / 934**
28. Колосья : худож.-лит. ил. журн. для детей / изд. Н. М. Осипович. Одесса, 1917. Февр. (кн. 2). **31 / 1060**
29. Еврейский крестьянин / О-во по земельному устройству трудящихся евреев. М., 1925–1926. Сб. 1–2. **147 / 3125**
30. Еврейский вестник : науч.-лит. сб. / под ред. С. М. Гинзбурга. Л., 1928. 203 с. **30-в / 9**

31. Збірник праць жидівської історично-археографічної комісії / Всеукр. Акад. наук. Київ, 1928–1929. Т. 1–2. (Зб. іст.-філол. від. ; № 73). **21-а / 69**
32. Маме–лошн (Родной язык) : лит. альм. / гл. ред. А. А. Ройзин ; Клуб любителей языка идиш ; Одес. о-во любителей евр. культуры. Одесса, 1994. № 1, 2 ; 1995. 1/2. **31-в / 16, 17**
33. Ковчег : альм. евр. культуры. М. ; Иерусалим, 1991. Вып. 2. **31 / 1192**
34. Литературный Иерусалим / Союз русскоязычных писателей Израиля. Иерусалим : Призма-Пресс, 1996. Вып. 1 ; 2013. Вып. 5. **31 / 1211**
35. Еврейская душа : худ.-публицист. сб. / сост. Д. М. Константиновский. Одесса : Негоциант, 2001. Вып. 1–4. (Б-ка «Мигдаль»). **Фельдман / 661**
36. Judaica Rossica : [ежегодник Рос.-америк. Центра библеистики и иудаики РГГУ] / Рос. гос. гуманитар. ун-т, Центр библеистики и иудаики ; Евр. теол. семинария ; Ин-т евр. исслед. М., 2002. Вып. 2. 302 с. (Project Judaica). **78 / 26093**
37. Мигдаль – Times : евр. журн. для всех / Междунар. общин. орг. «Мигдаль». Одесса, 2003–2017. **207-а / 510**
38. Мория : альм. обществ. орг. «Общинный дом еврейских знаний “Мория”». Одесса : Печ. дом, 2004–2005, 2013. **207-а / 507**

Бібліографічні покажчики

39. Систематический указатель литературы о евреях на русском языке со времени введения гражданского шрифта (1708 г.) по декабрь 1889 г. СПб., 1892. 569 с. Особое прил. к журн. «Восход». **230 / 2280**
40. Палестина и Синай. СПб. : Майков-Киришбаум, 1876–1894. Ч. 1, вып. 1 : Библиографический указатель русских книг и статей о святых местах Востока, преимущественно палестинских и синайских / В. Н. Хитрово. 1876. 152 с. ; Ч. 1, вып. 3 : Собрание фотографических снимков, принадлежащих Православному палестинскому обществу / Ю. Д. Юшманович. 1894. 176 с. **10 / 147**
41. Одеська періодична преса років революції та громадянської війни, 1917–1921 : бібліогр. розвідка / ред. та авт. вступ. ст. С. Л. Рубінштейн ; упоряд. Г. Д. Штейнванд. Одеса, 1929. ЛІ с. Окр. відб. з «Пр. Одес. центр. наук. б-ки» (1929, т. 3). **41 / 98, 98-а**
42. Євреї в Україні : наук.-допом. бібліогр. покажч., 1917–1941 / уклад.: Н. А. Дехтярьова, Є. Г. Кузнецова, Н. Л. Македон [та ін.]. Київ : Кн. палата України, 1999–2000. Ч. 1. 1999. 185 с. ; Ч. 2. 2000. 240 с. (Етноси України). **79-а / 6105**

43. Рутберг Н. И. Евреи и еврейский вопрос в литературе советского периода : хронол. тем. указ. лит. на рус. яз. за 1917–1997 гг. / Н. И. Рутберг ; Центр науч. работников и преподавателей иудаики в вузах «Сэфер». М. : Грантъ, 2000. 598 с. **60 / 7167**

ІСТОРИЯ ЄВРЕЙСЬКОГО НАРОДУ

Загальні праці з історії євреїв

44. Гехт Э. Очерк истории еврейского народа от заключения Библии до наших времен : пер с нем., с некоторыми изм. / Э. Гехт. СПб. : тип. О. И. Бакста, 1866. 230 с. **Строг. / 682**
45. Левин Г. Л. О подлинности «Книги Кагала» / Г. Л. Левин. СПб., 1870. 26 с. **Строг. / 700**
46. Осман-Бей. Покорение мира евреями / Осман-Бей. 5-е изд. Одесса, 1874. 55 с. **Строг. / 731**
47. Дубнов С. М. Всеобщая история евреев на основании новейших научных исследований / С. М. Дубнов. СПб., 1905–1906. Кн. 2 : Период талмудический и средневековый. СПб. : тип. Н. Н. Клобукова, 1905. 540 с. ; Кн. 3 : Новое время (1498–1789). СПб. : Центр. тип.-литогр. М. Я. Минкова, 1906. 350 с. **Б / 36012**
48. Ренан Э. История израильского народа : в 4 т. / Эрнест Ренан ; пер. с фр. Е. П. Смирнова. СПб. : Н. Глаголев, 1907–1911. (История происхождения христианства). Т. 1 : (до 1025 г. до Р. Х.). 1907. 274 с. ; Т. 2 : История израильского народа (1025–720 до Р. Х.). [1907]. 304 с. ; Т. 3 : История израильского народа (720–535 г. до Р. Х.). 1908 ; Т. 4 : История израильского народа (535–143 г. до Р. Х.). 1911. 105 с. **61 / 144**
49. Ренан Э. История израильского народа : в 2 т. / Эрнест Ренан ; пер. с фр. под ред. и с прим.: С. Г. Лозинского, М. З. Берлина. СПб. : Брокгауз и Ефрон, 1911. Т. 2, вып. 3 : Иудейское царство. Вавилонское пленение. 250 с. **61 / 155**
50. Дубнов С. М. Учебник еврейской истории для школы и самообразования : в 3 ч. / С. М. Дубнов. СПб. : Обществ. польза, 1911–1912. Ч. 1 : Древнейшая (библейская) история. 13-е изд. 1912. 159 с. **60 / 5784**
51. Зомбарт В. Будущность еврейского народа / В. Зомбарт ; пер. с нем. Х. Гринберга ; под ред. З. Д. Рабиновича. Одесса, 1912. 42 с. **Б / 24272**
52. Нордау М. Еврейство в 19-м и 20-м столетиях / М. Нордау. Одесса : З. Д. Рабинович, 1912. 24 с. **171-д / 445**

53. История евреев в России. Кн. 1 / А. И. Браудо, М. Л. Вишницер, Ю. Гессен [и др.]. М. : Мир, 1914. 528 с. (История еврейского народа ; т. 11–15). **61 / 258**
54. Дуглас Р. Спор о Сионе : 2500 лет еврейского вопроса : пер. с англ. / Р. Дуглас. Краснодар : Кубань, 1991. 160 с. **60 / 5795**
55. Евреи. По страницам истории / сост.: С. Асиновский, Э. Иоффе. Минск : Завигар, 1997. 319 с. **60 / 6001**
56. Дубнов С. М. Краткая история евреев / С. М. Дубнов. Ростов н/Д : Феникс, 1997. 573 с. **60 / 6091**
57. Поляков Л. История антисемитизма. Эпоха веры / Л. Поляков ; пер. с фр.: В. Лобанов, М. Огнянова ; под ред. В. Я. Порхомовской. М. : Лехаим ; Иерусалим : Гешарим, 1997. 429 с. **60 / 7054**
58. Кандыба В. М. История великого еврейского народа / В. М. Кандыба. СПб. : Лань, 2002. 411 с. **78 / 25415, 25416**
59. Брафман Я. Книга Кагала. Всемирный еврейский вопрос / Я. Брафман. Киев : МАУП, 2004. 367 с. **60 / 7053**
60. Поликарпов В. С. Феномен еврейской цивилизации / В. С. Поликарпов, И. В. Лысак. Ростов н/Д : Владис, 2004. 413 с. **60 / 7065**
61. Николаевский Б. М. Судьбы евреев: высота мужества, преследования, трагедии / Б. М. Николаевский. 2-е изд., доп. Одесса : Печ. дом, 2005. Т. 1. 373 с. ; Т. 2. 431 с. **Фельдман / 412**
62. Золотаревский М. Замечание к еврейской истории / М. Золотаревский. Иерусалим : Скопус, 2009. 108 с. **60 / 6848**
63. Проблемы еврейской истории : материалы науч. конф. центра «Сэфер» по иудаике 2007 г. М. : Книжники, 2008–2009. Ч. 1 : Памяти профессора Джона Дойла Клира. 2008. 498 с. ; Ч. 2 : Памяти профессора Рашида Мурадовича Капланова. 2009. 447 с. **60 / 6885**

Біблійний період

64. Фентон Дж. Древнейшая жизнь евреев / Дж. Фентон. М. : Мамонтов, 1884. 77 с. **Строг. / 737**
65. Гольман Г. Религия иудеев в эпоху Иисуса / Г. Гольман ; пер. с нем. Е. М. Никольской ; под ред. Н. М. Никольского. М. ; СПб. : тип. Ю. Н. Эрлих, 1908. 81 с. (Религия и церковь в свете научной мысли и свободной критики ; кн. 6). **4 / 877**
66. Никольский Н. М. Царь Давид и Псалмы / Н. М. Никольский. М. ; СПб. : тип. Ю. Н. Эрлих, 1908. 83 с. (Религия и церковь в свете научной мысли и свободной критики ; кн. 7). **4 / 877**

67. Шпигельберг В. Пребывание Израиля в Египте в свете египетских источников / В. Шпигельберг. СПб. : Т-во худож. печати, 1908. 38 с. 62 / 152
68. Соловейчик М. А. Очерки по еврейской истории и культуре : ист. хрестоматия. Т. 1 : Библейский период / А. Соловейчик ; под ред.: М. И. Кулишера, Л. А. Сева. СПб., 1912. 236 с. 61 / 232, 277
69. Никольский Н. М. Древний Израиль / Н. М. Никольский. 2-е изд. М., 1922. 324 с. 61 / 153
70. Dubnov S. Weltgeschichte des jüdischen volkes: von seinen Uranfängen bis zur Gegenwart in zehn Bänden. Die neueste geschichte des jüdischen volkes. Vol. [1] : Das Zeitalter der ersten Emanzipation (1789–1815) / Simon Dubnov. Berlin : jüdischer verlag, [1928]. 444 S. 70 / 1619
71. Тураев Б. А. История древнего Востока. Т. 1–2 / Б. А. Тураев. Л. : Соцэргиз, 1936. Т. 1. 361 с. ; Т. 2. 321 с. Б / 12372; 60 / 6504
72. Крывелев И. А. Раскопки в «библейских странах» / И. А. Крывелев. М., 1965. 317 с. 74 / 934
73. Крывелев И. А. Как критиковали Библию в старину / И. А. Крывелев. М., 1966. 168 с. 3-а / 2036, 2037, 2067
74. Biale D. Power & power lessons sinje wish history / David Biale. New York : Schocken Books, [1986]. 244 p. 60 / 5832

Епоха другого храму і талмудичний період

75. Вирга С. Шевет Иегуда / Соломон Вирга. Б. м, б. г. 236 с. На древне-евр. яз. 70 / 1508
76. Flavio Gioseffo. Gioseffo Flavio Historia delle Antichità, e Guerre Giudaiche... : Part 1–3 / tradotto in italiano per M. Pietro Lauro Modonese. In Venezia : appresso Giovanni Alberti à Santa Foscha, 1599. P. 1. 290 p. ; P. 2. 272 p. ; P. 3. 335 p. **Воронцов / 7098**
77. Иосиф Флавий. Древности иудейские / И. Флавий ; с лат. на рос. яз. перелож. М. Самуйловым. 4-е изд. СПб., 1783. Ч. 3. 465 с. 32 56 / 16
78. Иосиф Флавий. Древности иудейские / И. Флавий ; с лат. на рос. яз. перелож. М. Самуйловым. 4-е изд. СПб., 1818. Ч. 1–3. 32 56 / 4
79. Иосиф Флавий. О войне иудейской / И. Флавий ; с лат. на рос. пер. М. Алексеев. 3-е изд. Ч. 1. СПб., 1804. 267 с. ; Ч. 2. СПб., 1818. 341 с. 32 56 / 3
80. Бокшанин А. Г. Социальный кризис Римской империи в I веке до н. э. / А. Г. Бокшанин. М. : изд-во МГУ, 1954. 239 с. 63 / 441

81. Лившиц Г. М. Классовая борьба в Иудее и восстания против Рима. К проблеме социально-экономического строя римских провинций / Г. М. Лившиц. Минск, 1957. 436 с. 61 / 320, 321
82. Шиффман Л. От текста к традиции. История иудаизма в эпоху Второго храма и период Мишны и Талмуда / Л. Шиффман ; пер. с англ. А. Сиверцева ; Центр развития иудаики на рус. яз. ; Евр. ун-т в Иерусалиме. М. : Мосты культуры, 2000. 275 с. 7 / 731, 732, 746, 747
83. Иосиф Флавий. Иудейская война / И. Флавий ; пер. с древнегреч.: М. Финкельберг, А. Вдовиченко ; под ред. А. Б. Ковельман. М. : Мосты культуры ; Иерусалим : Гешарим, 2004. 523 с. 32 56 / 28

Середньовіччя

84. Хвольсон Д. А. О некоторых средневековых обвинениях против евреев / Д. А. Хвольсон. СПб., 1861. 216 с. **Строг. / 670**
85. Шлейден М. И. Картина мученичества евреев в средние века / М. И. Шлейден ; пер. М. Я. Хашкеса. СПб., 1879. 58 с. 171-д / 443
86. Шиппер И. Возникновение капитализма у евреев Западной Европы до конца XII века / И. Шиппер ; пер. с нем. под ред. и с предисл. М. Л. Вишницера. СПб. : тип. т-ва «Обществ. польза», 1910. 6, 79 с. 59 / 120
87. Коковцов П. К. Еврейско-хазарская переписка в X веке / П. К. Коковцов. Л., 1932. 34 с. **Пет. / 2448**
88. Yitzhak F. Baer : jubilee volume on the occasion of his seventieth birthday / F. Yitzhak ; ed. by S. W. Baron, B. Dinur, S. Ettinger, I. Halpern. Jerusalem : The Historical Soc. of Israel, 1960. 464 с. На евр. яз. 55 / 800
89. Артамонов М. И. История хазар / М. И. Артамонов. Л., 1962. 523 с. 78 / 9632, 9875, 10406, 25409, 25410
90. Трахтенберг Д. Дьявол и евреи. Средневековые представления о евреях и их связь с современным антисемитизмом / Д. Трахтенберг. М. ; Иерусалим : Гешарим, 1998. 294 с. 60 / 6094, 6182

Роботи з історії євреїв у новий та новітній часи

91. Соломонов А. Мысли израильянина / А. Соломонов. Вильно : тип. Земилювича, 1846. Ч. 1–2. **Воронц. / 2258**
92. Тарнополь И. Влияние просвещенных государств и современного духа на успехи и гражданское положение евреев / И. Тарнополь. Одесса, 1862. 20 с. 61 / 237

93. Морейнес Л. Еврейский вопрос с общечеловеческой точки зрения (из записок Л. Морейнеса) / Л. Морейнес. Одесса : Товарищество, 1875. 50 с. **60 / 2032**
94. Нотович Н. Правда об евреях / Н. Нотович. М. : Кушнарев, 1889. 368 с. **Строг. / 658**
95. Гессен Ю. И. Евреи в масонстве / Ю. И. Гессен. СПб., 1903. 60 с. **60 / 824**
96. Пасманик Д. Чартер и концессии. Методы осуществления сионизма / Д. Пасманик. Одесса : Кадима, 1906. 32 с. **171 / 360**
97. Зомбарт В. Евреи и их участие в образовании современного хозяйства / В. Зомбарт. СПб., 1910. 63 с. **171 / 445**
98. Филипсон М. Новейшая история еврейского народа, 1789–1908 : [в 2 т.] / М. Филипсон ; с предисл. авт., спец. напис. для рус. изд. ; пер. с нем. под ред. В. Л. Шерешевского. Одесса : тип. «Издатель» Я. Х. Шермана, 1910. Т. 1–2. **73 / 65, 73**
99. Лозинский С. Г. Социальные корни антисемитизма в средние века и в новое время / С. Г. Лозинский. Ростов н/Дону, 1929. 205 с. **55 / 290**
100. Кон Н. Благословение на геноцид : миф о всемирном заговоре евреев и «Протоколах сионских мудрецов» / Норман Кон ; пер. с англ. С. С. Бычкова. М. : Прогресс, 1990. 245 с. **60 / 5516**
101. Бахрах Ц. Антисемитизм в новое время / Цви Бахрах. Б. м. : изд-во М-ва обороны Израиля, 1991. 92 с. **60 / 6689; 171-д / 434**
102. Волков А. Б. Государство Израиль и Всемирный еврейский конгресс / А. Б. Волков, П. Г. Тарасов. М. : Наука, 1991. 171 с. **61 / 2235**
103. Элазари Э. История еврейского национального движения, 1914–1949 гг. / Э. Элазари ; пер. с иврита И. Городецкого. Иерусалим : Библиотека-Алия, 1993. 249 с. **Фельдман / 173**
104. Гершензон М. О. Судьбы еврейского народа и другие произведения / М. О. Гершензон. М. : Захаров, 2001. 203 с. **78 / 26022**
105. Бромберг Я. А. Евреи и Евразия / Я. А. Бромберг ; сост.: А. Г. Дугин, Д. Б. Тараторин. М. : Аграф, 2002. 319 с. **78 / 25919**
106. Еврейский вопрос. Волшебная ночь и другие... : ист.-публицист. и худож. сб. / сост. Д. М. Константиновский ; Благотворит. евр. центр «Гмилус Хесед». Одесса : Негоциант, 2004. 107 с. (Б-ка «Гмилус Хесед» ; вып. 1). **Фельдман / 921**
107. Якуф Р. Еврейское сопротивление сионизму / Р. Якуф ; Центр исслед. проблем араб. единства. Бейрут : Араб. единство, 2004. 331 с. На араб. яз. **Ф. № 2**

Євреї в Європі й світі

108. Грец Г. История евреев : [в 12 т.] / Г. Грец. М. : тип. Э. Лисснер и Ю. Роман, 1880–1884. [Т. 1] : От процветания еврейско-испанской культуры до Маймонида / пер. с нем. М. Я. Хашкеса. М., 1880. III–VIII, 314, V с. ; [Т. 3] : От Маймонида до первого изгнания евреев из Франции / пер. с нем. под ред. Р. Гетмана. М., 1884. XX, 320 с. **Строг. / 653**
109. Накко А. О происхождении европейских евреев / А. Накко. Кишинев, 1882. 30 с. **Строг. / 720**
110. Бершадский С. А. Литовские евреи: история их юридического и общественного положения в Литве от Витовта до Люблинской унии, 1388–1569 гг. / С. А. Бершадский. СПб., 1883. 431 с. **Строг. / 664; 79 / 1255**
111. Владимирский-Буданов М. Ф. Литовские евреи / М. Ф. Владимирский-Буданов. СПб., 1885. 45 с. Отд. отт. из «Журн. М-ва нар. просвещения (1885, № 1). Рец. на кн. : Бершадский С. А. Литовские евреи. История их юридического и общественного положения в Литве от Витовта до Люблинской унии, 1388–1569 гг. / С. А. Бершадский. СПб., 1883. 431 с. **79 / 838**
112. Сегаль И. Л. Кавказские евреи : ист. очерк / И. Л. Сегаль. Одесса, 1883. 27 с. **Строг. / 717**
113. Пэн С. Первый всемирный конгресс сионистов в Базеле / С. Пэн. Одесса : тип. Шермана, 1897. 56 с. **190 / 133**
114. Дубнов С. М. Эмансипация евреев во время Великой Французской революции, 1789–1791 / С. М. Дубнов. Варшава ; Вильна : Правда, 1906. 74 с. **65 / 765**
115. Гейликман Т. Б. История общественного движения среди евреев в Польше и России / Т. Б. Гейликман. М. ; Л. : ГИЗ, 1930. 431 с. **171-д / 334**
116. Torah des Alphabets oder Kurzlehrbuch der Schreibkunst der Richterzeit Israels (1270–1030) / Herausgegeben von Eliyahu Moziani. 2 auf. Herborn : Baalschem Verlag, 1984. 152 S. **20 / 1234**
117. Константинов А. Евреи в США. Глазами американцев / А. Константинов, Ю. Андреев. М. : Изд-во Агентства печ. «Новости», 1985. 80 с. **72 / 2859**
118. Єврейська історія та культура в країнах Центральної та Східної Європи : матеріали 5-ої Міжнар. конф. (Київ, 2–5 верес. 1997 р.) / редкол.: Г. Аронов [та ін.] ; Ін-т юдаїки, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 1998. Т. 1. 218 с. ; Т. 2. 465 с. **78 / 25908**

Евреи в Росии

119. Рабби Азарья бен Илиягу. События, случившиеся в Крыму в царствование Шагин-Гирей-хана : перевод с еврейской современной рукописи / Рабби Азарья бен Илиягу ; пер. А. С. Фиркович. М. : Б. и., 1856. С. 121–134. Отд. отт. из журн. «Временник (Имп.) Моск. о-ва истории и древностей российских» (Т. 24. Искусств. сб. «История Украины 2 пол. XVIII–1917 г. Ч. 2»). Ф. № 1
120. Указатель законов о евреях / сост. коллежским советником Е. Колоколовым. М. : Унив. тип., 1861. 288 с. **Строг.** / 6839
121. Полный хронологический сборник законов и положений, касающихся евреев, от Уложения царя Алексея Михайловича до настоящего времени, от 1649–1873 г. : извлечение из Полных собраний законов Российской империи / сост. и изд. В. О. Леванда. СПб. : тип. К. В. Трубникова, 1874. [8], 1158, XVIII с. **Строг.** / 6840; 204 / 199
122. Гриневич М. И. О тлетворном влиянии евреев на экономический быт России и о системе еврейской эксплуатации / М. И. Гриневич. СПб. : Виганд, 1876. 72 с. **Строг.** / 732
123. Д. М. Евреи-помещики : по поводу «Записки» по вопросу о восстановлении прав евреев на приобретение имений в западном крае / Д. М. Одесса : тип. П. Францова, 1876. 17 с. 175 / 231
124. Оршанский И. Г. Русское законодательство о евреях : очерки и исследования / И. Г. Оршанский. СПб. : Ландау, 1877. 456 с. **Строг.** / 6838; 176 / 280
125. Бершадский С. А. Русско-еврейский архив : документы и материалы для истории евреев в России / С. А. Бершадский. СПб., 1882–1903. Т. 1–3. **Пет.** / 455, 2244; 76 / 294; 79 / 1255
126. Леонтович Ф. И. Что нам делать с еврейским вопросом? / Ф. И. Леонтович. [СПб., 1882]. 32 с. 171-д / 437
127. Демидов, кн. Сан-Дonato П. П. Еврейский вопрос в России / Демидов. СПб., тип. М. М. Стасюлевича, 1883. VII, 90, [2] с. **Строг.** / 684
128. Корвин-Врублевский. Народ в народе: еврейский вопрос и меры к окончательному его разрешению на почве правовой, гражданской и социальной деятельности / Корвин-Врублевский. Одесса : тип. «Новорос. телеграфа», 1883. 60 с. **Строг.** / 723
129. Роков П. По поводу взгляда М. Е. Салтыкова на еврейский вопрос / П. Роков. Киев : Кульженко, 1883. 35 с. **Строг.** / 718
130. Сборник законоположений, разъяснений Правительствующего Сената, циркуляров и др. правительственных распоряжений о евреях... / изд. Д. В. Чингинадзе. СПб. : Муллер, 1886. 166 с. **Строг.** / 6841

131. Вольский К. Евреи в России. Их быт, цели и средства : пер. с фр. / К. Вольский. СПб. : А. Анников, 1887. 163 с. **Строг.** / 683
132. Никитин В. Н. Евреи-земледельцы. Историческое, законодательное, административное и бытовое положение колоний со времени их возникновения до наших дней, 1807–1887 / В. Н. Никитин. СПб. : тип. газеты «Новости», 1887. XIV, 692 с. 78 / 638
133. Палимпсестов И. И. Размышления по вопросу о допущении детей еврейского племени в наши учебные заведения / И. Палимпсестов. М., 1887. 15 с. **Строг.** / 730
134. Белецкий А. Вопрос об образовании русских евреев в царствовании императора Николая I / А. Белецкий. СПб. : Скороходов, 1894. 160 с. Б / 31268
135. Моргулис М. Г. Вопросы еврейской жизни : собр. ст. / М. Г. Моргулис. СПб. : тип. Ландау, 1889. 594 с. **Строг.** / 6842
136. Мыш М. И. Руководство к русскому законодательству о евреях / М. И. Мыш. СПб. : тип. В. Г. Авсеенко, 1890. 572 с. 204 / 508
137. Кулишер М. И. Итоги. Надежды и ожидания передовой части русского еврейства за 50 лет (1838–1888) / М. И. Кулишер. Киев, 1896. 89 с. 176 / 83, 83-а
138. Бутми де Кацман Г. В. Россия на распутье. Кабала или Свобода? : посвящается Союзу русского народа / Г. В. Бутми де Кацман. 8-е изд. СПб. : Тип. Училища глухонемых, 1906. 48 с. (Обличительные речи). **Уёмов** / 3809
139. Гессен Ю. И. Евреи в России. Очерки общественной, правовой и экономической жизни русских евреев / Ю. И. Гессен. СПб. : типо-литогр. А. Г. Розена, 1906. V, 471 с. 78 / 993, 10640
140. Гессен Ю. И. О жизни евреев в России : зап. в Гос. Думу / Ю. И. Гессен. СПб. : тип. т-ва «Обществ. польза», 1906. [II], 135 с. 171 / 353
141. Евреи в России. М. : тип. Г. Лиснера и Д. Собко, 1906. 58 с. (Изд. «Народное право» ; № 16). 78 / 1739
142. Пасманик Д. Критика теорий Бунда / Д. С. Пасманик. Одесса : Кадима, 1906. 64 с. 171 / 359
143. Гессен Ю. И. Факты и мысли. Еврейский вопрос в России / Ю. И. Гессен. СПб. : тип. «Обществ. польза», 1907. 220 с. 171 / 503
144. Бикерман И. М. Черта еврейской оседлости / И. М. Бикерман. СПб. : Разум, 1911. 152 с. Б / 24127
145. Устав о паспортах (из Полного свода законов Российской империи. Т. 14, изд. 1903 г. и по продолжении 1906, 1908, 1909 и 1910 гг.) с изменениями и разъяснениями и с прибавлением извлечений из

- др. частей Свода законов, относящихся до паспортных постановлений и прав жительства евреев / сост. Л. М. Роговин. 2-е изд., просмотр. и значит. доп. СПб., 1913. 328 с. **204 / 580**
146. Гессен Ю. И. История евреев в России / Ю. И. Гессен. СПб. : тип. Л. Я. Ганзбурга, 1914. IV, 346, VII с. Б / **27794; 78 / 1371**
147. Гимпельсон Я. И. Законы о евреях : сист. обзор действующих законоположений о евреях с разъяснениями Правительств. Сената и Центр. правительств. установлений / Я. И. Гимпельсон. СПб., 1914–1915. Т. 1–2. **204 / 718**
148. Цинберг С. Л. История еврейской печати в России в связи с общественными течениями / С. Л. Цинберг. Пг. : тип. И. Флейтмана, 1915. 264 с. **78 / 3422, 13593**
149. Отчет Общества ремесленного и земледельческого труда среди евреев в России за 1915 г. Пг. : Правда, 1916. 86 с. Б / **18926, 18945**
150. Долой погромы! : [обращение] / Губ. ком. Ком. партии (большевики) Украины, Отд. агитации и пропаганды. Одесса, 1920. № 37. 8 с. **171 / 1775**
151. Гессен Ю. И. История еврейского народа в России / Ю. И. Гессен. Л. : тип. Ленингр. Губпрофсовета, 1925–1927. Т. 1–2. **78 / 3266**
152. Дейч Л. Г. Роль евреев в русском революционном движении / Л. Г. Дейч. 2-е изд., М. ; Л. : ГИЗ, 1925. 237 с. **78 / 2249**
153. Боровой С. Я. Еврейские газеты перед судом «ученых евреев» (два эпизода) / С. Я. Боровой. С. 282–293. Отд. отт. из сб. «Еврейская мысль» (Л. : Сеятель. 1926. Т. 2. 318 с.). **171-д / 435**
154. Боровой С. Я. Еврейская земледельческая колонизация в старой России / С. Я. Боровой. М. : изд-во М. и С. Сабашниковых, 1928. 200 с. **78 / 2351**
155. Сандомирский Ю. Пути антисемитизма в России / Ю. Сандомирский. М. ; Л. : Госиздат, 1928. 52 с. **171-и / 13**
156. Кац М. Поколение, которое утратило страх: записки о 1905 г. / М. Кац. Нью-Йорк, 1956. 310 с. На новоевр. яз. **60 / 1680**
157. Пирогов Н. И. О еврейском образовании / Н. И. Пирогов ; вступ. С. Я. Штрайх. СПб. : Рус. шк., 1967. 34 с. Б / **29827**
158. Панавас Ч. В. Борьба большевиков против оппортунистической теории и политики Бунда, 1903 – окт. 1917 г. / Ч. В. Панавас ; Акад. обществ. наук при ЦК КПСС, Каф. истории КПСС. М. : Мысль, 1972. 119 с. **171-е / 10943, 10960**
159. Лесков Н. С. Евреи в России: несколько замечаний по еврейскому вопросу / Н. С. Лесков. М. : Книга, 1990. 30 с. **Ильев / 5361; Фельдман / 298; 30 / 97006**

160. Тайна Израиля: еврейский вопрос в русской религиозной мысли конца XIX – первой половины XX вв. / сост., примеч. В. Ф. Бойкова. СПб. : София, 1993. 500 с. **11-а / 1051**
161. Аксаков И. С. Еврейский вопрос / И. С. Аксаков. М. : Социздат, 2001. 302 с. (Сер. «Потаенная русская литература»). **30 / 100828**
162. Материалы 9-ой ежегодной международной междисциплинарной конференции по иудаике. Ч. 1–2 / Центр науч. работников и преподавателей иудаики в вузах «Сэфер» ; Межрегион. центр преподавания иврита. М. : Пробел-2000, 2002. **60 / 6960**
163. Самуил Христианович Контениус об иностранной колонизации Южной России : сб. документов, 1801–1829 гг. / под ред. О. В. Айсфельда ; Ин-т культуры и истории немцев Сев.-Вост. Европы. Одесса : Астропринт, 2003. 370 с. **79-а / 6198**
164. Материалы 12-ой ежегодной международной междисциплинарной конференции по иудаике. Ч. 1 / Центр науч. работников и преподавателей иудаики в вузах «Сэфер» ; РАН, Ин-т славяноведения. М. : Сэфер, 2005. 462 с. **60 / 7102**
165. Материалы 16-ой ежегодной международной междисциплинарной конференции по иудаике / Центр науч. работников и преподавателей иудаики в вузах «Сэфер» ; Межрегион. центр преподавания иврита. М., 2009. Ч. 1 : Язык иврит: изучение и преподавание. 190 с. (Акад. сер. ; вып. 25) ; Ч. 2 : Вопросы еврейской истории. 575 с. (Акад. сер. ; вып. 26) ; Ч. 3 : Еврейская культура и ее контексты. 2009. 406 с. (Акад. сер. ; вып. 27). **60 / 688**

Евреи в СРСР

166. Финкель Х.-А. Еврейское землеустройство в СССР / Х.-А. Финкель. Харьков : Озет, 1926. 44 с. Б / **29446**
167. Некоторые данные по обследованию Бирско-Биджанского района Дальневосточного края. Одесса, 1928. 24 с. **195-г / 55**
168. Шлихтер А. Правда о еврейском переселении / А. Шлихтер. Харьков : Госиздат Украины, 1928. 32 с. **195-г / 28**
169. Финк В. Евреи в тайге : очерки / В. Финк. М. : Федерация, 1932. 355 с. **30 / 5321**
170. Конституция (Основной закон) СССР : проект. М., 1936. На евр. яз. **А / 7069**
171. Советские евреи. Мифы и действительность / Агентство печати «Новости». М. : тип. изд-ва АПН, 1970. 61 с. **Фельдман / 364**

172. Белая книга: свидетельства, факты, документы / Ассоц. сов. юристов. М. : Юрид. лит., 1979. 279 с. **78 / 17123, 17143**
173. Гура В. К. Сионизм против социализма / В. К. Гура. Киев : Рад. шк., 1984. 183 с. **60 / 3743, 3783**
174. Рапопорт Я. Л. На рубеже двух эпох. Дело врачей 1953 г. / Я. Л. Рапопорт. М., 1988. 271 с. **78 / 22480, 22534**
175. Бубнов И. В. Борьба КП(б)У с антисемитизмом в Красной Армии в годы Гражданской войны : автореф. дис. ... канд. ист. наук / И. В. Бубнов ; ОГУ им. И. И. Мечникова. Одесса, 1990. 19 с. **Дис / 2628**
176. Погружение в трясину: о выезде в Израиль / сост. и общ. ред. Т. А. Ноткиной. М. : Прогресс, 1991. 704 с. **78 / 23948, 24016; Ф. № 1**
177. Солженицын А. И. Двести лет вместе (1795–1995) / А. И. Солженицын. М. : Рус. путь, 2001. 511 с. **78 / 26021**

Євреї в Україні

178. Летопись еврея-современника Натана Ганновера о событиях 1648–1653 годов в Малороссии, вообще и о судьбе его единоверцев в особенности / пер. с древнеевр. яз. с предисл. и примеч. Соломона Манделькерна. Одесса, 1878. 68 с. **76 / 3207, 7632**
179. Отчет еврейской дешевой столовой в Каменец-Подольске за 1895 г. Каменец-Подольск, 1896. 16 с. **208 / 118**
180. Оппенгеймер Ф. Социально-экономические основы колонизации / Ф. Оппенгеймер. Одесса : Кадима, 1905. 48 с. **171-д / 1852**
181. Малеев А. Ф. Тридцать дней еврейского погрома в местечке Кривое Озеро / А. Ф. Малеев. Одесса, 1920. 24 с. **76 / 897**
182. Боровий С. Я. Нариси з історії єврейської книги на Україні / С. Я. Боровий ; Укр. наук. ін-т книгознавства. Київ, 1925–1926. Ч. 1 : Єврейська книга на Україні в добу хасидизму. 1925. 14 с. ; Ч. 2 : Розгром. 1926. 15 с. **Окр. відб. з журн. «Бібліол. вісті» (1925, № 1–2 ; 1926, № 1). 230 / 2750**
183. Кантор Є. Д. Білі : оповідання про жахливі події / Є. Д. Кантор. Одеса : Укрдержвидав, 1925. 61 с. **30-а / 1483**
184. Положення про міські й селищні ради робітничих, селянський і червоноармійських депутатів. Бердичів : Міськрада, 1926. 27, 34 с. **Рос. та євр. мовами. 176-а / 57**
185. Національний склад сільського населення України (за національністю господарів) : попередні підсумки всесоюзного перепису

- населення 1926 р. / Центр. стат. упр. УСРР. Харків : вид-во Центр. стат. упр. УСРР, 1927. Т. 1, вип. 1. 214 с. **199 / 1370**
186. Красный П. Трагедия украинского еврейства : к процессу Шварцбарда / П. Красный. Харьков : Госиздат Украины, 1928. 71 с. **79-а / 6**
187. Кипер М. Еврейское местечко Украины / М. Кипер. Харьков : Пролетарий, 1930. 105 с. **79-а / 707**
188. Боровой С. Я. Национально-освободительная война украинского народа против польского владычества и еврейское население Украины / С. Я. Боровой. М., 1940. 44 с. **Отд. отт. из журн. «Ист. записки» (1940, т. 9). 79-а / 285**
189. Хонигсман Я. С. Евреи Украины : крат. очерк истории. Ч. 1 / Я. С. Хонигсман, А. Я. Найман ; под общ. ред. Ф. Я. Горовского. Киев : НМК ВО, 1993. 175 с. **79-а / 4674**
190. Феллер М. Пошуки, роздуми єврея, який пам'ятає своїх дідів, про єврейсько-українські взаємини, особливо ж про мови і ставлення до них / М. Феллер. Дрогобич : Відродження, 1994. 236 с. **79-а / 5950**
191. Єврейське населення півдня України: історія та сучасність : тези до наук. конф. (Запоріжжя, 27–28 жовт. 1994 р.) / Запоріж. держ. ун-т. Запоріжжя, 1995. 95 с. **79-а / 5283**
192. Найман О. Я. Єврейські партії та об'єднання України, 1917–1925 / О. Я. Найман. Київ : НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж., 1998. 190 с. **79-а / 5787**
193. Шмаков А. С. Еврейский вопрос / А. С. Шмаков. Перевид. 1-е. Луцьк : Волиняк, 2000. 104 с. **78 / 25893**
194. Етнонаціональні процеси в Україні: історія та сучасність / О. Б. Беренштейн, Н. А. Зіневич, В. Т. Зінич [та ін.] ; за ред. В. І. Наулко. Київ : Голов. спеціаліз. ред. літ. мовами нац. меншин України, 2001. 424 с. **Із змісту: Євреї в Україні. С. 247–273. 79-а / 6026**
195. Май В. Оріяна-Україна і єврейство / В. Май. [Київ?], [2001?]. 31 с. **60 / 6677**
196. Хитерер В. Документы по еврейской истории XVI–XX вв. в Киевских архивах / В. Хитерер. Киев : Ин-т иудаики, 2001. 223 с. **79-а / 8668**
197. Шестопал М. Євреї на Україні : іст. довідка / М. Шестопал. Київ : МАУП, 2002. 238 с. **79-а / 6390**
198. Найман О. Я. Історія євреїв України : присвяч. 2000-літтю євреїв в Україні / О. Я. Найман ; Наук.-метод. центр вищої освіти. Київ : Ін Юре, 2003. 496 с. **79-а / 8672**

199. Николаевский Б. М. Судьбы евреев: высота мужества, преследования, трагедии / Б. М. Николаевский. Одесса : Печ. дом, 2005. Т. 1. 373 с. ; Т. 2. 431 с. **Фельдман / 412**
200. Кальян С. Є. Єврейська спільнота у політичному процесі на теренах підросійської України (середина ХІХ – початок ХХ ст.) / С. Є. Кальян. Полтава : Довкілля-К, 2009. 335 с. **79-а / 7738**
201. Ковба Ж. М. Людяність у безодні пекла. Поведінка місцевого населення Східної Галичини в роки «остаточного розв'язання єврейського питання» / Ж. М. Ковба. 3-є вид., випр. та допов. Київ : Дух і літера, 2009. 295 с. **79-а / 8064**
202. Щукин В. В. Земляки : очерки истории еврейской общины г. Николаева (конец XVIII – начало XX вв.) / В. В. Щукин, А. Н. Павлюк ; науч. ред. Н. Н. Шитюк ; Гос. архив Николаев. обл. Николаев : Ирина Гудым, 2009. 351 с. **79-а / 7902**
203. Щупак И. Евреи в Украине: вопросы истории и религии с древнейших времен до Холокоста : учеб. пособие для учащихся ст. кл. общеобразов. учеб. заведений / И. Я. Щупак ; Укр. б-ка Холокоста. 2-е изд. Днепропетровск : Центр «Ткума», 2009. 148 с. **79-а / 8070**
204. Єврейська громадсько-політична думка ХХ – початку ХХІ сторіччя в Україні / М. М. Гон, О. В. Заремба, О. В. Козерод [та ін.]. Київ : НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса, 2011. 362 с. **152 / 3616**
205. Запорожские еврейские чтения : докл. и сообщ. (Днепропетровск, 28–29 окт. 2010 г.) / гл. ред. С. Ф. Орланский ; Запорож. нац. ун-т. Днепропетровск : Ткума, 2011. 221 с. **79-а / 7855**
206. Єврейська національна спільнота в контексті інтеграції українського суспільства / М. І. Михальченко, А. Ю. Подольський, О. В. Заремба [та ін.]; НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса, 2014. 374 с. **79-а / 7800**
207. Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри : матеріали 5-ї Міжнар. наук. конф. (Одеса, 24–25 квіт. 2015 р.) / НАН України, Ін-т історії України [та ін.]; відп. ред. М. І. Михайлуца. Одеса : Одес. нац. ун-т, 2015. 441 с. **79-а / 8789**

Одеські євреї

208. Финкель И. С. О торговле, промышленности, просвещении и образовании одесских евреев / И. С. Финкель. Одесса : Гор. тип., 1843. 24 с. **Воронц. / 4712, 12996**

209. Отчет о деньгах, поступивших в пользу больных Одесской еврейской городской больницы на продовольствие их сахаром и чаем. Кн. 1–2. Одесса : Нитче, 1861 за 1860. 11 с. ; 1865 за 1864. 6 с. **Строг. / 7102**
210. Первое субботнее училище для еврейских мальчиков ремесленного и торгового классов. Отчет о двухлетнем его существовании. Одесса, 1861. 14 с. **Строг. / 6020**
211. Отчет комиссии по устройству дел и порядка одесской Главной синагоги. Одесса, 1862. 15 с. **Строг. / 6019**
212. Третий годовой отчет Первого субботнего училища для еврейских мальчиков ремесленного и торгового классов. Одесса, 1862. 16 с. **Строг. / 6020-а**
213. Устав Общества под названием «Труд» для распространения между евреями г. Одессы ремесленных знаний. Одесса : тип. Нитче, 1864. 8 с. **Воронц. / 3765**
214. Отчет Одесской еврейской городской больницы за 1865, 1872, 1875 гг. Одесса, 1865 за 1865 г. 22 с. ; 1872 за 1872 г. 36 с. ; 1875 за 1875 г. 32 с. **Воронц. / 3606-д**
215. Отчет правления Общества «Труд» для распространения ремесленных знаний между евреями в Одессе. Одесса : тип. Нитче, 1867 за 31 июля 1864 по янв. 1867 гг. 32 с. ; 1868 за 1867 г. 26 с. **Воронц. / 3606-ж**
216. Отчет Одесского отделения Общества распространения просвещения между евреями в России за 1868 г. Одесса : тип. Нитче, 1869. 15 с. Прил. к газ. «День». **Воронц. / 3767**
217. Отчет комиссии, учрежденной для раздачи пособий бедным евреям на св. Пасху в г. Одессе 1871-го года в г. Одессе. Одесса : Гелертер, 1871. 11 с. **Воронц. / 3716**
218. Доклад Комиссии, избранной приговором поверенных одесского еврейского общества от 6 сент. 1877 г. Одесса : тип. Ульрих, 1872. 16 с. **Строг. / 734**
219. Отчет Одесского еврейского погребального братства за 1886 год : со статистическими таблицами о смертности в Одессе евреев за 1886 г. Одесса : тип. А. Шульце, 1887. 85 с. **208 / 17**
220. Гессен Ю. И. Григорий Акимович Тарнополь : очерк деятельности его, как председателя О-ва взаимного вспомоществования приказчиков-евреев г. Одессы / Ю. И. Гессен ; изд. правления О-ва приказчиков-евреев. Одесса : тип. Исаковича, 1890. 31 с. **Б / 18838**
221. Отчет Одесского еврейского сиротского дома. Одесса, 1892 за 1891 г. 76 с. ; 1893 за 1892 г. 76 с. ; 1894 за 1893 г. 88 с. ; 1895 за 1894 г. 80 с. ;

- 1896 за 1895 г. 66 с. ; 1897 за 1896 г. 67 с. ; 1898 за 1897. 95 с. ; 1899 за 1898 г. 96 с. ; 1900 за 1899. 90 с. ; 1901 за 1900 г. 88 с. **208 / 181**
222. Технические и профессиональные учебные заведения г. Одессы : по данным Одес. выставки техн. и профес. образования и материалам, собранным Постоянною комиссиею по техн. образованию при Одес. отд-нии Имп. Рус. техн. о-ва / Постоянная комис. по техн. образованию при Одес. отд-нии Имп. Рус. техн. о-ва. Одесса : тип. А. Шульце, 1895. 109 с. **15-г / 2580**
223. Отчет о деятельности правления Общества «Труд» и Ремесленного училища за 1897 г. Одесса, 1898. 139 с. **215 / 327**
224. Отчет о деятельности комитета Одесского отделения Общества распространения просвещения между евреями в России за 1898 г. Одесса, 1899. 84 с. **208 / 136**
225. Отчет Училища д-ра А. Д. Галая, субсидируемого Одесским отделением Общества распространения просвещения между евреями в России за 1898 г. Одесса : тип. Исаковича, 1899. 20 с. **255 / 30**
226. Бродовский И. Еврейская нищета в Одессе / И. Бродовский. Одесса : типо-литогр. Гальперина и Швейцера, 1902. 50 с. **79-а / 7602**
227. Отчет о деятельности первой летней колонии для девочек за 1901 г. / сост. Л. Дризо ; Одес. отд-ние О-ва распространения просвещения между евреями в России. Одесса : Исакович и Бейленсон, 1902. 22 с. **208 / 383**
228. Отчет внешкольной комиссии, состоящей при Одесском отделении Общества распространения просвещения между евреями в России за 1903 г. Одесса : тип. Гурвич и Крохмаль, 1904. 39 с. **208 / 368**
229. Киевский и Одесский погромы в отчетах сенаторов Турау и Кузминского / предисл. И. Непомнящего. СПб. : Летописец, 1907. 220 с. **76 / 530-а, 3126**
230. Отчет библиотеки общества взаимного вспомоществования приказчиков-евреев города Одессы имени учредителя ее С. Л. Бернфельда за 1907 г. Одесса : тип. Торг. дома Бр. Кульберг, 1908. 45 с. **239 / 374**
231. Отчет Одесского еврейского центрального комитета по оказанию помощи пострадавшим от погромов 1905 года. Одесса : Техник, 1908. 137 с. **208 / 281**
232. Систематический каталог библиотеки Общества взаимного вспомоществования приказчиков-евреев (1975–1910). Одесса, 1910. 388 с. **230 / 2485**

233. Отчет Одесского отделения Общества распространения просвещения между евреями в России за 1910 г. Одесса : Центр. тип., 1911. 140 с. **Б / 18921**
234. Отчет о деятельности Училищного комитета, состоящего при Одесском обществе пособия бедным евреям, 1910–1911. Одесса : Гольдштейн, 1912. 27 с. **208 / 260**
235. Отчет женской летней колонии Одесского отделения Общества распространения просвещения между евреями в России за 1913-й и 1914-й гг. Одесса : Коммерч. тип. Сапожникова, 1916. 32 с. **208 / 380**
236. Боровой С. Я. Новое о Конвере / С. Я. Боровой. С. 225–245. Отд. отт. из сб. «Еврейская мысль» (Л., 1926. Т. 2). **171-е / 434**
237. Боровой С. Я. Воспоминания / С. Я. Боровой. М. ; Иерусалим : Гешарим, 1993. 384 с. **79-а / 5745**
238. Из истории еврейской Одессы : к 200-летию города. Б. м. : Б. и., 1994?. 36 с. **Фельдман / 178**
239. Скальковский А. А. Первое тридцатилетие истории города Одессы, 1793–1823 / А. А. Скальковский. [Репринт. изд.]. Одесса : ОКФА, 1995. 296 с. **79-а / 5043**
240. Ципперштейн С. Евреи Одессы: история культуры, 1794–1881 / С. Ципперштейн. М. ; Иерусалим : Гешарим, 1995. 207 с. **Фельдман / 392**
241. Котлер И. Очерки по истории евреев Одессы / И. Котлер. Иерусалим, 1996. 204 с. **79-а / 5120, 5121**
242. Евреи Одессы и Юга Украины : история в документах / авт.-сост.: Л. Г. Белоусова, Т. Е. Волкова ; Гос. архив Одес. обл. ; Междунар. евр. общинный центр «Мигдаль». Одесса : студия «Негоциант», 2002. 299 с. (Тр. ГАОО ; т. 7, кн. 1 : Конец XVIII – нач. XX вв.). **Фельдман / 949**
243. Полищук М. Евреи Одессы и Новороссии : социально-политическая история евреев Одессы и других городов Новороссии, 1881–1904 / М. Полищук. М. : Мосты культуры, 2002 ; Иерусалим : Гешарим, 5762. 446 с. **79-а / 6204**
244. 32 % : альбом иллюстраций / сост.: Г. Групп, А. А. Дроздовский. Одесса : Инга, 2002. 101 с. **79-а / 6333**
245. Бельский М. Р. Книгоиздательство М. С. Козмана в Одессе / М. Р. Бельский; ред.: В. Верховский, Л. Штекель ; Междунар. евр. общинный центр «Мигдаль». Одесса : Негоциант, 2003. 99 с. **230 / 11641**
246. Одесса и еврейская цивилизация : к 100-летию со дня рождения Саула Борового : сб. материалов 2-й Междунар. науч. конф.

- (Одесса, 10–12 нояб. 2003 г.) / Междунар. обществ. орг. «Еврейский общинный центр «Мигдаль». Одесса : Негоциант, 2004. 248 с. **Смынтына / 627**
247. Бельский М. Р. Еврейские типографии старой Одессы / М. Р. Бельский ; Междунар. обществ. орг. «Еврейский общинный центр «Мигдаль». Одесса : Негоциант, 2005. 87 с. **230 / 11811**
248. Губарь О. И. «Весы и меры» старой Одессы / О. И. Губарь ; Междунар. обществ. орг. «Еврейский общинный центр «Мигдаль». Одесса : Негоциант, 2005. 98 с. **79-а / 7027**
249. Одесса и еврейская цивилизация. Катастрофа, сопротивление, победа : сб. материалов 4-й Междунар. науч. конф. (Одесса, 31 окт. – 2 нояб. 2005 г.) / Междунар. обществ. орг. «Еврейский общинный центр «Мигдаль» ; ред.: М. М. Рашковецкий, О. Ксендзюк. Одесса : Негоциант, 2006. 278 с. **Смынтына / 853**
250. Чудновский А.-А. Р. Из истории еврейского просвещения в Одессе / А.-А. Р. Чудновский. Иерусалим : Б. и., 2008. 49 с. **15 / 11230**
251. The Odessa Connection / ed. Melanie Sully ; Konrad Adenauer Stiftung. Wien : Diplomatische akad. Wien, 2008. 146 p. **79-а / 7543**
252. Чудновский А.-А. Р. История еврейского просвещения в Одессе / А.-А. Р. Чудновский. Иерусалим : Б. и., 2010. 323 с. **15 / 11361**
253. Мама городов израилевых : сб. ст. / Одес. нац. ун-т им. И. И. Мечникова, Филос. фак. ; Израил. культурн. центр ; редкол.: И. В. Голубович [и др.]. Одесса : Удача, 2011. 146 с. **79-а / 8920**
254. Губарь О. И. Очерки ранней истории евреев Одессы / О. И. Губарь ; предисл. М. М. Рашковецкий. Одесса : ВМВ, 2013. 415 с. **79-а / 8460**
255. Иудаика в Одессе : сб. ст. по итогам работы программы по иудаике и израилеведению Одес. нац. ун-та им. И. И. Мечникова / редкол.: И. В. Голубович [и др.] ; Одес. нац. ун-т им. И. И. Мечникова, Филос. фак. ; Израил. культур. центр. Одесса : Феникс, 2013–2017. Вып. 2. 2013. 218 с. ; Вып. 3. 2015. 230 с. ; Вып. 4. 2017. 232 с. **60 / 6996**
256. Варзацкий В. Некоторые факты о евреях Доманёвки = Varzatsky V. Some facts about the jews of Domanovka : очерки / В. Варзацкий ; гл. ред. А. А. Таубеншлак. Одесса : Optimum, 2017. 76 с. **79-а / 8877**
257. Козленко П. Экзистенциальные основания еврейских земледельческих колоний Балтского уезда Подольской области : [монография] / П. Козленко. – Одесса : Экология, 2017. – 190 с. **79-а / 8975**

Гітлерівська катастрофа

258. Симонов К. Лагерь уничтожения / К. Симонов. Ставрополь : Воен. изд-во, 1944. 38 с. **Бр. / 2343, 2344**
259. Документы обвиняют : сб. док. о чудовищных зверствах германских властей на временно захваченных ими советских территориях. Вып. 2. М., 1945. 392 с. **76 / 2867**
260. Печерский А. Восстание в Собиборском лагере: [концлагерь в Польше] : [очерк] / А. Печерский. Ростов н/Д. : Ростиздат, 1945. 63 с. **76-а / 78**
261. Краус О. Фабрика смерти / О. Краус, Э. Кулка ; пер. с чеш. М. С. Алексеевой. М. : Гос. изд-во полит. лит., 1960. 295 с. **60 / 1181, 1194**
262. Зэн Я. Концентрационный лагерь Освенцим-Бжезинка / Я. Зэн ; пер. с пол. М. Васьковского. 2-е изд. Варшава, 1961. 192 с. **60 / 1336, 1661**
263. Кулишова Т. Малая крепость Терезин / Т. Кулишова ; пер. с чеш. Т. Сарана. Прага : Наше войско, 1963. 65 с. (Сер. изд. «Документы» / Союз борцов-антифашистов ; под ред. Я. Горжеца ; вып. 114). **60 / 1492**
264. Гитлеровская оккупация в Литве : сб. ст. / под ред. О. Капланаса. Вильнюс : Минтис, 1966. 354 с. **78 / 12094**
265. Гроссман В. Черная книга : о злодейском повсеместном убийстве евреев немецко-фашистскими захватчиками во временно оккупированных районах Советского Союза и в лагерях Польши во время войны 1941–1945 гг. / В. Гроссман. Киев, 1991. 615 с. **60 / 5794**
266. Стародинский Д. Одесское гетто : воспоминания / Д. Стародинский. Одесса : Хайтех, 1991. 112 с. **Фельдман / 751; 79-а / 5148, 5149, 5150**
267. Volkl E. Transnistrien und Odessa (1941–1944) / Ekkehard Volkl. Regensburg : Lassleben, 1996. 123 с. **Смынтына / 327**
268. Это забыть нельзя... Евреи – жертвы нацизма и герои Сопротивления : книга памяти / сост. Б. А. Гидалевич ; пер.: А. Бейдерман, Б. Дымарский. Иерусалим : Б. и., 1997. 223 с. **79-а / 5875**
269. Холокост – сопротивление – возрождение. Еврейский народ в годы Второй мировой войны и послевоенный период, 1939–1948 / сост. И. А. Альтман ; отв. ред. А. Е. Гербер. М. ; Иерусалим : Фонд «Холокост», 2000. 343 с. **60 / 6852**
270. Гошкіс Д. Незагойна рана / Д. Гошкіс. 2-е вид., перероб. і допов. Славуца, 2001. 229 с. **60 / 7078**

271. Фишер Ю. С. Транснистрия : забытое кладбище / Ю. С. Фишер ; пер. с англ. Д. Розенфельд. Одесса : Друк, 2002. 127 с. **79-а / 6303**
272. Єврейський опір в Україні в період Голокосту : зб. наук. ст. / за ред. М. І. Тягло. Дніпропетровськ : Центр «Ткума», 2004. 373 с. **79-а / 7699**
273. Книга праведников / сост. И. А. Альтман ; фонд «Холокост». М. : МИК, 2005. 127 с. **78 / 25965**
274. Михман Д. Историография катастрофы. Еврейский взгляд : концептуализация, терминология, подходы и фундаментальные вопросы / Д. Михман. Днепрпетровск : Ткума, 2005. 446 с. (Акад. сер. «Б-ка Холокоста «Ткума»). **60 / 6853**
275. История Холокоста в Одесском регионе : сб. ст. и док. / Международ. обществ. орг. «Еврейский общинный центр «Мигдаль» ; сост. М. Рашковецкий. Одесса : Негоциант, 2006. 372 с. **79-а / 7105**
276. Не знает память тленья : ист.-публицист. сб. / Одес. регион. асоц. евреев-бывших узников гетто и нацистских концлагерей ; сост.: А. Кноп, Г. Табачников. Одесса : Негоциант, 2006. 171 с. **Фельдман / 483**
277. Кноп Г. Холокост. Неизвестные страницы истории / Г. Кноп ; пер. с нем. А. Дмитришин. Харьков : Кн. клуб, 2007. 334 с. **60 / 7058**
278. Гельфонд Е. Г. Майданек над Бугом : воспоминания о южноукраинских лагерях и гетто / Е. Г. Гельфонд. Донецк : Апекс, 2008. 88 с. **79-а / 8513**
279. Круглов А. Без жалости и сомнения : документы о преступлениях оперативных групп и команд полиции безопасности и СД на временно оккупированной территории СССР в 1941–1944 гг. / А. Круглов. Днепрпетровск : Ткума, 2008–2009. Ч. 1. 2008. 239 с. ; Ч. 2. 2009. 311 с. ; Ч. 3. 2009. 283 с. ; Ч. 4. 2010. 303 с. **78 / 25792**
280. Маниович Я. И. Заметки о пережитом... (по записям 1944–1946 гг.) : очерк / Я. И. Маниович. Одесса : Фотосинтетика, 2009. 47 с. **Смынтына / 1162**
281. Маниович Я. И. Уничтожение евреев на юге Украины (1941–1944) / Я. И. Маниович. Тель-Авив, 2009. 178 с. **Смынтына / 1165**

РЕЛІГІЯ

282. Новый завет. Издан в Лондоне на евр. яз. Лондон, б. г. 422 с. На евр. яз. **1 / 32**
283. Genebrard A. G. Psalmi Davidis, vulgata editione, calendario hebraeo, syro, graeco, latino, hymnis, argumentis, & commentariis genuinum &

- primarium Psalmodum sensum ... / A. G. Genebrard. Parisiis [Paris], 1581. 76, 754, 13 с. **A / 17278**
284. Seldeni J. De Synedriis et Praefecturis Juridicis veterum Evaeoru. Lier I–II / J. Seldeni. Londini, 1650–1653. L. I. 1650. XII, (8), 656 с. ; L. II. 1653. VIII, (20), 720 с. **156 / 508**
285. Modena Leon. Ceremonies et coûtumes Qui s'observent aujourd'hui party les Juifs / Traduites de L'Italien de Leon de Modena, Rabin de Venise ; par le sieur de Simonville. A Paris : chez Louis Billaine, 1681. (48), 210, (6) с. **Искусств. сб. Строг. / 613**
286. Talmudis Babylonici codex succa, sive De tabernaculorum festo, ritus ejus atque ceremonias exponens. Cum praefatione Davidis Millii. Trajecti ad Phenem, Gysbertum, 1726. 610 с. **A / 24641**
287. Новый завет. Лондон, 1813. 247 с. На евр. яз. **1 / 129**
288. Самуил Марокский. Златое сочинение Самуила Марокского раввина Иудейского, заключающееся в письмах к Исааку, раввину Кордубскому, на обличение иудейского заблуждения : пер. с лат. / С. Марокский. СПб. : Синод. тип., 1827. 93 с. **Строг. / 629**
289. Lévy S. La Source de la Vie, ou Choix d'idées, Axiômes, Sentences, Maximes, Proverbes, Allégories, Paraboles, Histoires, etc., contenus dans le Talmud par ordre de traités et de chapitres : en 2 parties / Samson Lévy. Mulhouse : Imperime de J. P. Risler, 1843. P. 1. 106 p. ; P. 2. 96 p. **7 / 398**
290. Григорьев В. В. Еврейские религиозные секты в России / В. В. Григорьев. СПб. : тип. М-ва внутр. дел, 1847. 219 с. **Строг. / 626**
291. Израиль, архим. (Лукин, Яков Иванович; ок. 1801–1862). Обзорение ложных религий языческой, новоиудейской и магометанской / Израиль, архим., Харьк. семинарии ректора и богосл. наук проф. Харьков : Унив. тип., 1849. XII, 143 с. **Воронц. / 2015**
292. Алексеев А. Богослужение, праздники и религиозные обряды нынешних евреев / А. Алексеев. 2-е изд., испр. и доп. Новгород : Сухов, 1863. 194 с. **Воронц. / 3449**
293. Гурлянд И. О влиянии философии мусульманской религии... на философию религии / Гурлянд Иона. СПб., 1863. 162 с. **12 / 424**
294. Алексеев А. Богослужение, праздники и религиозные обряды нынешних евреев / А. Алексеев. Новгород : Сухов, 1865. 175 с. **Строг. / 676**
295. Еще к вопросу о местном раввинстве. Одесса : тип. Францова, 1868. 9 с. **Строг. / 711**
296. Пиркэ Абот, т. е. изречения отцов синагоги или трактат о принципах / евр. текст с рус. пер. Е. Б. Левина. 2-е изд., испр. СПб. : тип. Эттингера, 1868. 127 с. **7 / 116**

297. Тарнополь И. Опыт современной и осмотрительной реформы в области юдаизма в России / И. Тарнополь. Одесса : тип. Нитче, 1868. 282 с. **Строг.** / 687
298. Р. К вопросу о местном раввинстве: ответ г. Эхо / Р. Одесса : тип. Нитче, 1868. 8 с. **Воронц.** / 3769; **Строг.** / 710
299. Гаркави А. Я. О первоначальном обиталище семитов, индоевропейцев и хамитов / А. Я. Гаркави. СПб., 1872. 135 с. **61** / 33
300. Тора, т. е. закон, или Пятикнижие Моисеево : Ветхий завет, т. е. закон Моисеев, книги первых, книги последних пророков и гагиографа / букв. пер. Л. И. Манделъштама. 2-е изд. Берлин : в тип. Зиттенфельда, 5632/1872. 539 стб. На иврите. и рус. яз. **1** / 86
301. Мировоззрение талмудистов, свод религиозно-нравственных поучений, в выдержках из главнейших книг раввинской письменности : в 3 т. / сост. по подлинникам: С. И. Финном, Х. Л. Каценеленбогеном ; пер. под ред. Л. О. Леванды. СПб., 1874–1876. Т. 1. 273 с. **7** / 58
302. Флисфедер Д. И. Евреи и их учение об иноверцах / Д. И. Флисфедер. СПб. : Ландау, 1874. 366 с. **Строг.** / 679
303. Лютостанский И. О еврейском мессии / И. Лютостанский. М., 1875. 36 с. **Строг.** / 736
304. Лютостанский И. Вопрос об употреблении евреями – сектантами христианской крови / И. Лютостанский. М., 1876. 286 с. **Строг.** / 671
305. Нравственное богословие евреев-талмудистов. Киев : Давиденко, 1877. 54 с. **Строг.** / 716
306. Кирасевский В. М. Критический разбор Талмуда / В. М. Кирасевский. М. : тип. Мартынова, 1879. 270 с. **Строг.** / 644
307. Лютостанский И. Талмуд и евреи. Т. 1–2 / И. Лютостанский. М. : тип. Снегирева, 1879. 332 с. **Строг.** / 645
308. Лютостанский И. Об употреблении евреями (талмудистскими сектаторами) христианской крови для религиозных целей в связи с вопросом об отношении еврейства к христианству вообще : в 2 т. / И. И. Лютостанский. Изд. 2-е. СПб. : тип. «Обществ. польза», 1880. Т. 1–2. **Строг.** / 671-а
309. Шигарин Н. Д. Последние выводы из сказанного об употреблении евреями христианской крови / Н. Д. Шигарин. СПб. : Котолин, 1880. 231 с. **Строг.** / 688
310. Коган Е. К вопросу о выборе городского раввина в Одессе / Е. Коган. Одесса : Францов, 1887. 19 с. **Строг.** / 352, 352-а
311. Шигарин Н. Д. Раввиномания: по поводу выборов раввина / Н. Д. Шигарин. Одесса : Славян. тип. Н. Хрисогелос, 1887. 23 с. **171** / 948

312. История сорока вопросов, предложенных иудейскими учеными Мухаммеду / пер. с тур. А. Архангельского. Казань : тип. Императ. ун-та, 1889. VIII, 90, II с. **7** / 231
313. Переферкович Н. А. Талмуд, его история и содержание. Ч. 1 : Мишна / Н. А. Переферкович. СПб. : тип. П. П. Сойкина, 1897. 178 с. **7** / 242
314. Переферкович Н. А. Что такое Шулхан-Арух?: к освещению еврейского вопроса / Н. А. Переферкович. СПб. : тип. П. П. Сойкина, 1899. 225 с. **7** / 121
315. Переферкович Н. А. Талмуд. Т. 1–7 / крит. пер. Н. А. Переферкович. СПб. : тип. П. П. Сойкина, 1899–1905. **7** / 123, 123-а
316. Талмуд. Ч. 1 / крит. пер. Н. А. Переферкович. СПб. : тип. П. П. Сойкина, 1900. **7** / 316
317. Бернфельд С. Талмуд, его сущность, значение и история / С. Бернфельд ; пер., [предисл.] и доп. Г. Генкеля. СПб. : изд. Б. Н. Звонарев ; типо-литогр. Буссея, 1901. 144 с. **7** / 250
318. Naas J. Zionism: jewish needs & jewish ideals / J. de Naas. London : Greenberg, 1901. 64 p. **60** / 5435
319. Лацарус М. Этика юдаизма / М. Лацарус ; пер. с нем.: И. К. Брусиловского, Г. Л. Полинковского ; под ред.: М. Г. Моргулиса, Я. Л. Сакера. Одесса, 1903. 252 с. С прил. ст. А. Г. Горнфельда о Лацарусе. **7** / 139
320. Сперанский М. Н. Еврейская молитва Иуды / М. Н. Сперанский. Б. м., 1908. 5 с. Отд. отт. из журн. «Чтения» (1908, кн. 2). **29** / 1782
321. Песнь Песней Соломона : пер. с др.-евр. СПб., 1910. 264 с. **51-а** / 39
322. Переферкович Н. А. Еврейские законы об иноверцах в анти-семитском освещении. Разбор «Еврейского Зерцала» переведенного А. Шмаковым / Н. А. Переферкович. Изд. 2-е. СПб. : тип. «Капитал» К. Н. Кособрухова, Л. Я. Ганзбурга, 1910. 92 с. **7** / 169
323. Тора, пророки и предания / коммент. Летерис Галеви Мейер. Берлин : Унгер, 1911. 1383 с. На евр. яз. **7** / 238
324. Зомбарт В. Крещение евреев / В. Зомбарт ; пер. с нем.: М. К., В. Т. ; послесл. И. Я. Мазэ. М. : Столяр, 1912. 142 с. **10** / 345
325. Леви Т. С. Очерки возникновения караимизма / Т. С. Леви. Севастополь, 1913. 71 с. **70** / 278
326. Гурлянд А. Герман Коген и его философское обоснование еврейства / А. Гурлянд. Пг., 1915. 110 с. **171-д** / 355
327. Ранович А. Б. Очерк истории древнееврейской религии / А. Б. Ранович ; вводн. ст. акад. Н. Никольского. М., 1937. 400 с. **А** / 9482, 9499

328. Альтшулер М. Происхождение еврейских религиозных праздников / М. Альтшулер. М. : Дер. Эмес, 1947. 88 с. На евр. яз. **3-а / 300**
329. Маяцкий Ф. С. Иудаизм, его сущность и происхождение / Ф. С. Маяцкий. Кишинев : Госиздат Молдавии, 1958. 59 с. **4 / 1603**
330. Беленький М. С. Что такое Талмуд. Очерк истории и мировоззрения Талмуда и современного иудаизма / М. С. Беленький. 2-е изд., доп. М. : Наука, 1970. 216 с. **7 / 336**
331. Бренман Р. А. Иудаїзм на службі сїонїзму / Р. А. Бренман. Київ : Політвидав України, 1973. 144 с. **29 6 / 87**
332. Buber M. On Zion : the History of an Idea / Martin Buber ; foreword by Nahum N. Glatzer. New York : Schocken books, [1973]. 165 p. **7 / 659**
333. Biale D. Gershom Scholem: kabbalah and counter-history / David Biale. Cambridge, Massachusetts ; London, England : Harvard University Press, 1979. 279 p. **7 / 583**
334. Elon A. Herzl / Amos Elon. New York : Schocken Books, [1986]. 448 p. **60 / 5828**
335. Bickerman E. From Erza to the last of the Maccabees : Foundations of post-biblical Judaism / Elias Bickerman. New York : Schocken Books, 1987. 186 p. **7 / 657**
336. Glatzer N. Language of Faith / Nahum N. Glatzer. New York : Schocken books, [1988]. 336 p. **7 / 692**
337. Scholem G. From Berlin to Jerusalem : memories of my youth / Gerschom Scholem ; translated from the german by Harry Zohn. New York : Schocken Books, 1988. 178 p. **7 / 658**
338. Hammer on the Rock : a short midrash reader / ed. by Nahum N. Glatzer. New York : Schocken books, [1989]. 128 p. **7 / 656**
339. Брейтер И. Семь столпов веры ; День жизни Брацлавского Хасида / И. Брейтер. Вопросы и ответы о Брацлавском Хасидизме / А. Гринбаум. СПб. : Роспринт, 1992 ; Иерусалим : Гешарим, 5752. 63 с. **7 / 705**
340. Евреи и христианство: несовместимость двух подходов к миру / сост. П. Полонский. М. ; Иерусалим : Маханаим, 1995. 80 с. **4 / 2745**
341. Лихтенберг Ж.-П. От Первого до Последнего из Праведников: к истории еврейско-христианских отношений / Жан-Поль Лихтенберг. М. : Путь, 1996. 112 с. **4 / 2596**
342. Десять ступеней : хасидские притчи / собр. и изд. М. Бубером ; пер. с англ. М. Гринберг ; ред. П. Гиль. 2-е изд. М. ; Иерусалим : Гешарим, 1998. 149 с. **7 / 701**

343. Пятикнижие и гафтарот : иврит. текст с рус. пер. и клас. коммент. «Сончино» / коммент. Й. Герц. М. ; Иерусалим : Гешарим, 1999. 1456 с. **1 / 849**
344. Вейнберг И. П. Введение в танах. Ч. 1 : Пространство и время танаха / И. П. Вейнберг. М. : Мосты культуры ; Иерусалим : Гешарим, 2000. 236 с. **7 / 702**
345. Песнь Песней царей Соломона : антология рус. переводов / вступ. слово И. М. Дьяконова. СПб., 2001. 206 с. **30 / 99915**
346. Пилкингтон С. М. Иудаизм / С. М. Пилкингтон ; пер. с англ. Е. Г. Богдановой. М. : Гранд Фанр-Пресс, 2001. 399 с. (Грандиозный мир. Религии мира). **7 / 739, 740**
347. Yochai S. The Zonar. Vol. 1 / Shimon bar Yochai ; comment. Ashlag Yehuda. New York : The Kabbalah centre international, 2003. LXXVIII, 461 p. Текст на англ., иврит. **7 / 822**

ФІЛОСОФІЯ І КУЛЬТУРА

348. Moyses Maimonides. Mosis Maimonide de idololatria liber, cum intrpretatione latina, et notis Dionisii Vossii. Amstelodami [Amsterdam], 1700. 68 p. **3 / 1207**
349. Сессе Э. Еврейская философия. Маймонд и Спиноза / Э. Сессе. Одесса, 1898. 56 с. **11 / 689**
350. Герцль Т. Еврейское государство / Т. Герцль. Одесса : Зальцман, 1906. 64 с. **171 / 358**
351. Клаузнер И. Л. Сущность еврейской этики : лекция, чит. 24 окт. 1915 г. в Одес. о-ве для распространения правильных сведений об евреях и еврействе / И. Л. Клаузнер. Одесса : тип. С. О. Розенштрауха, 1916. 32 с. **12 / 1415**
352. Спиноза Б. Избранные произведения : в 2 т. / Б. Спиноза. М. : Госполитиздат, 1957. **12 / 2778, 2815**
353. Лившиц Г. М. Кумранские рукописи и их историческое значение / Г. Лившиц. Минск, 1959. 82 с. **61 / 326, 327**
354. Амусин И. Д. Рукописи Мертвого моря / И. Д. Амусин. М., 1960. 272 с. **74 / 777, 818, 820**
355. Варшавский А. Рукописи Мертвого моря / А. Варшавский. М. : Мол. гвардия, 1960. 111 с. **74 / 715, 789, 790**
356. Амусин И. Д. Находки у Мертвого моря / И. Д. Амусин. М., 1964. 103 с. **74 / 906**
357. Ковалев С. Находки в Иудейской пустыне / С. И. Ковалев, М. М. Кубланов. 2-е изд. М. : Изд-во полит. лит., 1964. 111 с. **74 / 886, 889**

358. Антология мировой философии : в 4 т. М. : Мысль, 1969–1973. (Философ. наследие). 12 / 3884
359. Корн И. Иудаизм в искусстве / И. Корн ; пер. с англ. С. Б. Бенедиктова ; ред. Т. А. Зарицкая. Минск : Белфакс, 1998. 128 с. 83 / 15546
360. Спиноза Б. Избранное : пер. с гол. и лат. / Б. Спиноза. Минск : ООО «Поппури», 1999. 591 с. 12 / 6624, 6625
361. Саванчук И. Еврейская культура в вопросах и ответах / И. Саванчук. Ростов н/Д : Феникс, 2000. 189 с. 60 / 6380
362. Тайны еврейских мудрецов : сборник. Т. 14 / сост. В. З. Рабинович ; Евр. б-ка Объединен. евр. общины Украины. Киев, 2012. 279 с. 12 / 7576

ЕТНОГРАФІЯ. ФОЛЬКЛОР

363. Берлин М. Очерки этнографии еврейского народонаселения, составленный согласно программе, изданной в 1852 году Императорским географическим обществом / М. Берлин. СПб. : тип. В. Безобразова, 1861. 94 с. 90-а / 36
364. Книга кагала. Материалы для изучения еврейского быта / собр. и пер. Яков Брафман. Вильна : печатня Вилен. губ. правления, 1869. LXXXVI, [2], 158, [3] с. Строч. / 673
365. Альфа-Омега. Христанские и еврейские праздники. Их языческое происхождение и история : пер. с нем. изд. 1923 г. / Альфа-Омега. М. : Госиздат, 1924. 179 с. 4 / 1208, 1647
366. Никольский Н. М. Еврейские и христианские праздники: их происхождение и история / Н. М. Никольский. [М.] : Атеист, 1931. 134 с. 3-а / 274
367. Добрушин И. М. Еврейские народные песни / И. М. Добрушин, А. Д. Юдицкий. М. : Гос. изд-во худож. лит., 1947. 279 с. 30-в / 694
368. Лившиц Г. М. Происхождение и сущность иудейских и христианских религиозных праздников / Г. М. Лившиц. Минск : Изд-во М-ва высш., сред. спец. и проф. образования БССР, 1963. 87 с. 3-а / 1462, 1609
369. Єврейські прислів'я та приказки / упоряд. та вступ. слово Г. Полянкера ; пер. з євр. мови Г. Шнайдермана. Київ : Дніпро, 1990. 255 с. (Мудрість народна ; зб. № 49). 51-а / 4067, 4068
370. Крутиков М. Еврейские праздники / авт.-сост. М. Крутиков. М. : СП «Корона». РИФ «Корона-принт», 1990. 64 с. 7 / 585
371. Еврейские народные сказки / сост.-пер.: А.-М. Х. Бурштейн, Б. И. Бурштейн. М. : СП Х.Г.С., 1991. 63 с. 30-в / 17763

372. Кармель А. Иудаизм. Еврейский образ жизни. Обоснования и пояснения / А. Кармель. Иерусалим, 1994. 406 с. Уёмов / 1420
373. Шолохова Л. В. Фоноархів єврейської музичної спадщини : колекція фоногр. записів євр. фольклору із фондів Ін-ту рукопису : анот. каталог фоноциліндрів та нотних і текстових розшифровок / Л. В. Шолохова ; редкол.: О. С. Онищенко [та ін.] ; НАН України. Київ : Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, 2001. 842 с. 83 / 15919
374. Еврейский музей / сост.: В. А. Дымшиц, В. Е. Кельнер ; Центр по изучению памятников евр. культуры и созданию Европ. музея «Петербургская иудаика». СПб. : Симпозиум, 2004. 268 с. 90 / 2483

МОВОЗНАВСТВО. ПАЛЕОГРАФІЯ

375. Павский Г. Краткая еврейская грамматика для обучающихся Священному языку в духовных училищах / Г. Павский. М. : Синод. тип., 1822. 126 с. 28-в / 3
376. Гаркави А. Я. Об языке евреев, живших в древнее время на Руси и о славянских словах, встречаемых у еврейских писателей / А. Я. Гаркави. СПб. : в тип. Императ. Акад. наук, 1865. 65 с. 28-в / 166, 562
377. Гурлянд И. Краткое описание математических, астрономических и астрологических рукописей из коллекции Фирковичей, хранящейся в Императорской публичной библиотеке / И. Гурлянд. СПб., 1866. 59 с. (Новые памятники еврейской литературы ; кн. 2). 230 / 2404
378. Гезениус В. Еврейская грамматика / В. Гезениус ; пер. К. Коссовича. СПб. : тип. Акад. наук, 1874. 594 с. 20 / 281
379. Гаркави А. Я. Описание Самаритянских рукописей, хранящихся в Императорской публичной библиотеке : описание пергамент. рукописей самаритян. Пятикнижия и пер. его ; Варианты к самаритян. Таргуму / сост. А. Я. Гаркави. СПб. : тип. Акад. наук, 1875. 536 с. 230 / 2136
380. König F. E. Historisch-kritisches Lehrgebäude der hebräischen Sprache, mit steter Beziehung auf qimchi und die anderen Auctoritäten / Fridrich Eduard König. Leipzig : J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung, 1881. 710 S. 20 / 1229
381. Хвольсон Д. А. Сборник еврейских надписей, содержащий надгробные надписи из Крыма и надгробные и другие надписи из иных мест в древнем еврейском квадратном шрифте, также и образцы шрифтов из рукописей от IX–XV столетия / Д. А. Хвольсон. СПб. : тип. Акад. наук, 1884. 527 с. Пет. / 111

382. Коковцов П. «Книга сравнения еврейского языка с арабским» Абу Ибрагима (Исаака) Ибн Баруна, испанского еврея конца XI и начала XII века с приложением подлинного текста сохранившихся отрывков труда Ибн Баруна / П. Коковцов. СПб. : тип. Императ. Акад. наук, 1893. VI, 158 с. (К истории средневековой еврейской филологии и еврейско-арабской литературы). 20 / 237
383. Клаузнер И. Л. Происхождение и характер древнееврейской письменности / И. Л. Клаузнер. Одесса : Центр. тип., 1911. 32 с. 45-а / 146
384. Полный русско-еврейский словарь / сост. А. М. Каган. 2-е изд, испр. Киев : Кн. магазин «Сифрия», тип. Штефель, [1914]. 668 с. 21-б / 422
385. Барац Г. М. Собрание трудов по вопросу о еврейском элементе в памятниках древнерусской письменности / Г. М. Барац. Париж, 1924-1927. Т. 1-2. 21-в / 474
386. Шапиро Ф. Л. Иврит-русский словарь. Около 28000 слов / сост. Ф. Л. Шапиро ; под ред. Б. М. Гранде ; с прил. крат. граммот. очерка языка иврит, сост. проф. Б. М. Гранде. М. : ГИС, 1963. 766 с. 21-б / 1993
387. Цоцхадзе Л. В. Аффиксальная деривация имен в современных семитских языках : на материале араб. лит. и евр. яз. / Л. В. Цоцхадзе ; АН ГССР, Ин-т востоковедения им. Г. В. Церетели. Тбилиси : Мецниереба, 1987. 110 с. 20 / 1337
388. Сандлер С. Самоучитель языка идиш / С. А. Сандлер. М. : Рус. яз., 1989. 439 с. Фельдман / 565
389. Айхенвальд А. Ю. Современный иврит / А. Ю. Айхенвальд. М. : Наука, 1990. 147 с. 20 / 1446
390. Современный иврит : самоучитель : нач. курс / сост.: Ш. Блюм, Х. Рабин. М. : Сов. писатель, 1990. 352 с. 20 / 1420

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

391. Жизнь М. Горького. Б. м., б. г. 102 с. На евр. яз. 29 / 2995
392. Смірнова В. Оповідання про Пушкіна / В. Смірнова. Б. м., б. р. 69 с. Євр. мовою. 29 / 3026
393. Ковнер А. Црор прахим (Букет) : собр. крит. ст. / А. Ковнер. Одесса, 1868. 140 с. На евр. яз. Воронц. / 7073
394. Гаркави А. Я. Сказание еврейских писателей о хазарах / собрал, перевел и объяснил А. Я. Гаркави. СПб. : тип. Императ. акад. наук, 1874. [4], 162 с. 76 / 2765
395. Карпелес Г. Взгляд на еврейскую литературу : пер. с нем. / Г. Карпелес. Одесса, 1902. 70 с. А / 13951

396. Клаузнер И. Л. Новоеврейская литература (1785-1910) / И. Л. Клаузнер ; изд. д-ра З. Д. Рабиновича. 2-е изд., перераб. и доп. Одесса : тип. А. М. Швейцера, 1912. 131 с. 29-в / 1, 2
397. У рек Вавилонских : национально-еврейская лирика в мировой поэзии / сост. Л. Б. Яффе. М. : Сафрут, 1917. 219 с. 30 / 9146
398. Львов-Рогачевский В. Л. Русско-еврейская литература / В. Л. Львов-Рогачевский. М. : Моск. отд-ние гос. изд-ва, 1922. 164 с. С введ. ст. Б. Горева «Русская литература и евреи». 29 / 3072, 9572
399. Гольдес О. Літературна хрестоматія для VIII класу / О. Гольдес. Київ : Укрдержнацменвид, 1937. 242 с. Євр. мовою. 30-в / 3029
400. Гольдес О. Літературна хрестоматія для IX класу / О. Гольдес. Київ : Укрдержнацменвид, 1937. 192 с. Євр. мовою. 30-в / 3030
401. Олександр Сергійович Пушкін : до сторіччя його смерті. Київ : Держнацменвидав, 1937. 9 с. Євр. мовою. 230 / 245
402. Еврейские новеллы / предисл. В. Гроссман. М. : Сов. писатель, 1948. 286 с. 30-в / 781
403. Weinper Z. Shreiber un kinstler: writers and artists / Zishe Weinper. New York : YKUF, 1958. 383 p. Текст евр. мовою. 45-а / 459
404. Серебряный И. Современники и классики : статьи и портреты / И. А. Серебряный ; авториз. пер. с евр. А. Белова. М. : Сов. писатель, 1971. 312 с. 29-в / 1431
405. Ременик Г. Очерки и портреты : ст. о еврейских писателях / Г. А. Ременик. М. : Сов. писатель, 1975. 423 с. 29-в / 1705
406. З єврейської радянської поезії : зб. / пер. та упоряд. А. І. Кацнельсона. Київ : Дніпро, 1983. 159 с. 30-в / 14416
407. Песах : Гагада и лит.-ист. сб. / Ин-т публ. по вопр. иудаизма для репатриантов ; под общ. ред.: М. Берселлы, А. Белова. 3-е изд., испр. и доп. Иерусалим, 1987. 160 с. Ильев / 3871
408. Израильская литература в русских переводах : антология / Петербург. евр. ун-т ; Ин-т проблем евр. образования ; сост. Е. Римон. СПб. : Изд-во им. Н. И. Новикова, 1998. 694 с. 51-а / 4186
409. Коган Л. Еврейская русскоязычная литература : ист.-лит. и науч.-попул. монография / Л. Коган. Иерусалим : Beer-Sheva, 2000. 460 с. 45-а / 1949
410. Антология поэзии : Израиль, 2005 / ред.-сост. А. Кобринский. Тель-Авив, 2005. 493 с. 51-а / 421, 4216
411. Мисюк А. Куда бы вас послал классик... / А. Мисюк ; Междунар. обществ. орг. «Еврейский общинный центр «Мигдаль». Одесса : Мигдаль, 2010. 295 с. 60 / 6923

ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА. ПЕРСОНАЛІЇ

Абарбанер М.

412. Абарбанер М. У ритмі життя / М. Абарбанер. Київ : Укрдержнацвидав, 1937. 94 с. Євр. мовою. 30-в / 24

Альтман Петро (Пейся) Ізраїлевич
(1904–1941)

413. Альтман П. Оповідання / П. Альтман. Київ : Укрдержнацвидав, 1936. 84 с. Євр. мовою. 30 / 5424

Авербах Тео

414. Авербах Т. Історія Соньки з Молдаванки / Т. Авербах. Харків, 1925. 44 с. 30 / 2587

Бабель Ісаак Еммануїлович
(1894–1940)

справжнє прізвище – Бобель

літературні псевдоніми: Баб-Эль, Кирил Васильович Лютов

415. Бабель И. Сочинения : в 2 т. / И. Э. Бабель. М. : Худлит, 1990. Т. 1 : Рассказы, 1913–1924 гг. ; Публицистика ; Письма. 478 с. ; Т. 2 : Конармия ; Рассказы, 1925–1938 гг. ; Пьесы ; Воспоминания, портреты ; Статьи и выступления ; Киносценарии. 574 с. 30 / 97149
416. Бабель И. Э. Конармия ; Рассказы ; Дневники ; Публицистика / И. Э. Бабель. М. : Правда, 1990. 478 с. 30 / 97111
417. Бабель И. Э. Избранное : рассказы, 1913–1924 гг. ; Одесские рассказы ; Рассказы, 1925–1938 гг. ; Беня Крик : киноповесть / И. Э. Бабель. Ростов н/Д : Феникс, 2000. 316 с. 30 / 100133
418. Маркиш Ш. Бабель и другие / Ш. Маркиш ; сост. Л. Финберг. 2-е изд. М. : персон. творч. мастерская «Михаил Щиголь» ; Иерусалим : Гешарим, 1997. 235 с. 29 / 23207
419. Александров Р. Волшебник из Одессы : по следам Исаака Бабеля / Р. Александров. Одесса : Пласке, 2011. 247 с. 29 / 23657

Багрицький Едуард Георгійович
(1895–1934)

справжнє прізвище – Дзюбін

420. Багрицкий Э. Дума про Опанаса : стихи и поэмы / Э. Багрицкий. Хабаровск, 1968. 95 с. 30 / 47451
421. Багрицкий Э. Стихотворения и поэмы / Э. Багрицкий. М. : Правда, 1987. 447 с. 30 / 88897

Бергельсон Давид Рафаїлович
(1884–1952)

422. Бергельсон Д. Р. На Днепре : роман, рассказы : пер. с евр. / Д. Р. Бергельсон. М. : Сов. писатель, 1983. 544 с. 30-в / 14287

Бург Йосиф Кунович
(1912–2009)

423. Бург Й. К. Запоздалое эхо / И. К. Бург. М. : Сов. писатель, 1990. 352 с. На евр. яз. 30-в / 17610

Бялик Хаїм Нахман (Йосифович)
(1881–1938)

424. Жаботинский В. Е. Переводы песен и поэм Хаима Нахмана Бялика / В. Е. Жаботинский. Одесса : Друк, 2000. 303 с. Фельдман / 276

Верникова Белла Львовна
(род. 28 листоп. 1949 р.)

425. Верникова Б. Л. Свободная интонация : стихи, эссе, графика / Б. Л. Верникова. М. ; Иерусалим : ЭРА, 2010. 318 с. 30 / 100692

Гельмонд Самуїл Ізраїлевич
(1907–1941)

справжнє ім'я – Шмуель

426. Гельмонд Ш. Электрика в степу / Ш. Гельмонд. Київ ; Харків : Укрдержвидав, 1935. 109 с. Євр. мовою. 30-в / 352

Гехт Семен Григорович
(1903–1963)

при народженні Авраам Гершевич Гехт

427. Гехт С. Человек, который забыл свою жизнь / С. Гехт. Харьков : Пролетарий, б. г. 112 с. 30 / 2702
428. Гехт С. Избранное : стихотворения ; Проза ; Воспоминания / С. Гехт ; сост., авт. вступ. ст. А. Л. Яворская. Одесса : Optimum, 2010. 431 с. 30 / 100685

Гільдін Хаїм Мордухович
(1884–1943)

429. Гільдін Х. Канчук / Х. Гільдін. Київ ; Харків : Укрдержнацменвид, 1936. 19 с. Євр. мовою. 30–в / 22
430. Гільдін Х. Весілля / Х. Гільдін. Київ : Укрдержнацменвид, 1937. 47 с. Євр. мовою. 30–в / 23
431. Гільдін Х. Ланки / Х. Гільдін. Київ? : Укрдержнацменвид, 1937. 51 с. Євр. мовою. 30–в / 16

Гонтар Аврам Юткович
(1908–1981)
справжнє ім'я – Аврум

432. Гонтарь А. Последний раз вспомнил / А. Гонтарь. Б. м. : Укрдержнацменвидав, 1936. 110 с. На євр. яз. 30 / 7142
433. Гонтар А. Парашутистка / А. Гонтар. Б. м. : Укрдержнацменвид, 1937. 23 с. Євр. мовою. 30–в / 13

Гордон Самуїл Вульфович
(1909–1998)

434. Гордон С. В. Партиоти / С. В. Гордон. Київ ; Харків : Укрдержнацменвидав, 1936. 118 с. Євр. мовою. 30–в / 21

Гофштейн Давид Наумович
(1889–1952)

435. Гофштейн Д. Вибрані твори / Д. Гофштейн. Харків : Всеукр. філія центр. вид., б. г. Т. 1. 270 с. Євр. мовою. 30–в / 2619, 2620

436. Гофштейн Д. З усіх моїх світів / Д. Гофштейн. Харків ; Київ : Держвидав. України, 1929. 203 с. Євр. мовою. 30–в / 2621
437. Гофштейн Д. Київ / Д. Гофштейн. Київ : Укрдержнацменвидав, 1936. 51 с. Євр. мовою. 30–в / 2622

Гроссман Василь Семенович
(1905–1964)

справжнє ім'я – Йосиф Соломонович Гроссман

438. Гроссман В. С. Жизнь и судьба / В. С. Гроссман. М. : Кн. палата, 1988. 830 с. 30 / 92903
439. Гроссман В. С. Годы войны / В. С. Гроссман. М., 1989. 460 с. 30 / 96258

Даніель Марк Наумович
(1900–1940)

справжнє ім'я – Даніель-Мордхе (Марк Менделейович) Меєрович

440. Даніель М. Оповідання / М. Даніель. Б. м. : Укрдержнацменвидав, б. р. 64 с. Євр. мовою. 30 / 7099

Діамант Гірш (Григорій) Якович
(1911–1941)

441. Діамант Г. Поезії / Г. Діамант. Б. м. : Укрдержнацменвидав, б. р. 87 с. Євр. мовою. 30 / 7100

Жаботинський Володимир Євгенович
(1880–1940)

*справжнє ім'я — Вольф Євнович Жаботинський (Зев)
псевдоніми – В. И.; Вл. Ж.; Владимир Ж.;
Старый журналист; Эгаль; Altalena, Владимир*

442. Жаботинский В. Е. Что такое Базельская программа? / В. Е. Жаботинский. Вильна : тип. «Артель печ. дела», 1908. 16 с. 60 / 5542
443. Жаботинский В. Е. Пятеро / В. Е. Жаботинский. Одесса : Оптимум, 2000. 210 с. 30 / 99760
444. Жаботинский В. Е. Слово о полку: история еврейского легиона по воспоминаниям его инициатора / В. Е. Жаботинский (Зев). Одесса : Оптимум, 2002. 222 с. 60 / 6447

445. Бела М. Мир Жаботинского / Б. Моше ; пер.: А. Лоренсон, М. Король ; Свобод. евр. ун-т. 2-е изд., испр. Иерусалим : Гешарим ; М. : Вост. лит., 1992. 335 с. **60 / 7096**
446. Соколянский М. Конечно в Одессе. Малая родина Вл. Жаботинского : кн. издана к 125-летию со дня рождения Владимира (Зеева) Жаботинского / М. Г. Соколянский. Одесса : Оптимум, 2005. 197 с. **Фельдман / 366**

447. Звуки : [сб. стихов]. Харьков, 1923. 32 с. На евр. яз. **30-в / 468**

Зильберман Хаїм Айзикович
(1907–1975)

448. Зильберман Х. Давно ли это было / Х. Зильберман. М. : Дер Эмес, 1948. 204 с. На евр. яз. **30-в / 957**

Ильф Ілля Арнольдович
(1897–1937)

справжнє ім'я – Іехиел-Лейб Арієвич Файнзильберг

449. Ильф И. Двенадцать стульев ; Золотой теленок / И. А. Ильф, Е. П. Петров. М. : Худож. лит., 1992. 623 с. **30 / 99197**
450. Ильф И. А. Записные книжки, 1925–1937 / И. А. Ильф ; сост. и коммент. А. И. Ильф. 1-е полн. изд. М. : Текст, 2000. 607 с. **30 / 99780**
451. Ильф И. А. Путешествие в Одессу / И. А. Ильф. Одесса : Оптимум, 2003. 203 с. **Фельдман / 160**

Инбер Віра Михайлівна
(1890–1972)

справжнє ім'я – Віра Мойсейівна Шпенцер
псевдоніми – Старый Джон, Гусь Хрустальный

452. Инбер В. Собрание сочинений / В. Инбер. М. : Худож. лит., 1965. Т. 1 : Стихотворения и поэмы. 575 с. ; Т. 2 : Рассказы и повести. 534 с. **30 / 38973**

Каган Е.

453. Каган Е. Місто без церков / Е. Каган. Київ ; Харків : Укрдержнацменвидав, 1936. 132 с. Євр. мовою. **30-в / 25**

Кармен Лазарь Осипович
(1876–1920)

справжнє ім'я – Корнман, варіант Коренман

454. Кармен Л. О. Рассказы о пятом годе / Л. О. Кармен ; авт. предисл. Д. Сверчков. М. : Огонек, 1925. 64 с. **30-а / 864**
455. Кармен Л. О. Рассказы / Л. О. Кармен. М. : Худож. лит., 1977. 286 с. **30 / 65882**
456. Кармен Л. Дикари: из жизни обитателей Одесского порта / Л. О. Кармен. Одесса : Optimum, 2005. 171 с. **30 / 100426**

Квітко Лев (Лейб) Мойсейович
(1890–1952)

457. Смирнова В. Лев Квитко : критико-биограф. очерк / В. В. Смирнова. М. : Детгиз, 1957. 47 с. **29-в / 483**
458. Жизнь и творчество Льва Квитко / сост.: Б. Квитко, М. Петровский. М. : Дет. лит., 1976. 288 с. **29-а / 1796**

Кіпен Олександр Абрамович
(1870–1938)

459. Кипен А. На берегу залива / А. Кипен. Одесса : Центр. тип. Н. Лемберга, 1918. 24 с. **30 / 5922**

Левін Давид Абрамович
(1863–1922?)

460. Юшкевич С. Давид Левин / С. Юшкевич. Одесса : Центр. тип. Н. Лемберга, 1918. 18 с. **30 / 18561**

Лур'є Ноте (Натан) Михайлович
(1906–1987)

461. Лурье Н. Степь зовет / Н. Лурье. М. : Дер Эмес, 1948. 599 с. На евр. яз. **30-в / 956**
462. Ноте Лур'є : біобібліогр. покажч. / Одес. наук. б-ка ім. О. М. Горького ; склала Н. М. Черного. Одеса, 1991. 36 с. **29-в / 4090**

Меламуд Хаим Гершкович
(1907–1993)

463. Меламуд Х. Земля / Х. Меламуд. М. : Красный пролетарий, 1948. 344 с. На евр. яз. **30-в / 791**

Менделе Мойхер-Сфорім
(1836–1917)

*справжнє ім'я – Абрамович Шолом-Яків,
Шолом-Яков (Шолем-Янкев) Бройде
згідно з паспортом – Соломон Мойсейович Абрамович*

464. Мойхер-Сфорім М. Перстень щастя / Менделе Мойхер-Сфорім ; пер. з евр.: Д. Борирь, Л. Володимиров ; вступ. ст. Л. Мотелев. Б. м. : Сяйво, б. р. 210 с. **30-в / 127**
465. Мойхер-Сфорім М. Долина сліз (Друга частина. Перстня щастя) / Менделе Мойхер-Сфорім ; пер. з евр. мови: Гершбін, Молоченко. Київ : Сяйво, 1928. 177 с. **30-в / 34, 126**
466. Мойхер-Сфорім М. Путешествие Вениамина III ; Фишка Хромой / Менделе Мойхер Сфорим. М. : Гослитиздав, 1959. 423 с. На евр. яз. **30-в / 4451, 15945**
467. Мойхер-Сфорим М. Маленький человек ; Путешествие ; Вениамина Третьего ; Фишка Хромой / Менделе Мойхер-Сфорим. М. : Госиздхудлит, 1961. 519 с. **30-в / 4870**
468. Das Mendele Buch. Letters and autobiographical sketches, photos, drawings, facsimiles of Mendele Meycher Sforim (Sh 1. Abramovitch) / essays and editing Nachman Mayzel. New York : Yiddisher kultur farband, 1959. 512 p. **45-а / 460**

Осипович Наум Маркович
(1817–1937)

469. Осипович Н. М. Собрание сочинений : в 4 т. / Н. М. Осипович. 2-е изд. СПб. : Самообразование, б. г. **30 / 3617**
470. Осипович Н. М. Рассказы. Т. 1 / Н. М. Осипович. СПб. : тип. «Обществ. польза», 1910. 273 с. **30 / 8178**

Первомайский Леонид
(1908–1973)

справжнє ім'я – Ілля Соломонович (Шльомович) Гуревич

471. Первомайский Л. Избранное / Л. Первомайский. М. : Сов. писатель, 1948. 283 с. **30-а / 2957**
472. Первомайский Л. Избранные произведения : в 2 т. / Л. Первомайский. М. : Худож. лит., 1978. **30-а / 14100**

Перец Іцхок-Лейбуш
(1852–1915)

473. Перец И.-Л. Бонце молчальник и др. рассказы / И.-Л. Перец. М. : Дер Эмес, 1947. 75,1 н. с. На евр. яз. **30-в / 744**
474. Перец И.-Л. Путевые заметки / И.-Л. Перец. М. : Дер Эмес, 1947. 103 с. На евр. яз. **30-в / 741**
475. Перец И.-Л. В подвале. Рассказы / И.-Л. Перец. М. : Госполитиздат, 1959. 439 с. На евр. яз. **30-в / 4452, 4600**

Полянкер Григорій Ісаакович (Гершл)
(1911–1997)

476. Полянкер Г. І. Друга зустріч / Г. І. Полянкер. Київ ; Харків : Укрдержнацменвидав, 1937. 27 с. Євр. мовою. **30-в / 20**
477. Полянкер Г. И. Шмая розбойник / Г. И. Полянкер. М. : Дер Эмес, 1948. 288 с. На евр. яз. **30-в / 817**

478. Поэты «Большого Тель-Авива» : альманах / сост. Я. Шехтер ; ред. Е. Баух. Тель-Авив : Федерация союзов писателей Израиля, 1996. 128 с. **30 / 100384**

**Рабин Іцхак
(1922–1995)**

479. Рабин И. Гоузи дубин / И. Рабин. М. : Эмес, 1932. 183 с. На евр. яз. 30-в / 17592

**Рабинович Осип Аронович
(1817–1869)**

480. Рабинович О. А. Сочинения : [в 3 т.] / О. Рабинович ; изд. одес. о-ва «Труд». СПб. ; Одесса, 1880–1888. Т. 1. СПб. : типо-литогр. А. Е. Ландау, 1880. 539 с. ; Т. 2. Одесса : тип. А. Шульце, 1888. 458 с. ; Т. 3. Одесса : тип. А. Шульце, 1888. 484 с. 30 / 4372
481. Рабинович О. А. Любопытное / О. А. Рабинович. Одесса : Астро-принт, 2000. 117 с. **Фельдман** / 542

**Светлов Михайло Аркадійович
(1903–1964)**
справжнє прізвище – Шейнкман

482. Светлов М. Собрание сочинений : в 3 т. / М. Светлов. М. : Худож. лит., 1974. 30 / 59081
483. Светлов М. Избранное / М. Светлов. М. : Правда, 1990. 478 с. 30 / 96432, 97439

**Фалікман Іхил (Іхил, Іехіель) Шмуїлович
(1911–1977)**

484. Фалікман И. Ш. Свет приходит с Востока : роман / И. Ш. Фалікман. М. : Дер Эмес, 1948. 538 с. На евр. яз. 30-в / 958

**Фефер Ісаак (Іцик) Соломонович
(1900–1952)**

485. Фефер И. Простые шаги / И. Фефер. Киев : Культур-Лига, 1924. 66 с. На евр. яз. 30-а / 2529
486. Фефер И. Вибрані твори / И. Фефер. Київ : ДВУ, 1929. 381 с. Евр. мовою. 30-в / 2530
487. Фефер И. Избранные сочинения / И. Фефер. Киев, 1929. 381 с. На евр. яз. 30-в / 2531

488. Фефер И. Пласты / И. Фефер. Киев ; Харьков, 1932. 183 с. На евр. яз. 30-в / 2533
489. Фефер И. Стихи / И. Фефер. Харьков, 1932. 183 с. На евр. яз. 30-в / 2532

**Фруг Семен Григорович (Шимен Фруг)
(1860–1916)**

490. Бродовский Гр. С. Г. Фруг. Национальные мотивы его творчества : из докл. «Трагизм еврейского творчества», чит. в заседании Одес. отд-ния Евр. лит. о-ва 4 апр. 1911 г. / Гр. Бродовский. Одесса : Либанон, 1912. 27 с. Б / 18706

**Хашевацький Мойсей Ізраїльович
(1897–1943)**

491. Хашевацький М. Героїка / М. Хашевацький, Ф. Сіта. Київ ; Харків, 1936. 78 с. Евр. мовою. 30-в / 355

**Черніховський Саул (Шаул) Гутманович
(1875–1943)**

492. Шварц Ш. Саул Черниховский : к 20-летию творчества / Ш. Шварц. Одесса : Молодая иудея, 1912. 36 с. 29-в / 49

**Шолом-Алейхем
(1859–1916)**

*справжнє ім'я – Рабинович Соломон Наумович
(Шолом Нохумович)*

493. Шолом-Алейхем. Мандрівні зорі / Шолом-Алейхем. Б. м., б. р. Ч. 1. 598 с. ; Ч. 2. 2579 с. Евр. мовою. 30-в / 249
494. Шолом-Алейхем. Семьдесят пять тысяч / Шолом-Алейхем. М. : Дер. Эмес, б. г. 71 с. На евр. яз. 30-в / 745
495. Шолом-Алейхем. Шукачі золота / Шолом-Алейхем. Київ : Укр-держнацменвидав, 1937. 111 с. Евр. мовою. 30-в / 357
496. Шолом-Алейхем. Песнь песней / Шолом-Алейхем. М. : ОГИЗ ; Госизд-во Дер Эмес, 1947. 132 с. На евр. яз. 30-в / 743
497. Шолом-Алейхем. Праздношатающийся / Шолом-Алейхем. М. : Дер. Эмес, 1947. 55 с. На евр. яз. 30-в / 738

498. Шолом-Алейхем. Тевье-молочник / Шолом-Алейхем. М. : Дер Эмес, 1947. 205 с. На евр. яз. **30-в / 737**
499. Шолом-Алейхем : бібліогр. матеріали / Кн. палата УРСР. Харків, 1929. 18 с. Текст евр., укр. **230 / 276**
500. Шолом-Алейхем, 1859–1916 : сб. материалов к 80-летней годовщине со дня рождения великого еврейского народного писателя / сост. Е. В. Розенталь. Курск : Курское обл. изд-во, 1939. 25 с. **29-в / 36**
501. Шолом-Алейхем : бібліогр. покажч. творів та літ. дослідж., виданих в Україні / упоряд. Н. А. Дехтярьова. Київ, 1994. 47 с. Текст укр., рос. та ідиш. **29-в / 4170**
502. Гурштейн А. Шолом-Алейхем : критико-біогр. очерк / А. Гурштейн. М. : Гос. изд-во «Дер Эмес», 1946. 40 с. **29-в / 5, 7, 55**
503. Каган А. Я. Шолом-Алейхем : роман / А. Я. Каган ; пер. с евр. Д. Гринька. Киев : Дніпро, 1974. 346 с. **30-в / 10094**
504. Шолом-Алейхем – писатель и человек : статьи и воспоминания / сост., примеч. и пер. с евр. М. С. Беленького ; под общ. ред. У. А. Гуральника. М. : Сов. писатель, 1984. 334 с. **29-в / 2940**
505. Беленький М. С. Биография смеха : очерк жизни и творчества Шолом-Алейхема / М. С. Беленький. М. : Худож. лит., 1991. 190 с. **29-в / 4040**

**Еренбург Ілля Григорович
(1891–1967)**

506. Еренбург І. Історія однієї матері / І. Еренбург. Б. м. : Укрдержнацменвидав, б. р. 17 с. Євр. мовою. **30 / 7157**
507. Еренбург І. Лик войны / І. Еренбург. М. : ЗИФ, 1928. 122 с. **30 / 3187**
508. Еренбург І. В фашистском зверинце / І. Еренбург. М. : Госполитиздат, 1944. 59 с. **Бр. / 1830**
509. Еренбург І. Собрание сочинений : в 5 т. / І. Еренбург. М. : Гослитиздат, 1952–1954. **30 / 16656**
510. Еренбург І. Собрание сочинений : в 9 т. / І. Еренбург. М. : Гослитиздат, 1962–1966. Т. 1–7. **30 / 32602**
511. Еренбург І. Собрание сочинений : в 8 т. / І. Еренбург. М. : Худож. лит., 1990–1991. Т. 1–4. **30 / 97659**

**Юшкевич Семен Соломонович
(1868–1927)**

512. Юшкевич С. Улица : повесть / С. Юшкевич. М. : Моск. книгоизд-во, [б. г.]. 109 с. **30 / 10022**
513. Юшкевич С. Распад : роман / С. Юшкевич. 4-е изд. Л. ; М. : Книга, 1928. 161 с. **30 / 5674**

СВІТОВА ЛІТЕРАТУРА ЄВРЕЙСЬКОЮ МОВОЮ

514. Арбузов О. Шістеролюбимих / О. Арбузов. Б. м. : Укрдержнацменвидав, б. р. 79 с. Євр. мовою. **30 / 7192**
515. Бобренок : народная сказка. Б. м. : Укрдержнацменвидав, б. г. 56 с. На евр. яз. **30-в / 17**
516. Боржес С. Ріо-де-Жанейро / С. Боржес. Б. м. : Укрдержнацменвидав, 1936. 255 с. Євр. мовою. **А / 5564**
517. Войнич Е. Овод / Е. Войнич. Одеса, б. р. 288 с. Євр. мовою. **Б / 14257**
518. Гоголь М. В. Одруження / М. В. Гоголь. Київ : Укрдержнацменвид, 1936. 80 с. Євр. мовою. **30 / 5422**
519. Горький М. Данько / М. Горький. Б. м. : Укрдержнацменвидав, б. р. 13 с. Євр. мовою. **30 / 7151**
520. Горький М. Двадцять шість і одна / М. Горький. Київ : Укрдержнацменвидав, 1936. 4 с. Євр. мовою. **30 / 7128**
521. Горький М. Макара Чудра / М. Горький. Б. м. : Укрдержнацменвидав, б. р. 29 с. Євр. мовою. **30 / 7177**
522. Горький М. Про казки / М. Горький. Б. м. : Укрдержнацменвидав, б. р. 28 с. Євр. мовою. **30 / 7160**
523. Горький М. Страсті-мордасті / М. Горький. Б. м. : Укрдержнацменвид, б. р. 39 с. Євр. мовою. **30 / 7178**
524. Горький М. Троє / М. Горький. Київ : Укрдержнацменвид, 1936. 307 с. Євр. мовою. **Б / 14230**
525. Корнійчук О. Загибель ескадри / О. Корнійчук. Б. м. : Укрдержнацменвидав, б. р. 79 с. Євр. мовою. **30-а / 2329**
526. Лебедев Д. Безстрашні / Д. Лебедев. Б. м. : Укрдержнацменвидав, 1937. 6 с. Євр. мовою. **30 / 7129**
527. Ленін В. І. Аграрна програма російської соціал-демократії / В. І. Ленін. Б. м. : Укрдержнацменвидав, б. р. 54 с. Євр. мовою. **169 2 / 556**

528. Лермонтов М. Ю. Избранные произведения / М. Ю. Лермонтов. М. : Дер Эмес, 1946. 310 с. На евр. яз. 30 / 9473
529. Лермонтов М. Ю. Мцирі / М. Ю. Лермонтов. Одеса : Дитвидав, б. р. 37 с. Євр. мовою. 30 / 7871
530. Лопатін Ш. Пісня про дружбу / Ш. Лопатін. Київ : Укрдержнацменвидав, 1937. 54 с. Євр. мовою. 30 / 7127
531. Маркс К. Манифест коммунистической партии / К. Маркс, Ф. Энгельс. М. : Дер эмес, 1948. 115 с. На евр. яз. 169 1 / 715
532. Мудрый попугай : народная сказка. Харьков : Укрдержнацменвидав, 1936. 21 с. На евр. яз. 30 / 6912
533. Новіков-Прибой. Цусіма / Новіков-Прибой. Київ ; Харків : Укрдержнацменвидав, 1936–1937. Ч. 1. 1936. 428 с. ; Ч. 2. 1937. 432 с. Євр. мовою. 30 / 5444
534. Островський М. Як гартувалась сталь / М. Островський. Київ : Укрдержнацменвидав, б. р. 196 с. Євр. мовою. Б / 13986
535. Полонек К. Оріся / К. Полонек. Київ : Укрдержнацменвидав, 1937. 63 с. Євр. мовою. 30-в / 351
536. Пушкін О. С. Баришня-селянка / О. С. Пушкін. Київ : Укрдержнацменвидав, 1937. 47 с. Євр. мовою. 30 / 8612
537. Пушкин А. С. Драматические произведения / А. С. Пушкин. Киев : Госнацмениздат, 1937. 266 с. На евр. яз. 30 / 8537
538. Пушкин А. С. Дубровский / А. С. Пушкин. М. : Эмес, 1935. 157 с. На евр. яз. 30 / 6479
539. Пушкін О. С. Метелиця / О. С. Пушкін. Київ : Укрдержнацменвидав, 1937. 30 с. Євр. мовою. 30 / 8613
540. Пушкин А. С. Повести Белкина / А. С. Пушкин. М. : Эмес, 1936. 141 с. На евр. яз. 30 / 6737
541. Пушкін О. С. Постріл / О. С. Пушкін. Київ : Укрдержнацменвидав, 1936. 29 с. Євр. мовою. 30 / 6721
542. Пушкин А. С. Сказки / А. С. Пушкин ; пер. Фининберга. Киев : Харьков : Госнацмениздат, 1936. 90 с. На евр. яз. 30 / 4252
543. Пушкін О. С. Станційний наглядч / О. С. Пушкін. Київ : Укрдержнацменвидав, 1937. 28 с. Євр. мовою. 30 / 6720
544. Пушкин А. С. Стихи / А. С. Пушкин. Б. м. : Укрдержнацменвидав, 1936. 18 с. На евр. яз. 30 / 6719
545. Свіфт Дж. Подорожі Гуллівера / Дж. Свіфт. Київ : Держнацменвидав, ЦК ЛКСМУ, 1937. 310 с. Євр. мовою. Б / 14228
546. Серафимович А. Залізний потік / А. Серафимович. Київ : Укрдержнацменвидав, ЦК ЛКСМУ, 1936. 270 с. Євр. мовою. 30 / 5415

547. Сервантес М. С. Дон Кіхот / Мігель Сааведра де Сервантес. Київ : Укрдержнацменвидав, 1936. 479 с. Євр. мовою. Б / 14238
548. Тичина П. Партія веде / П. Тичина. Харків, б. р. 57 с. Євр. мовою. 30-а / 2323
549. Тургенев І. С. Бежина лука / І. С. Тургенев. Б. м. : Укрдержнацменвидав, 1936. 47 с. Євр. мовою. 30 / 8097
550. Тургенев І. С. Бірюк / І. С. Тургенев. Київ : Укрдержнацменвидав, 1936. 20 с. Євр. мовою. 30 / 6718
551. Франко І. Сурка / І. Франко. Одеса, 1927. 16 с. Євр. мовою. 30-а / 1718
552. Фурманов Д. Чапаев / Д. Фурманов. Б. м. : Укрдержнацменвидав, 1935. 207 с. На евр. яз. 30 / 96706
553. Шевченко Т. Г. Вибранні твори / Т. Г. Шевченко. Б. м. : Укрдержнацменвидав, б. р. 390 с. Євр. мовою. 30-а / 2465
554. Шекгман Е. Заорані межі / Е. Шекгман. Б. м. : Держнацменвидав, 1936. 231 с. Євр. мовою. 30-а / 26
555. Rabei A. A Dorf fun Kinder (A village of children) / A. Rabei. New-York : Yiddisher Kultur Farband, 1953. 268 с. На новоевр. яз. 51-а / 1673

ПЕРЕЛІК ПРАЦЬ ЄВРЕЙСЬКОЮ МОВОЮ*

Періодичні видання

1. Коммунистише ШТим – 11
2. Дер Эсмес (Правда) – 12
3. Коммунистише Фон – 13
4. Акцябр Дер Штерн (Заря) – 14
5. Дер Штерн (Заря) – 15

Книги

6. Абарбанер М. У ритмі життя – 412
7. Альтман П. Оповідання – 413
8. Альтшулер М. Происхождение еврейских религиозных праздников – 328
9. Арбузов О. Шістеро любимих – 514
10. Бобренок: народная сказка – 515
11. Боржес С. Ріо-де-Жанейро – 516
12. Бург И. К. Запоздалое эхо – 423
13. Вирга С. Шевет Иегуда – 75
14. Войнич Є. Овод – 517
15. Гельмонд Ш. Електрика в степу – 426
16. Гільдін Х. Весілля – 430
17. Гільдін Х. Канчук – 429
18. Гільдін Х. Ланки – 431
19. Гоголь М. В. Одруження – 518
20. Гольдес О. Літературна хрестоматія для VIII класу – 399
21. Гольдес О. Літературна хрестоматія для IX класу – 400
22. Гонтар А. Парашутистка – 433
23. Гонтарь А. Последний раз вспомнил – 432
24. Гордон С. В. Партіоти – 434
25. Горький М. Данько – 519
26. Горький М. Двадцять шість і одна – 520
27. Горький М. Макар Чудра – 521

* Посилання зроблені на певні номери бібліографічних записів у покажчику

28. Горький М. Про казки – 522
29. Горький М. Страсті-мордасті – 523
30. Горький М. Трое – 524
31. Гофштейн Л. Вибрані твори – 435
32. Гофштейн Л. З усіх моїх світів – 436
33. Гофштейн Л. Київ – 437
34. Даніель М. Оповідання – 440
35. Діамант Г. Поезії – 441
36. Еренбург І. Історія однієї матері – 506
37. Жизнь М. Горького – 391
38. Звуки: [сб. стихов] – 447
39. Зильберман Х. Давно ли это было – 448
40. Каган Е. Місто без церков – 453
41. Кац М. Поколение, которое утратило страх. Записки о 1905 г. – 156
42. Ковнер А. Црор прахим (Букет): собр. крит. ст. – 393
43. Коган Е. К вопросу о выборе городского раввина в Одессе – 310
44. Конституция (Основной закон) СССР: проект – 170
45. Корнійчук О. Загибель ескадри – 525
46. Лебедев Д. Безстрашні – 526
47. Ленін В. І. Аграрна програма російської соціал-демократії – 527
48. Лермонтов М. Ю. Избранные произведения – 528
49. Лермонтов М. Ю. Мцирі – 529
50. Летопись еврея-современника Натана Ганновера о событиях 1648–1653 годов в Малороссии, вообще и о судьбе его единоверцев в особенности – 178
51. Лопатін Ш. Пісня про дружбу – 530
52. Лурье Н. Степь зовет – 461
53. Маркс К. Манифест коммунистической партии – 531
54. Меламуд Х. Земля – 463
55. Мойхер Сфорим М. Путешествие Вениамина III; Фишка Хромой – 466
56. Мойхер-Сфорим М. Маленький человек; Путешествие; Вениамина Третьего; Фишка Хромой – 467
57. Мудрий попугай: народная сказка – 532
58. Новіков-Прибой. Цусіма – 533
59. Новый завет. Издан в Лондоне на евр. яз. – 282
60. Новый завет – 287
61. Островський М. Як гартувалась сталь – 534
62. Перец И.-Л. Бонце молчальник и др. рассказы – 474

63. Перец И.-Л. В подвале. Рассказы – 475
64. Перец И.-Л. Путевые заметки – 474
65. Положення про міські й селищні ради робітничих, селянський червоноармійських депутатів – 184
66. Полонск К. Орися – 535
67. Полянкер Г. І. Друга зустріч – 476
68. Полянкер Г. І. Шмая розбойник – 477
69. Пушкин А. С. Драматические произведения – 537
70. Пушкин А. С. Дубровский – 538
71. Пушкин А. С. Повести Белкина – 540
72. Пушкин А. С. Сказки – 542
73. Пушкин А. С. Стихи – 544
74. Пушкін О. С. Баришня-селянка – 536
75. Пушкін О. С. Метелиця – 539
76. Пушкін О. С. Постріл – 541
77. Пушкін О. С. Станційний наглядач – 543
78. Олександр Сергійович Пушкін: до сторіччя його смерті – 401
79. Рабин И. Гоузи дубин – 479
80. Свіфт Дж. Подорожі Гуллівера – 545
81. Серафимович А. Залізний потік – 546
82. Сервантес М. С. Дон Кіхот – 547
83. Смірнова В. Оповідання про Пушкіна – 392
84. Тичина П. Партія веде – 548
85. Тора, пророки и предания – 323
86. Тора, т. е. закон, или пятикнижие Моисеево – 300
87. Тургенев І. С. Бежина лука – 549
88. Тургенев І. С. Бірюк – 550
89. Фаликман И. Ш. Свет приходит с Востока: роман – 484
90. Фефер И. Избранные сочинения – 487
91. Фефер И. Пласты – 488
92. Фефер И. Простые шаги – 485
93. Фефер И. Стихи – 489
94. Фефер І. Вибрані твори – 486
95. Франко І. Сурка – 551
96. Фурманов Д. Чапаев – 552
97. Хашевацький М. Героїка – 491
98. Шевченко Т. Г. Вибранні твори – 553
99. Шекгман Е. Заорані межі – 554
100. Шолом-Алейхем: бібліогр. покажч. творів та літ. дослідж. виданих в Україні – 501

101. Шолом-Алейхем : бібліогр. матеріали – 499
102. Шолом-Алейхем. Мандрівні зорі – 493
103. Шолом-Алейхем. Песнь песней – 496
104. Шолом-Алейхем. Праздношатающийся – 497
105. Шолом-Алейхем. Семьдесят пять тысяч – 494
106. Шолом-Алейхем. Тевье-молочник – 498
107. Шолом-Алейхем. Шукачі золота – 495
108. Das Mendele Buch. Letters and autobiographical sketches, photos, drawings, facsimiles of Mendele Meycher Sforim – 468
109. Raboi A. A Dorf fun Kinder (A village of children) – 555
110. Weinper Z. Shreiber un kinstler: writers and artists – 403
111. Yitzhak F. Baer : jubilee volume on the occasion of his seventieth birthday – 88
112. Yochai S. The Zonar. Vol. 1 – 347

ПЕРЕЛІК ОДЕСЬКИХ ВИДАНЬ*

Газети

1. Коммунистише Штим – 11

Журнали

2. Еврейская душа: худ.-публицист. сб. – 35
3. Колосья: худ.-лит. ил. журн. для детей – 28
4. Маме-лошн (Родной язык): лит. альм. – 32
5. Мигдаль – Times: евр. журн. для всех – 37

Книги

6. Александров Р. Волшебник из Одессы: по следам Исаака Бабе ля – 419
7. Бельский М. Р. Еврейские типографии старой Одессы – 247
8. Бельский М. Р. Книгоиздательство М. С. Козмана в Одессе – 245
9. Бродовский. С. Г. Фруг. Национальные мотивы его творчества – 490
10. Бродовский И. Еврейская нищета в Одессе – 226
11. Бубнов И. В. Борьба КП(б)У с антисемитизмом в Красной Армии в годы Гражданской войны: автореф. дис. ... канд. ист. наук – 175
12. Варзацкий В. Некоторые факты о евреях Доманёвки – 256
13. Войнич. Е. Овод – 517
14. Герцль Т. Еврейское государство – 350
15. Гессен Ю. И. Григорий Акимович Тарнополь: очерк деятельности его, как председателя общества взаимного вспомоществования приказчиков-евреев г. Одессы – 220
16. Гехт С. Избранное: стихотворения; Проза; Воспоминания – 428
17. Губарь О. И. «Весы и меры» старой Одессы – 248
18. Губарь О. И. Очерки ранней истории евреев Одессы – 254
19. Д. М. Евреи-помещики: по поводу «Записки» по вопросу о восстановлении прав евреев на приобретение имений в западном крае – 123

20. Доклад Комиссии, избранной приговором поверенных одесского еврейского общества от 6 сент. 1877 г. – 218
21. Долой погромы!: [обращение] – 150
22. Евреи Одессы и Юга Украины: история в документах – 242
23. Еврейский вопрос. Волшебная ночь и другие...: ист.-публицист. и худ. сб. – 106
24. Еще к вопросу о местном раввинстве – 295
25. Жаботинский В. Е. Переводы песен и поэм Хаима-Нахмана Бялика – 424
26. Жаботинский В. Е. Пятеро – 443
27. Жаботинский В. Е. Слово о полку: история еврейского легиона по воспоминаниям его инициатора – 444
28. Зомбарт В. Будущность еврейского народа – 51
29. Ильф И. А. Путешествие в Одессу – 451
30. История Холокоста в Одесском регионе: сб. ст. и док. – 275
31. Иудаика в Одессе: сб. ст. по итогам работы программы по иудаике и израилеведению Одес. нац. ун-та им. И. И. Мечникова – 255
32. Кантор Є. Д. Білі. Оповідання про жахливі події – 183
33. Кармен Л. Дикари: из жизни обитателей Одесского порта – 456
34. Карпелес Г. Взгляд на еврейскую литературу – 395
35. Кипен А. На берегу залива – 459
36. Клаузнер И. Л. Новоеврейская литература (1785–1910) – 396
37. Клаузнер И. Л. Происхождение и характер древнееврейской письменности – 383
38. Клаузнер И. Л. Сущность еврейской этики: лекция, чит. 24 окт. 1915 г. в Одес. о-ве для распространения правильных сведений об евреях и еврействе – 351
39. Ковнер А. Црор прахим (Букет): собр. крит. ст. – 393
40. Коган Е. К вопросу о выборе городского раввина в Одессе – 310
41. Козленко П. Экзистенциальные основания еврейских земледельческих колоний Балтского уезда Подольской области – 257
42. Самуил Христианович Контениус об иностранной колонизации Южной России: сб. документов 1801–1829 гг. – 163
43. Корвин-Врублевский. Народ в народе: еврейский вопрос и меры к окончательному его разрешению на почве правовой, гражданской и социальной деятельности – 128
44. Лацарус М. Этика юдаизма – 319
45. Лермонтов М. Ю. Мцирі – 529

* Посилання зроблені на певні номери бібліографічних записів у покажчику

46. Летопись еврея-современника Натана Ганновера о событиях 1648–1653 годов в Малороссии, вообще и о судьбе его единоверцев в особенности – 178
47. Ноте Лур'є : біобібліогр. покажч. – 462
48. Малеев А. Ф. Тридцать дней еврейского погрома в местечке Кривое Озеро – 181
49. Мама городов израилевых: сб. ст. – 253
50. Маниович Я. И. Заметки о пережитом... (по записям 1944–1946 гг.) – 280
51. Мисюк А. Куда бы вас послал классик... – 411
52. Морейнес Л. Еврейский вопрос с общечеловеческой точки зрения (из записок Л. Морейнеса) – 93
53. Не знает память тленья: ист.-публицист. сб. – 276
54. Некоторые данные по обследованию Бирско-Биджанского района Дальневосточного края – 167
55. Николаевский Б. М. Судьбы евреев: высота мужества, преследования, трагедии – 61, 199
56. Нордау М. Еврейство в 19-м и 20-м столетиях – 52
57. Одесса в Полном собрании законов Российской империи: справочник-указатель – 10
58. Одесса и еврейская цивилизация: к 100-летию со дня рождения Саула Борового: сб. материалов 2-й междунар. науч. конф. (Одесса, 10–12 нояб. 2003 г.) – 246
59. Одесса и еврейская цивилизация. Катастрофа, сопротивление, победа: сб. материалов конф. 4-й междунар. науч. конф. (Одесса, 31 окт. – 2 нояб. 2005 г.) – 249
60. Одеська періодична преса в роки революції та громадянської війни, 1917–1921 – 41
61. Оппенгеймер Ф. Социально-экономические основы колонизации – 180
62. Осман-Бей. Покорение мира евреями – 46
63. Отчет библиотеки общества взаимного вспомоществования приказчиков-евреев города Одессы имени учредителя ее С. Л. Бернфельда за 1907 г. – 230
64. Отчет внешней комиссии, состоящей при Одесском отделении общества распространения просвещения между евреями в России за 1903 г. – 228
65. Отчет женской летней колонии Одесского отделения Общества распространения просвещения между евреями в России за 1913-й и 1914-й гг. – 235

66. Отчет комиссии по устройству дел и порядка одесской Главной синагоги – 211
67. Отчет комиссии, учрежденной для раздачи пособий бедным евреям на св. Пасху в г. Одессе 1871-го года в г. Одессе – 217
68. Отчет о деньгах, поступивших в пользу больных Одесской еврейской городской больницы на продовольствие их сахаром и чаем – 209
69. Отчет о деятельности комитета Одесского отделения Общества распространения просвещения между евреями в России за 1898 г. – 224
70. Отчет о деятельности первой летней колонии для девочек за 1901 г. – 227
71. Отчет о деятельности правления Общества «Труд» и Ремесленного училища за 1897 г. – 223
72. Отчет о деятельности Училищного комитета, состоящего при Обществе пособия бедным евреям г. Одессы за 1910/1911 гг. – 234
73. Отчет Одесского еврейского погребального братства за 1886 год: со статистическими таблицами о смертности в Одессе евреев за 1886 г. – 219
74. Отчет Одесского еврейского сиротского дома – 221
75. Отчет Одесского еврейского центрального комитета по оказанию помощи пострадавшим от погромов 1905 г. – 231
76. Отчет Одесского отделения Общества распространения просвещения между евреями в России за 1868 г. – 216
77. Отчет Одесского отделения Общества распространения просвещения между евреями в России за 1910 г. – 233
78. Отчет Одесской еврейской городской больницы за 1865, 1872, 1875 гг. – 214
79. Отчет правления Общества «Труд» для распространения ремесленных знаний между евреями в Одессе – 215
80. Отчет Училища д-ра А. Д. Галая, субсидируемого Одесским отделением Общества распространения просвещения между евреями в России за 1898 г. – 225
81. Пасманик Д. Критика теорий Бунда – 142
82. Пасманик Д. Чартер и концессии. Методы осуществления сионизма – 96
83. Первое субботнее училище для еврейских мальчиков ремесленного и торгового классов. Отчет о двухлетнем его существовании – 210

84. Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри: матеріали 5-ї Міжнар. наук. конф. (Одеса, 24–25 квіт. 2015 р.) – 207
85. Пэн С. Первый всемирный конгресс сионистов в Базеле – 113
86. Рабинович О. А Любопытное – 481
87. Рабинович О. А. Сочинения: [в 3 т.]. Т. 2–3 – 480
88. Сегаль И. Л. Кавказские евреи: ист. очерк – 112
89. Сесе Э. Еврейская философия. Маймонд и Спиноза – 349
90. Систематический каталог библиотеки Общества взаимного вспомоществования приказчиков-евреев (1975–1910) – 232
91. Скальковский А. П. Первое тридцатилетие истории города Одессы, 1793–1823 – 239
92. Соколянский М. Конечно в Одессе. Малая родина Вл. Жаботинского: кн. издана к 125-летию со дня рождения Владимира (Зеева) Жаботинского – 446
93. Стародинский Д. Одесское гетто: воспоминания – 266
94. Тарнополь И. Влияние просвещенных государств и современного духа на успехи и гражданское положение евреев – 92
95. Тарнополь И. Опыт современной и осмотрительной реформы в области юдаизма в России – 297
96. Технические и профессиональные учебные заведения г. Одессы: по данным Одесской выставки технического и профессионального образования и материалам, собранным Постоянною комиссиею по техническому образованию при Одесском отделении императорского Русского технического общества – 222
97. Третий годовой отчет первого субботнего училища для еврейских мальчиков ремесленного и торгового классов – 212
98. 32%: альбом иллюстраций – 244
99. Устав общества под названием «Труд» для распространения между евреями г. Одессы ремесленных знаний – 213
100. Филиппсон М. Новейшая история еврейского народа, 1789–1908 – 98
101. Финкель И. С. О торговле, промышленности, просвещении и образовании одесских евреев – 208
102. Фишер Ю. С. Транснистрия: забытое кладбище – 271
103. Франко І. Сурка – 551
104. Шварц Ш. Саул Черниховский: к 20-летию творчества – 492
105. Шигарин Н. Д. Раввиномания: по поводу выборов раввина – 311
106. Юшкевич С. Давид Левин – 460
107. Р. К вопросу о местном раввинстве: ответ г. Эхо – 298

НАРИСИ З ІСТОРІЇ ЄВРЕЙСЬКОЇ КНИГИ НА УКРАЇНІ

І. Єврейська книга на Україні в добу хасидизму¹

Рукописна книга була розповсюджена в єврейському народному колі, ще задовго до Гутенбергового винаходу. Вона, безумовно, була у євреїв більш приступною народній масі, ніж у інших народів. Друкарський верстат євреї дуже рано використали, але щоб не було непорозумінь, як відомо, перш і видавці на книжках робили помітку: «розмножено в багатьох списках без усяких чудес». Перша єврейська друкована книга з'явилася в Італії (1474 р.). Швидко доволі густа сітка друкарень покриває майже весь єврейський світ (Іспанія – 1482, Португалія – 1487, Турція – 1503, Франція – 1508, Німеччина – 1512, Швейцарія – 1516, Польща – 1534 і т. д.).

Але на Україну єврейський друкарський верстат попадає пізно; тільки в другій половині XVIII століття.

Єврейська Україна уявляє собою низку форпостів східно-європейського єврейства. Хуртовина Хмельниччини, повторні гайдамацькі наскоки, таборів обставини форпостного життя, мала кількість великих поселень – нестворювали сприятливих умов для самостійного культурного будівництва. Єврейська Україна на довго залишається колонією польсько-німецького єврейства. Поміж колонією та метрополією провадиться без перерви обмін: на захід, у відомі єшиботи Польщі та Німеччини уходить єврейська молодь України, відкіля на Україну приходять відомі та вчені равини. Єврейські книги у великій кількості ввозяться із-за кордону мандрівними книгарями та знаходять доволі великий збут. Євреї в побуті ніяк не міг обійтися без певної кількості книг. Перша єврейська книга на Україні з'являється, звичайно, з першим євреєм. Невелика кількість письменників – равинів друкують свої твори за кордоном. Закордонні друкарні (особливо амстердамська) користуються такою широкою популярністю, серед українських євреїв, що перші українсько-єврейські друкарі часто зазначають, що їх книга надрукована «Амстердамськими шрифтами», а то і просто вводять в непевність недосвідченого читача, зазначаючи неправильно на обгортці книги місце видання: замість, наприклад, Кореця–Амстердам.

¹ Нарис торкається історії єврейської книги лише Наддніпрянської України.

І треба пам'ятати цілком точно: єврейство України в культурному розумінні не уявляло собою чогось відокремленого від решти єврейства. Завжди, навіть в добу найбільшого розвитку єврейського друкарства на Україні, книжки місцевого друку в книгозбірні українського єврея не мали переваги. Транспортування єврейських книжок на Україну ніколи не припинялося; Україна не друкувала найбільш розповсюджених та необхідних книжок. Більш того, в добу історії єврейської книги, що нас тепер цікавить, українські друкарні друкували, головним чином, ті книги попит на які не можна було задовольнити із-за кордону. Таким чином, продукція цих друкарень, яскраво відбиває спеціально самостійні культурні інтереси українського єврейства. В цьому власне особливе культурно-історичне значіння виучування історії єврейських друкарень на Україні.

З цього видно, що єврейський друкарський верстат з'явився на Україні тоді, коли в загально єврейським потоці стала помітна українсько-єврейська течія; коли українське єврейство набуло самостійне культурне обличчя. Це сталося з появою на історичнім коні хасидизму. Єврейська друкарська справа на Україні тісно сполучена з релігійно-громадською боротьбою в оточенні російського єврейства в другій половині XVIII та першій чверті XIX століття.

I.

Коли-ж з'являється на Україні перший єврейський друкарський верстат? На це питання ще нема можливості дати остаточну відповідь. Гаркаві гадав, що друкарня в місті Олексениці (західня Волинь) існувала уже в 1760 році¹. Він, мабуть, ґрунтувався на запису Беньякоба в його бібліографічному словникові². Цей запис, можна гадати, помилковий. Є підстави вважати, що друкарня в Олексениці, заснована Цві Моргулісом, почала своє існування з 1767 р.³). Цим роком і треба датувати початок єврейського друкарства на Україні. Друкарня не довго залишалася в Олексениці і в 1776 р. була перенесена до м. Корця (Волинь). Ця друкарня, що була заснована на початку релігійної боротьби, не обминала її. Вона друкувала памфлети проти хасидів, які цими ретельно

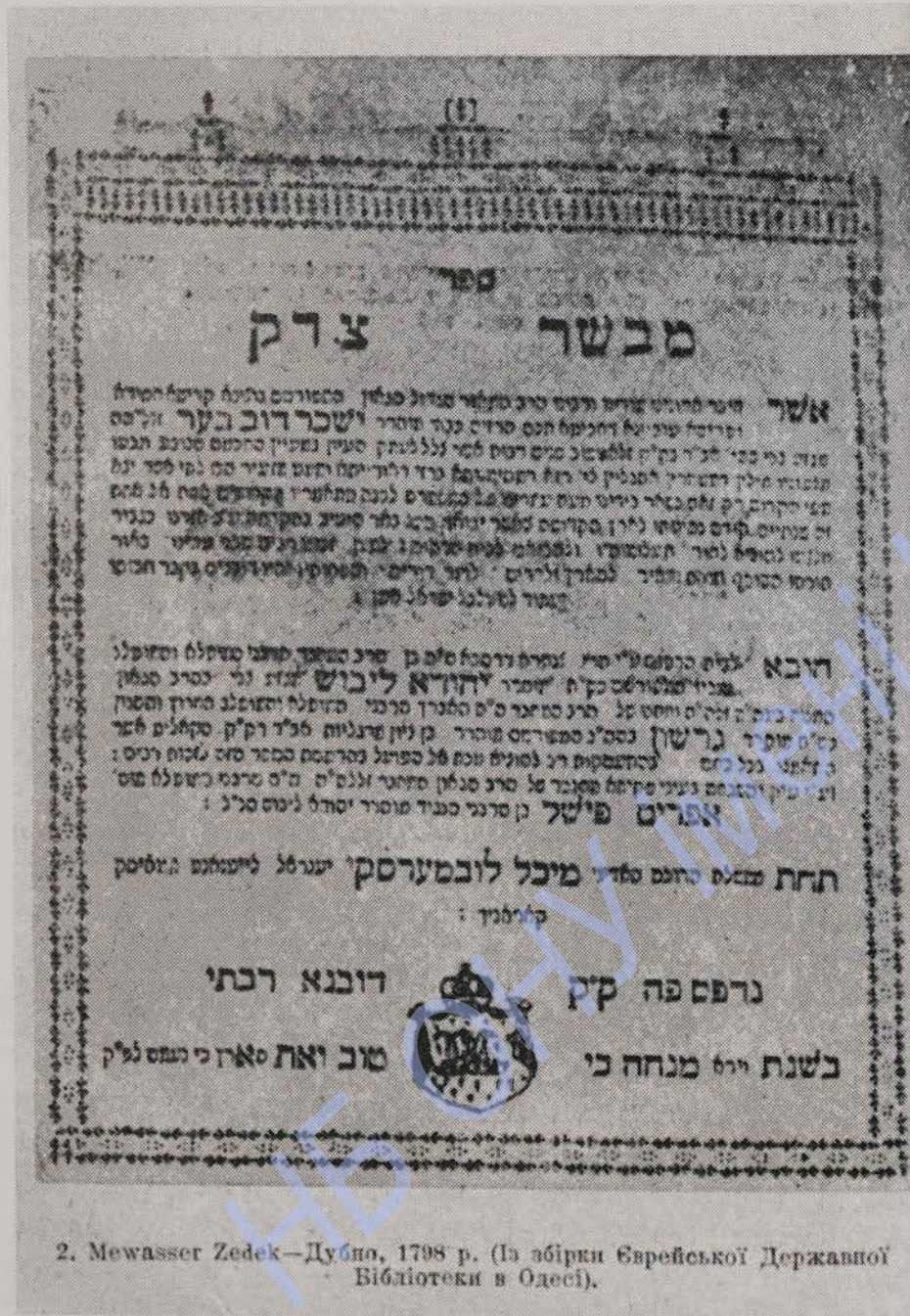
¹ А. Гаркави. Из истории культуры рус. евреев. «Сборник в пользу нач. еврейских школ». СПб. 1896. стор. 105.

² Ozar hasphorim. Вільно, 1880, стор. 86.

³ E. Deinard. Simrath am haorez. New York. 1896, стор. 5; S. Wener Bibliotheca Friedlandiana т. I, СПб. 1893 - 1918. № 298.

1. Sepher haKoneh—Корень, 1784 р. (із збірки Єврейської Державної Бібліотеки в Одесі).

2. Mewasser Zedek—Дубно, 1798 р. (із збірки Єврейської Державної Бібліотеки в Одесі).

скупувалися та знищувалися. Через це в бібліографії занотовано так мало творів цієї друкарні (всього лише коло десятку)¹, виданий нею в 1772 р. збірник антихасидських постанов «Smir haarizim», що має виключне наукове значіння, схоронився тільки в трьох примірниках (British Museum, Bibliotheca Rosenthaliana в Амстердамі, Євр. націон. бібліотека в Єрусалимі)².

Треба, між іншим, запам'ятати з самого початку: значна частина продукції друкарень тієї доби до нас не дійшла. Книжки свідомо знищувалися в жорстокій внутрішній боротьбі, гинули пізніше (за Миколи I) в багаттях цензури, падали жертвами різних стихій. Все це, перетворивши ці книжки в бібліографічні раритети, дуже гальмує вивчення їх. Нічим, здається, не визначна «агада», що була видана в Острозі в 1809 р., відома, наприклад, тільки в одному примірникові, що схоронився в єврейській національній бібліотеці в Єрусалимі³.

В 1780 р. з'являється в Меджибожі на Поділлі книга хасидського змісту «Toldoth Jacob Joseph»⁴. До цього часу хасидські твори розповсюджувалися в рукописах. Революційність цього першого виступу підкреслено тим, що в книзі є відсутні апробації равинів, з'явище виключне. З цього й починається швидкий зріст та розвиток єврейського друкарства на Україні. Не маючи можливості зупинитися, хоча б коротко, на історії кожної з друкарень зокрема, обмежуся тут повідомленням списку міст, де друкувалися в ту добу єврейські книги; в дужках зазначені роки функціонування друкарень: Олексенець – Волинь (1767(?) – 1776); Корець – Волинь (1776–1819)⁵; Меджибож – Поділля (1780(?), 1817–1823); Полонне – Волинь (1783–1818); Порицьк – Волинь (1786–1819)⁶; Межирів – Поділля (1790–1808); Миньківці – Поділля (1790–1803); Славута – Волинь (1792–1836); Дубно – Волинь (1794–1836);

¹ Всі підрахунки видавничої продукції друкарень навів я, головним чином, за словником Беньякоба, що вже застарів (але поки незамінимий) і через те не можуть вважатись за цілком точні.

² S. Dubnow. Chassidiana (додаток до Haovar). Петербург. 1918, стор. 9.

³ S. Wiener. Bibliographie D. Oster. Haggadah. Пет. 1902, № 230.

⁴ Дубнов. История хасидскаго раскола. «Восход». 1890. № 4, стор. 93; Benjacob. op. cit., s. v.; Дейнард «Smir arizim» New York. 1899, с. XX вважає цю дату фальшивою.

⁵ Benjacob. op. cit., стор. 154 помилково зазначає книгу надруковану в Корці в 1768 р.

⁶ Гаркави. op. cit., вважає за рік заснування друкарні в Порицьку – 1791 р.; див. однак Беньякоб стор. 324, 372, 530.

Брежець – Волинь (1796–1803)¹; Могилів – Поділля (1798–1821); Бердичів (1798, 1805–1835); Судилків – Волинь (1798–1839)²; Житомир (1804–1807); Кременець – Волинь (1805); Білозурка – Волинь (1806–1807); Заславль – Волинь (1807); Межиріччя – Поділля (1809–1810)³; Калюсь – Поділля (1809; 1810); Збриж – Поділля (1812); Радзівілів – Волинь (1814–1818); Біла-Церква – Київщина (1817–1824); Богуслав – Київщина (1820).

Список цей неможна вважати повним. Зберіглася звістка, про існування друкарень в Межирові (Поділля), Барі (Поділля), Шаргороді (Волинь)⁴ та Янові. Крім того, відомо, що в друкарні в с. Махновці (Київ, губ.) був єврейський шрифт⁵. Книжок, надрукованих в цих друкарнях, до нас не дійшло. Можливо, що їх треба шукати серед порівнюючи великої кількості книжок, надрукованих під той час на Україні, без зазначення місця видання.

Ця занадто велика кількість друкарень не повинна, однак, утворювати уявлення, про значну книжкову продукцію єврейської України. В цілій низці цих друкарень було надруковано не більш одного десятку книжок. Про де-котрі з них напевно відомо, що вони спромоглися надрукувати не більш 1–3 книжок (Брежець – 3, Богуслав – 2, Колись – 1). Тільки де-які спромоглися поширити порівнюючи інтенсивну видавничу діяльність (Полонне, Острог, Славута, Судилків та Корець), але і їх річна продукція була надзвичайно низька – в середньому 2–5 книг⁶. Одна лише друкарня в Судилкові спромоглася в останні роки її існування досягнути рекордних чисел (10–25 назв. на рік).

Важко сказати, яким був приблизно тираж виданнів цих друкарень, треба гадати, що він був порівнюючи великий; хитався між 1.000 та 2.000 пр.⁷ У всякому разі, коли друкар в Могилеві (Білорусії, де друкарські умови були, приблизно такі-ж, як і на Україні) спромігся

¹ S. Wiener. Bibl. Fridl. № 680.

² J. Fürst. Bibliotheca judavica т. II. 1851, стор. 244, помилково, мабуть, заз. книгу надруковану в 1796 р.

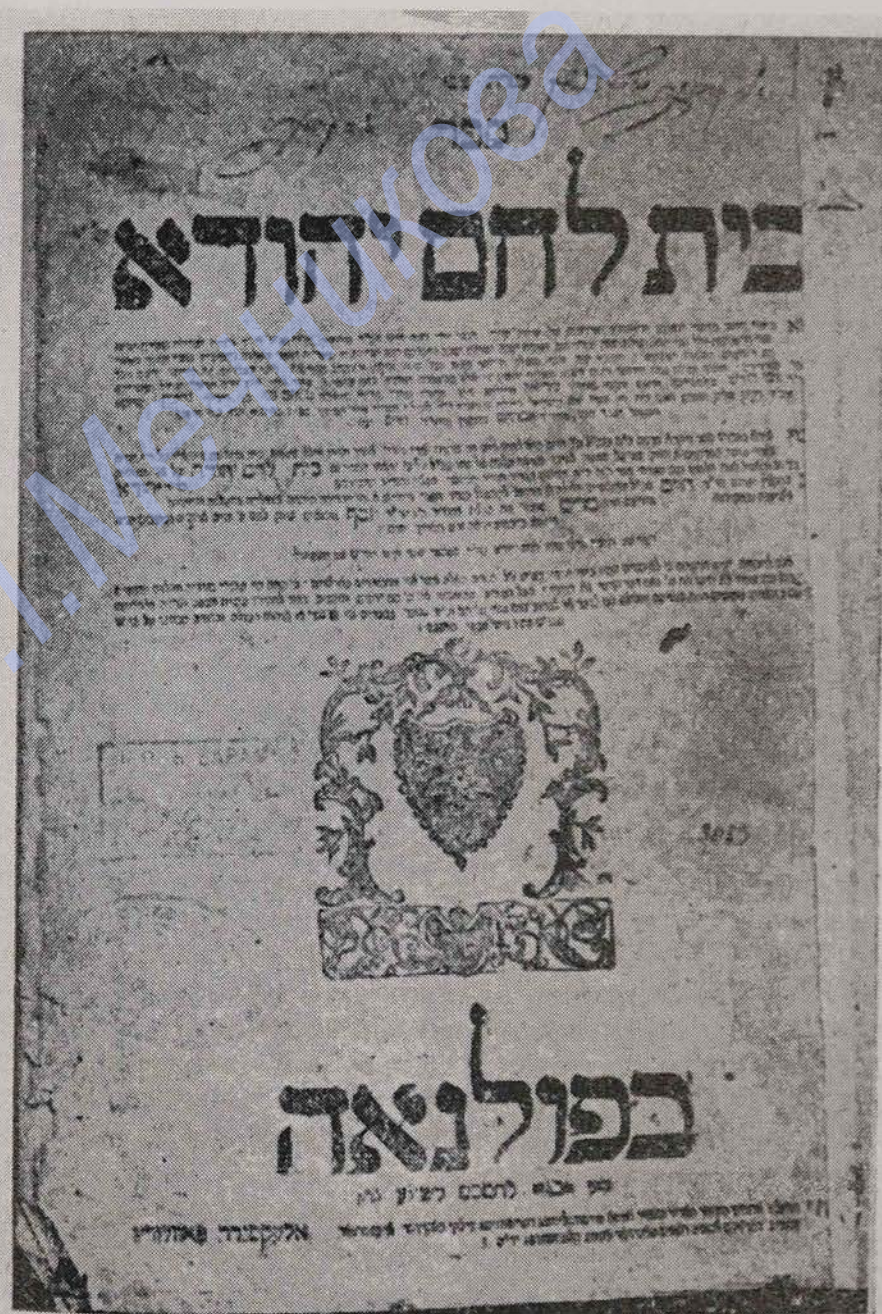
³ В офіційній записці 1804 р. про друкарні на Україні зазначено, що друкарня в М. заснована в 1786 р. «Киевская старина». 1900. № 9, стор. 83.

⁴ Гаркави. op. cit.; Deinard. op. cit.

⁵ «Киев. Стар», ibid.

⁶ З березня 1799 р. до лютого 1802 р. в єврейську експедицію (цензуру) в Ризі поступила для відзиви така кількість книг: із Славуті – 5; Білоруської та Волин. губ. – 6; Дубна – 2; Острога – 5; Ю. Гессень К истории цензуры еврейских книг в России. «Будущность» т. II. Спб. 1901, стор. 69 пр. 6.

⁷ Такий тираж видання був у ті роки в єврейській друкарні Львова. Zeitschrift f. Hebr. Bibliographie, VIII 1866 стор. 59.

3. Beth lehem Jehuda—Полонне 180 р. (Із збірки Єврейської Державної Бібліотеки в Одесі).

надрукувати тільки 450 пр. однієї книги, він вважав необхідним окремо про це повідомити своїх читачів⁸.

Друкарні доволі часто мандрували з одного місця на друге – про перехід Олексеницької друкарні в Корець ми вже згадували.

Зазначимо ще два випадки: Друкарня в Миньківцях була переведена до Білозурки; Цві Могуліс, перший єврейський друкар України, перевів свою друкарню до Литви, в Шклов. Разом з друкарями переїздили також і робітники, в перше десятиліття єврейської книги на Україні друкарні зберегли старий звичай, давно вже забутий закордоном. Вони часто в кінці книжки наводили прізвища, «з вірою працюючих над святою справою складання» або «святою справою коло друкарського верстата»⁹, що брали участь в друкуванні цієї книги. Завдяки цьому, ми тепер маємо можливість не тільки слідкувати за долею де-яких з робітників, що мандрували з однієї друкарні до другої, але також дізнаємося про кількість робітників в друкарнях. Вона, правда, в різних друкарнях була різною. В той час, як в маленьких друкарнях було часто не більш одного складача та одного робітника коло верстату, в Корецькій друкарні в 1786 р. було не менш 7 робітників, а в Острозькій 1809 р. не менш 8 (в цю кількість не входить коректор)¹⁰. В Славутській та Судилківській друкарнях робітників було значно більше.

II.

В цих друкарнях друкарське мистецтво не стояло, певна річ, на великій височині. З технічної досконалості своїх видань вони значно гірші за закордоні. Сирій папір, збиті нечіткі шрифти, бідні орнаменти на заголовнім аркуші – все це надає книзі цілком не чепурного вигляду. Працю доводилося провадити в умовах напруженої внутрішньої війни, де книга була майже єдиною зброєю, а друкарні мали значіння фортець.

Збереглося цікаве оповідання фундатора однієї з таких друкарень. Наведу самі короткі уривки з нього:

«Я давно вирішив, улаштувати у себе дома друкарню, щоб надрукувати твори покійного раби Нахмана, згідно з його волею. Одначе,

⁸ Wiener S. Bibl. Friedl. № 4220.

⁹ Торгівля книжками вважалась теж за «священну професію» цікаві дані – Asof. Am sepher we hasepher. «Reschumoth» т. I. Одеса, 1918, стор. 301.

¹⁰ Написи на книгах «Kanfe Jona» (Корець, 1786) і «Likute Muhacan» (Острог, 1809).

пройшло дуже багато часу, поки в 5579 році (1819) я спромігся з божою допомогою зібрати у наших однодумців невелику суму грошей та набути шрифт і верстат... Через цілу низку перешкод на протязі всього 5579 та 5580 рр. всі ці приладдя, а також невелика кількість паперу лежала без всякого вжитку у мене дома.... Коли першого Сівана, я повернувся до дому, після об'їзду наших однодумців, мене зараз-же повідомили, що добродія городничого, який був в Брацлаві, перевели до другого міста. Я порахував це за чудо, бо тільки через нього я не міг почати роботу в своїй друкарні... Кілька тижнів я дуже хвилювався... ціла низка перешкод залишалася до початку діяльності моєї друкарні, та крім того у мене не було грошей. Я весь час хитався, не знаючи чи не організувати-б новий об'їзд країни для збирання грошей. На протязі всього 5581 року (1821), я провадив друкування... але до Пасхи у нас не вистарчило паперу... Тоді господь прийшов до мене на допомогу з порадою. Я припинив друкування книг великого розміру і почав поки що друкувати книгу «Aleh Beth» [в 16°] (див. мал. б)¹ та інші... А я весь час палко мріяв про подорож до Палестини, але я повинен був до від'їзду закінчити друкування книжок. І тоді господь прийшов до мене ще раз з допомогою.

Прийшов папір і ще на протязі 5581 року я спромігся закінчити друком книги великого, а також і маленького розміру...»².

Це оповідання уводить нас в обставини роботи маленької друкарні, що працювала не на широкий ринок. Така друкарня мала собі за єдине завдання обслуговувати книгою – зброєю релігійних бунтарів. Вони друкують, виключно твори вчителів хасидизму і ті твори кабалістично-містичної літератури, що тепер мають особливе розповсюдження (наприклад: Ez Chajim, Tikune hasoharta in.) «хасиди дозволяють собі – обвинувачували їх вороги в спеціальному посланні – друкувати всі книги кабалістів, які до цього часу були невідомі, не публікувалися, щоб від них не було заблудження»³. Але Україна мала друкарні й іншого порядку.

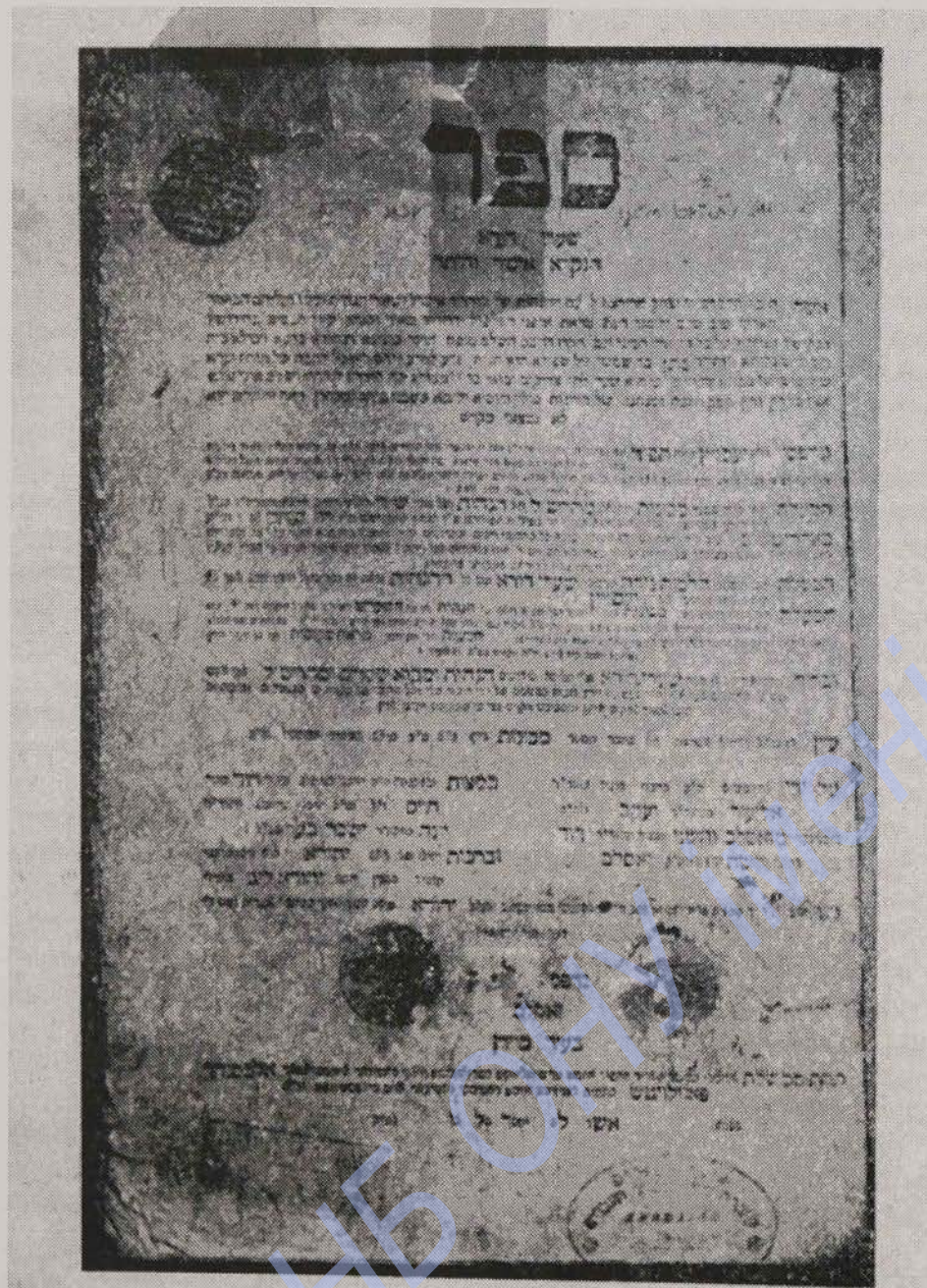
Самий початок XIX віку одзначено подією в єврейській друкарській справі України. Друкар із Славути заходиться коло видання Талмуду.

Він готовий витримати конкуренцію закордонних видавців та виходить з неї переможцем. Його перше видання (1801–1806 рр.) швидко розходиться, і він знову заходиться коло другого видання

¹ Всі знімки зроблено з книжок, що належать Єврейській Академічній Бібліотеці в Одесі.

² «Jeme Muharnath» т. II. Jerusalem. 1904.

³ С. Дубнов. История хасидского раскола «Восход». 1890. № 7, стор. 77, гр. I.

4. Schaare Duro—Заслав 1807 р. (із збірки Бярэўскай Дзяржаўнай Бібліотэкі в Олесе).

(1808–1812 рр.) та третього (1817–1822 р.)¹. Ці видання, що до цього часу ціняться фахівцями, виконані з технічного боку бездоганно.

Але такі великі видання небезпечно починати, не забезпечивши себе від конкуренції з боку місцевих видавців-друкарів. Це можна було досягнути, завдяки системі равинських апробацій-монополій.

Друкарі Славути, приступаючи в 1815 році до друку «Ain Jacob» запоручилися від равинів тих міст України, де були друкарні (Меджибож, Корець, Дубно та Порицьк) визнання за ними 15-ти літньої монополії на видання цієї книги. Равини зазначали особливу вартість цієї друкарні: «З дня заснування цієї друкарні кожний, хто є близький до друкарського жертівника, повинен визнати... що шрифт цієї друкарні дуже гарний та приготований досвідченими майстрами; складання цілком задовольняюче; фарба чорна й гарна; папір дуже гарної якості...; покупці також посвідчують, що книги продаються по приступній ціні... Через це ми наказуємо, ґрунтуючися на святім законі, щоби ніхто не дозволив собі надрукувати цієї книги, ні сам, й і за допомогою яких-небудь хитрощів; ні під час друкування її; ні після... на протязі часу (15 років) які означені великими равинами». Дуже рідко траплялося, щоби видавці вирішили надрукувати порівнюючи розповсюджену книгу, не запоручившись монополією, хоча-б на кілька років.

В якій мірі рахувалися з такими равинськими постановами, можна бачити з такої характерної об'яви видавця: «хай буде відомо всім друкарям, що у мене є апробация равинів та монопольне право на видання цієї книги на протязі 8-ми років; я не друкую цих постанов, жалкуючи витрат»².

Не виключалося, що оголошували недійсними такі постанови. Так равини Білорусії дозволили в 1816 році друкареві з Копися видати Талмуд і тим порушити 25-ти літню монополію Славутської друкарні. Цю свою постанову вони мотивували так: раз видання цілком розпродане, тим самим анулюється виключне право на нього³. В 1835 році з Славутською друкарнею сталася катастрофа (про що буде мова далі). Сучасники легко пояснили її, згадавши допущене власниками друкарні зухвале порушення високо авторитетної равинської постанови. «Образи святого закону – згадували вони – я вибачити не можу» сказав тоді рабі Аківа Ейгер, відомий равин⁴.

¹ R. Rabinovicz. Maamor al hadphossath hatalmud. München. 1877, стор. 112–118.

² Кінцевий напис у книзі «Pri haorez» (Могилів, 1818).

³ R. Rabinovicz. op. cit., стор. 114.

⁴ R. Rabinovicz. op. cit., стор. 118.

III.

Єврейська книга на Україні порівнюючи довго не знала урядової цензури.

Друкарні виникали в маленьких містах, що жили по чиншовому праву, і все залежало від бажання місцевого магната. Він дивився на друкарню, як на звичайне торговельне підприємство і з ним булоне тяжко полагодити справу. Ця залежність друкаря від місцевого пана яскраво висловлена в тих лапідарних написах, що друкувалися на заголовнім аркуші книги. На виданнях, наприклад, Олексеницької друкарні, друкувалися написи такого змісту: «Надруковано в Олексениці, під час господарювання пана нашого князя Іосифа Чарторизького, стольника Литовського, старости Луцького». В Дубно, наприклад, на заголовнім аркуші містили герб місцевого магната (див. мал. 2).

Але і потім, коли цей напис змінився другим «Под владычеством кессаря всепросветлейшего державнейшого великого государя императора ... самодержца всероссийского, всемиловивейшего, да увеличится его слава» (формули ці друкувалися єврейськими літерами в своєрідній транскрипції), на протязі, відносно, довгого час установище мало змінилося. Цензура єврейських книг виникла в Росії тільки на початку царювання Павла I, коли було наказано «для разсматриваний ввозимых в Россию на еврейском языке книг, определить в Рижскую цензуру двух евреев с ириличным к таковому упражнению способностями»¹. Таким чином видно, що увага була звернена тільки на книги, що привозилися з-за кордону; книжки-ж, надруковані в межах імперії, були з самого початку цілком забуті. Але й цензурний догляд над єврейськими книжками, що привозилися з-за кордону, був довгий час поставлений незадовольняючи. Почати-б з того, що Рига, де була зосереджена єврейська цензура, була далеко від єврейських районів, особливо від Литви та України. Доволі швидко було зорганізовано цензуру в Вільні (2-го березня 1800 р.). Приблизно тоді-ж євреї Волинськ. губ., подали до Радзівілівської цензури прохання, в якому поясняли, що «По своему многолюдству имеют не малую надобность в книгах как для богомоления, так и для обучения их детей закону и вере еврейской», а через це, для того щоб зменшити видатки, що були сполучені з транспортуванням книг через Ригу, прохали «об учреждении при Радзивилловской цензуре еврейского переводчика»². Радзівілівська цензура двічі пору-

¹ Полн. Собр. Зак. XXIV, № 18186.

² Гессен, *op. cit.*, стор. 65.

шувала відповідне клопотання. Двічі їй було відмовлено. Одначе, фактично великих труднощів від цього для єврейського населення України не створювалося: книжки привозилися таємним способом в самих великих розмірах.

В травні 1799 року коло Радзівілівської митні були наздогнані євреї з пакою книжок; побачивши погоню, євреї зникли, захопивши з собою книжки, але дві книги випали; вони були принесені в Радзівілівську цензуру, яка відсилаючи їх генерал-прокурору, між іншим, пояснювала, що «таковая тайная провозка еврейских книг через границу весьма часта, доказательством чему публичная продажа на Бердичевских ярмарках самых новейших книг, печатанных за границей в Амстердаме, Вене, Львове и Жолкве, без рассмотрения штемпеля цензуры, да могут ли типографии заграничные относиться в Ригу, когда в оных трех здешних губерниях еврейские общества покупают книги с тем, что будет удастся провести их тайно через границу, тогда учинят им платеж, и продаются тогда публично... Как в сих трех губерниях состоит евреев до несколько сот тысяч и многие продолжают коммерции книгами, то по сему никогда не может за отдаленностью своей Рижская еврейская цензура прекратить тайную сию перевозку через границу еврейских позволенных и непозволенных книг»¹.

Довго, також, і погано було поставлено догляд над виданням єврейських книг Імперії (Догляд було доручено тим-же ризьким цензорам в березні 1799 р.). Можна сказати з певністю: на цензурний перегляд ішли тільки ті книги, в цілковитій невинності яких були переконані їх видавці. За весь час царювання Павла I було заборонено цензурою, як зазнача Гесен, лише п'ять книг, та й то з самих незначних причин.

Знаючи наперед, що твори хасидсько-містичного напрямку не будуть ухвалені цензурою, хасиди воліли краще зовсім ігнорувати цензуру. І це їм довгий час щастило. Радзівілівський цензор зазначав у своїм донесенні: «Здешних губерний (українських) раввины по случаю разделения их, веры свободо печатают свои сочинения без всякого рассмотрения цензуры»². Справа дійшла до того, що австрійський уряд заборонив привіз в межі монархії єврейських книжок із Росії, з причини їх «містичного» напрямку³.

¹ Гессен, *op. cit.*, стор. 66.

² Гессен, *op. cit.*, стор. 75.

³ Дубнов, *op. cit.*, № 11, стор. 63.

7. Weziwoh hakohen—Вілла-Церква, 1823 р. (за збірки Єврейської Державної Бібліотеки в Одесі).

Прошло одначе, не багато часу, а картина різко змінилася. Єврейська книга в Російській імперії, а особливо-ж на Україні, увійшла в смугу жорстоких переслідувань, але про це мова будейти в інший раз.

Єврейські бібліофіли звертали до цього часу мало уваги на витвори українських друкарень. Розбещені принадною красою італійських видань; чудовими шрифтами Амстердаму; ритованими заголовними аркушами Праги та Фюрста; екзотичністю Царгородського, Салонікського та Смірнського друку – вони обминули ті убогі, іноді з наївною бідністю прикрашені книги, яким ми присвятили цей короткий нарис.

А між тим ці книги тепер єдині, що зберіглися уламки минулого світу; вірні та вічні живі свідки боротьби, що вже замовкла.

С. Боровий

// *Бібліологічні вісті. 1925. № 1-2 (8-9). С. 47-58.*

НАРИСИ З ІСТОРІЇ ЄВРЕЙСЬКОЇ КНИГИ НА УКРАЇНІ

II. Розгром

1.

На початок царювання Миколи Першого кількість єврейських друкарень України значно зменшилася. В цей час єврейські книги друкуються тільки в небагатьох містах: Бердичові, Судилкові, Острозі та Славуті. Ці друкарні розвивають, однак, доволі інтенсивну діяльність, і ці роки надовго залишаються рекордними у видавничій продуктивності єврейської України.

В цей час хасидизм неподільно панує над українським єврейством. Друкарі не поганяють своїх верстатів – «жертвників» друкуванням книг недосить правовірного напрямку. Р. Менаше Ілієр, бажаючи надрукувати свою книгу «Alfe Menasche», в якій були де-які «єретичні» думки, поїхав на Волинь. Він уже умовився з друкарем про ціну, вже було розпочали працю і надруковали де-кілька аркушів, як одного разу туди приїхав якийсь фанатик, що користувався великою повагою у власника друкарні; перечитавши надруковане, він накинувся на друкаря: – Як може собі єврей дозволити друкувати книгу, що намагається порушити основи юдаїзму! – Друкар визнав, що той має рацію, і щоби спокутувати свою провину, спалив видруковані аркуш і разом із всім рукописом¹. За кілька років (в 1822 р.), книгу було видано у Вільні, цитаделі равінізму.

Там таки, у Вільні, повинен був друкувати свої твори і І.-Б. Левінзон, «Мендельсон російського єврейства», що мешкав на Волині (в Крем'янці). Він доволі часто скаржився читачам на незручність, яку він відчував від того, що йому доводиться друкувати так далеко, а між тим, на Волині, зовсім недалеко від Крем'янця, були за його часу єврейські друкарні.

Особливо старанно оберігалась від усього «єретичного» друкарня в Славуті. На чолі її стояв надзвичайно впливовий серед хасидів Мойсей Шапіро, відомий під прізвиськом «Мойсей друкар, равін Славуті». Його друкарня, заснована ще наприкінці XVIII ст. (1792 р.) швидко

¹ С. Розенфельдъ. Р. М. Илієръ. – «Пережитое», т. IV, СПб., 1913, стор. 89. Передруковано в збірнику «Hatkufa», т. II. Москва, 1918.

висунулася, як зазначалося в першому нарисі, як краща і технічно досконало устаткована друкарня єврейської України. Її видання, особливо Талмуду, здобули загальне визнання навіть за кордоном. «Хто не чув в Німеччині про чудову славутську друкарню, кому не довелося бачити її розкішного видання Талмуду, що не має рівного собі серед видань цілого століття» – так висловлювався про неї сучасник на сторінках єврейсько-німецького часопису¹. А між тим за кордоном Імперії видання єврейських друкарень були тоді майже зовсім невідомі². Славутська друкарня давала власникам значний прибуток, і, як свідчать сучасники, вони були великими багатіями. Урядовець «Департаменту Иностранных Исповеданий» вихрист Зандберг в «Записке об єврейских Типографиях», яку він подав в 1827 р., писав між іншим: «Есть типографии, в которых печатается в год на 100 т. руб., а в других на 10 т. руб. Еврейские типографщики весьма хорошо промышленяют, некоторые из них приобрели в короткое время капитал, простирающийся до 20 тыс. руб. Сие доказывает, что еврейские книги печатаются в большом количестве и продаются с барышем»³. І коли це спостереження малопоінформованого Зандберга було правильне, то воно, головним чином, стосується до славутської друкарні.

А І.-Б. Левінзон у своїй, «що зробила добу», книзі «Teudah be Israel» скаржився: «друкарі, особливо в нашій країні, прагнуть тільки до прибутку. Без права вони зуть себе: «ті, що займаються святим ремеслом», «побожні працівники», «сподоблюючі багатьох» і т. п.⁴ І. Б. Левінзону здавалися недоречними ці, що стали звичайними від надмірного вжитку, автокомпліменти друкарів. Події найближчих років додали, однак, до титулів славутських видавців ще один – «святих мучеників»...

Був ще один гріх у славутських друкарів. Їм довго не міг вибачити його визначний діяч «освіти» А. Готлобер, фанатичний оборонець чистоти єврейської мови. Славутські коректори не відзначалися любов'ю до незначних, але святих для нього орфографічних тонкощів (в де-яких випадках пропускали «догеші» – наголоси⁵).

¹ «Orient» Leipzig, 1840, № 3, стор. 23.

² Так, наприклад, у доволі великій бібліотеці єврейського вченого Ш. Бонді, що помер в 1816 р. у Німеччині, не було ні однієї книги, надрукованої в межах України. Див. Каталог його бібліотеки «Kiriath Sepher «Dessau»», 1818.

³ Гессен Ю. К истории еврейских типографий. – «Еврейская Старина», 1909, кн. IV, стор. 203.

⁴ «Teudah be Israel», Вільно, 1828, стор. 85.

⁵ Synchronotn. Naboker Or., Варшава, 1881, № 1, стор. 2.

А незабаром надзвичайні події, що скоїлися навколо славутської друкарні, поставили її на доволі довгий час у центрі уваги не одного тільки українського єврейства.

Року 1835 гроденська (незабаром перенесена до Вільни) друкарня розпочала видання Талмуду. Тільки тринадцять років тому було видрукувано в Славуті третє видання Талмуду (1817–1822), і монополія – апробація ще не втратила своєї сили. Равіни, що дали апробації віденському видавцеві, зазначали, що славутський Талмуд уже давно розійшовся¹. В Славуті тоді приступали до друкування четвертого видання, і багатий, впливовий і вельми поважасий Шапіро, зазначаючи про те, що у нього в коморах є де-яка кількість комплектів і окремих випусків Талмуду попереднього видання, – досягнув того, що де-які равіни відмовилися від своїх апробацій і наклали заборону на віленський Талмуд. Почалася завзята боротьба поміж видавцями, в яку було втягнуто коло двохсот равінів². Вони поділилися на дві партії: хасидські та близькі до хасидизму равіни взяли під свою охорону Славуту; їх вороги захищали інтереси віленських видавців. Обидві партії розіслали по країні агентів, що збирали передплатників і випрохували у місцевих равінів апробацій. Вони створювали навколо цієї суперечки громадський інтерес. Біограф відомого равина І.-Е. Спектора, що був втягнутий також разом з іншими в цю сварку друкарів, оповідає: «нарід, керуючися не юридичними міркуваннями, а лише внутрішньою заохотою, в більшості своїй схилився в бік Славуті; цьому сприяла не тільки загально визнана гідність самої друкарні, але й те, що власник її був відомий, як праведна і побожна людина, нащадок «цадика» р. Пінхоса, учня р. Ізраєля Бешта (фундатора хасидизму). Але популярність справи славутських видавців зазнала непоправний удар тоді, коли розійшлися чутки про тяжку образу, яку завдав Шапіро найпопулярнішому равінові Аківі Ейгеру – оборонцеві прав віленських друкарів»³.

¹ Керуючися цими самими міркуваннями, трохи раніше (в 1816 р.) равіни Білорусії дозволили друкареві в м. Кописі (Могил. губ.) видрукувати Талмуд, також порушуючи права Славуті. Шапіро не боявся конкуренції цієї маленької погано устаткованої друкарні. Не починаючи суперечки, він почав тоді третє видання свого Талмуду, яке і закінчив на протязі п'ятьох років. А білоруський друкар загаявся із своїм виданням тринадцять років (1816–1828) – Rabinowich R. Maamor al hadphossath hatalmud. München, 1877, стор. 114.

² Реєстр їх можна знайти у Н. Maggid. «Ir Wilno», Вільно, 1900, стор. 22–26.

³ Lipschitz, J. Toldoth Izchak, Варшава, 1896, стор. 58–60.

В Гродні зібрався спеціальний равінський суд. Він виніс вирок несприятливий для друкаря-хасида. Права на видання було визнано за віленським видавцем, якого, однак, зобов'язали купити у Шапіро решту видання. Шапіро вироку суду не послухав, не припинив друкування свого Талмуду; в наслідок довгих переговорів він зміг знову поставити свою суперечку на розгляд равінського арбітражного суду. Арбітраж не міг нічого вирішити¹. Невідомо скільки би часу ще продовжувалася ця справа і як би вона закінчилася, коли-б раптова катастрофа, що спала на власників Славутської друкарні, а потім взагалі на єврейські друкарні Імперії, і особливо України, не поклатала передчасного кінця сварці.

2.

Цензурний догляд за єврейськими книгами на початок нового царювання значно збільшується. Тут цікаво зазначити, що Г. Р. Державін, славетний поет і державний діяч (тоді сенатор), на початку століття (в 1800 р.) в своєму славетному «Мнении» про євреїв пропонував – попереджуючи події майбутніх десятиліть – решучу «реформу» Єврейської книжкової справи.

Він писав: «чрез вызванных из немецкой земли просвещенных Евреев и избранного верховного рабина или патриарха их, из коих будет состоят предлагаемый сендарин под надзиранием протектора, – (Державін пропонував щось подібне до «міністра євр. справ») стараться о переводе на русский и прочие языки нужных Еврейских книг, издавая оныя к сведению простого народа с философическими, сколько можно понятными, объяснениями.

В разсуждение чего содержат при сендарине, под наблюдением же протектора, типографию, в которой под строгой цензурой печатають Еврейские книги, до религии их касающиеся, отменяя из них все то, что от суеверия ко вреду человечества вкралось; а для того ввоз из-за границы всех Еврейских книг запретить, довольствуя российских Евреев теми книгами, которые напечатаны при сендарине, а не в другом где городе или месте...

Для осмотра Еврейских школ, не находятся ли в них каких еврейских изуверных книг и не происходит ли чего зловредного для народов других религий, протектор может по надобности посылать из находящихся при нем 4-х просвященных Евреев, даже и самого их верховного Рабина или патриарха... также продажа по школам, си-

¹ Rabinowitz, R. Op. cit, стор. 116–118. Lipschitz, J. Op. cit., там-таки.

нагогам и по всему Еврейскому народу, печатаемых в типографии книг и употребление выроченных за оныя денег... от протектора зависят («Сочинения Державина» вид. Имп. Акад. Наук, т. VII, СПб 1872 стр. 301–304). Широке «Мнение» Державина було, як відомо, головнішим джерелом «Положений о Евреях 1804 р.». В ньому, одначе, ця частина державінського проекту не була використована. Коли раніш бувало, що в Цензурнім Комітеті, через який проходили єврейські книги, не було ні одного члена, що знав би єврейську мову, і на випадок необхідності доводилося звертатися до «віри гідних» сторонніх осіб (так сталося у Вільні¹), то уже в Цензурному статуті 1826 р. було точно пояснено, що «один из цензоров Виленского Цензурного Комитета должен знать в совершенстве как Еврейский и Раббинский, так и жидовско-немецкий язык для рассмотрения Еврейских книг» (§ 15). Але цей же статут містив в собі і інші, більш небезпечні, параграфи. Цензорам зазначалося за чим, підчас розгляду єврейських книг, потрібно особливо слідкувати.

«Книги, в коих содержится хуление на Христианство и на Божественного Основателя его, подвергаются строгому запрещению. Равным образом воспрещается печатание книг, в которых внушается Евреям ненависть или презрение к людям не одной с ними веры и преподаются правила, противные нравственности и общественному благоустройству, как например: запрещается свидетельствовать в пользу христианина, или позволяется обманывать христианина» (§ 197, 198). Крім того, поки-що декларативно, не зазначаючи шляхів до переведення цього в життя, оголошувалось: «Запрещаются Еврейские книги, изданные до сего времени в России без разрешения Цензуры» (§ 194). Таким чином статут давав цензорам широкий, в певному напрямкові розроблений, програм діяльності. До старанного виконання цього програму вони й приступили в найближчий час, поширюючи і пристосовуючи для своєї практичної діяльності принципи положення статуту.

Так, в цілковитій згоді з цими параграфами, тільки трохи змінивши їх, писав згаданий вже Зандберг в своїй «Записке»: «Иные типографы, находясь на время без работы, придумывают сами или поощряют какогонибудь сочинителя к изданию книг, каких бы нибыло хотя самых глупых и бессмысленных, только чтобы содержали критики, скрытые насмешки, хуления других вер и было бы что печатать. Таковые книги

¹ Цензура єврейських книг в ті роки була зосереджена (з 1804 р.) при Віленському університеті.

внушают юношеству ненависть к христианскому правительству»¹. І тодіж, – не то, як відповідь друкарів на новий програм цензури, а можливо як результат спеціального обіжника її, – на заголовнім аркуші книги (иноді на звороті його) з'являється напис – пояснення такого, незмінно-одноманітного змісту: «Це розумні розуміють сами, що ті народи, на землі яких ми живемо тепер, відрізняються від тих, що були за часів мудреців Мішни (хай буде благословена їх пам'ять!). Бож ті поклонялися зіркам і планетам та шанували різну гидоту; не знали Господа і його святих заповітів. Не те – народи нашого часу: вони бачуть Бога і шанують його закони; творять правосуддя і добродійство у своїй країні; чинять ласку євреям, що переховуються під крилами їх (могутності) і, отожд не будемо говорити або писати про них якої небудь огуди! У всякому місці книги, де згадується «гой» «чужий», «батько мерзоти» і т. п. – то мова йде про тих поганів, що жили за часи мудреців Мішни»².

Крім зазначених програмових пунктів, статут містив ще один, на якому потрібно особливо спинитися: «Спорные книги между сектами Еврейскими могут быть одобрены к напечатанию, если в них нет ничего противного Цензурным правилам» (§ 199)³. Цей параграф утворював, таким чином, легальний ґрунт для видавничої діяльності хасидів.

Можливо, що тут потрібно бачити вплив того ж Зандберга; він, як можна гадати, мав відношення до розробки спеціально єврейських пунктів цензурного статуту. У всякому разі, висловлюючи приблизно тоді-ж свій погляд на книгу «Teudah be Israel» Левінзона, Зандберг пропонував виключити з неї місця «невыгодные для хасидимов»⁴. Проте § 199 Цензурного Статуту був зовсім не випадкового походження. Вороги хасидизму з-посеред єврейства не раз використовували для своєї мети російський уряд. Вони завжди вміли знаходити відповідні аргументи, доводячи необхідність в боротьбі з хасидизмом вживати засобів адміністративного впливу; їм щастило на час – про що буде йти

¹ Гессен, Ю. Ibid.

² Треба зазначити, що цей же текст містився иноді і раніше на книгах не російського видання і має свою історію.

³ Втор. Полное Собрание Законов, т. 1, № 403. – Леванда, В. Полный хронологический сборник законов и положений, касающихся евреев. СПб., 1874, стор. 177.

⁴ Гессен, Ю. Смена общественных течений. – «Пережитое», т. III, СПб., 1911, стор. 11.

мова далі – позбавити ворога друкарського верстата і запалити багаття для його книг; але російський уряд йшов з ними тільки до половини дороги. Його завдання були далеко складніші. В запалені для хасидських книг багаття він мріяв кинути і Талмуд і інші святі для всього релігійного єврейства книги.

«Правительство не имеет никакой надобности поддерживать единства еврейской веры, ибо чем больше будет в ней разделения или ослаблений, тем больше можно будет надеяться на сближение евреев с христианами; и как вера евреев, основанная вообще на нелепом Талмудическом учении, в духе и направлении своем противном христианскому обществу, всегда более или менее вредна, то, согласно с Высочайше одобренным мнением графа Блудова, нет надобности и возможности разделять евреев на секты и преследовать одну по видам другой, тем более, что сие могло бы дать повод последним думать, будто бы правительство одобряет их учение»¹. – Так, у «Высочайше утвержденном 5 июля 1856 г. Журнале Комитета об устройстве евреев» було резюмовано погляд уряду на свої завдання що-до єврейського питання. Тоді на другий рік нового царювання, ці слова згучали вже анахронізмом, але це ще краще, можливо, формулювання кінцевих прагнень єврейської політики російського уряду миколаєвської доби.

І всеж найближчі роки проходять під знаком найсуворіших переслідувань хасидської книги. Сталося це тому, що уряд Миколи Першого повертався до єврейства і іншим обличчям – великодержавним і ласкавим запроваджувачем «просвещения».

3.

Це була надзвичайно цікава доба в житті російського єврейства. Уряд Миколи Першого звертав непомірно велику увагу на справу «просвещения» євреїв, що страждають від гіпертрофії освіченості, майже зовсім забував, або, точніше, надзвичайно обмежував культурні потреби решти своїх в масі неписьменних підданих. Створено було цілу систему заходів, що повинні були приєднати до «просвещений» «этих людей более вредных, чем полезных для государства» (офіційний вираз). «Для евреев – именно потому, что они считались вредными гражданами, создавалась громадная привилегия, ставившая их в отношении доступа к образованию выше десятков миллионов других русских

¹ Одеський Історичний Архів. – Архів кол. Новоросійського Генерал-Губернатора, «Секретный стол», 1861 р., справа ч. 18.

подданных, вовсе не считавшихся вредными»¹. Але справа вся в тім, що це «просвещение» мало дуже своєрідний характер.

Правильно зазначає кращий дослідник цієї доби С. М. Гінзбург: «На общем фоне крайне враждебного отношения тогдашнего правительства к народному образованию, его усердные хлопоты о «просвещении евреев» могли бы казаться странными и даже несправедливыми с точки зрения интересов остального населения – если бы дело в действительности шло о просвещении евреев. Но здесь преследовались не цели образования евреев, а их «религиозно-нравственного исправления», удаление от «нелепых суеверий» Талмуда, обращение евреев на путь истины»...² І для досягнення цього точно наміченого завдання вживається цілий арсенал засобів. Для урядових «просветителей» всі вони мають однакову вартість: батальони кантонистів, де тисячі єврейських хлопчиків примушують до прийняття християнства; хліборобські колонії, де закріпачені поселенці призначаються на сваволю та дріб'язкову опіку доглядачів, інші дрібні овочі адміністративної творчості, що повинні допомагати «устройству еврейского быта» і, нарешті, створення спеціальної сітки єврейських «казенных училищ».

І на цьому своєму шляхові російський уряд зустрів нежданих друзів з-поміж євреїв. Несподівані осліплені помішники спочатку допомогли завуалювати дійсний намір державного спільника і обернули канцелярський витвір в «ідеологію», щоби потім, так само погано відчуваючи свою справжню роллю, сплутати і змінити ясні лінії попередніх планів уряду.

Учні Мендельсона, – вони жили в своєріднім світі абстрактних догм і ірреальних образів. Замість Миколи Першого підставлявся звиклий образ «милостивого просветителя» – і вся картина уявлялася в іншому, бажаному вигляді. Безупинне горе єврейських мас, жадливі спени живої дійсності – втрачали реальне окреслення... Урядові розпорядження, вплетені в наперед приготовану схему, набували іншого змісту.

Уряд не був підготований до своїх «спільників», він не обмірковував до кінця їх планів, не цікавився їхніми кінцевими бажаннями, не розумів їх термінології і не знав джерел їх патосу. Але для нього було досить правильної свідомості того, що їм покищо по дорозі; що вони

¹ Белецкий, А. Вопрос об образовании евреев в царствование имп. Николая I, стор. 40. (Цитую за С. Гінзбургом).

² Стаття «Русское правительство и вопрос об образовании евреев в первой половине XIX в.» в збірнику статтів того ж автора «Минувшее», Петроград, 1923, стор. 140. В цій же статті ціла низка найцікавіших матеріалів з цього питання.

роблять спільну справу. І коли іноді «просветителям из евреев» (так зв. «маскілам» від «гасколо» – освіта) щастило використовувати свого державного спільника в своїх дріб'язкових партійних інтересах, то останній ясно брав на увагу, що в кінцевому розрахунку це значить підкласти соломи до того великого вогню, що його розкладено було для всього російського єврейства, цього носії чужої, здавалося, ворожої і шкідливої культури.

Ми зупинилися на тому, як ставився Миколаївський уряд до різних культурних верств російського єврейства, трохи докладніш тому, що це відбилося найближче на долі єврейської книги в Імперії і особливо на Україні...

В найближчий час (в серпні 1837 р.) після затвердження нового цензурного статуту, що містив так багато спеціально єврейських параграфів, Міністерству Народної Освіти потрібно було подати царю відомості про те, «где именно и с чего разрешения существуют еврейские типографии и сколько их». Вихрести Зандберг і Фоделло, що працювали при Міністерстві, подали про це питання «Записки». І із розгляду цих записок, що опублікував Ю. Гессен¹, стає зрозумілими, як погано ще орієнтувалася тоді влада в цьому питанні. «Вчені євреї» виявили повну неознайомленість. Вони перерахували, обидва обережно попереджаючи – «скільки мне известно», як існуючі, цілу низку друкарень, з яких, одначе, в їх час функціонувала лише незначна частина. Не відомо ґрунтуючися на чому, Фоделло писав: ««В каждом из означенных выше городов находятся четыре, пять и более типографий. Число печатаемых книг весьма велико (ибо каждый раввин или толкователь Талмуда, дабы прославиться, отдает свои сочинения, большею частью самый большой вздор в себе заключающие, в печать) как для домашнего употребления, так и для вывоза за границу. Можно наверное полагать, что все оные типографии доставляют более, нежели пятьдесят тысячам хлеб». Видно, что самому Міністерству фактично дані цих «Записок» здалися незаслужованими довір'я, і воно, для доповіді цареві, витягло з свого архіву «Ведомость об еврейских типографиях», що була складена ще 23 роки тому². Більш нових відомостей не було.

¹ «К истории еврейских типографий». – «Еврейская Старина», 1909, кн. IV.

² Відомість цю опублікував Гессен (там же), який, одначе, не зазначив, що це є точна копія «Ведомости об еврейских типографиях 1804 г.» в «Сборнике материалов для истории просвещения в России», т. II, СПб., 1897, стор. 77, 112–113, 127; витяги надруковано в «Киевской Старине», 1900, № 9, другої нум. стор. 83–88. «Недел. хроника «Восхода», 1900, № 77, стор. 18.

Не зрозуміло, якими шляхами йшло б переведення в життя Цензурного Статуту, в його єврейській частині, коли б урядові не стали на допомозі його спільники – «Просвещенные евреи». Історію епізоду не можна з'ясувати у всіх подробицях. Але та низка фактів, над якими зараз вже й тепер можна зробити досліди, всеж дає досить ясну картину.

«В 1831 году – писал трохи згодом Уваров – состоящий при Виленском Цензурном Комитете для рассматривания еврейских книг еврей Тугенгольд¹ представлял, что у русских евреев находятся в обращении книги секты хасидов, которые цензурой не были дозволены к напечатанию, и это представление было по принадлежности сообщено главным управлением Цензуры графу Бенкендорфу и Министерству Внутренних Дел для изъятия этих книг»².

У своїй «Записці», що публікується тут уперше, Тугенгольд звертав увагу уряду на «шкідливість» хасидських книг і знайомив його з австрійським досвідом (Досить відомо, який вплив на формування ідеології російських освітників цієї доби мала єврейська політика австрійського уряду в Галичині). Тугенгольд писав (навожу важливі уривки офіційного перекладу з німецької мови)³:

«...Книги сии находятся наиболее на Волыни и Подоле, и там в своей колыбели они находятся почти во всеобщем употреблении.

В губерниях Волынской и Подольской, почти во всяком местечке находят типографии еврейских сочинений (! – С. Б.). Из них знатнейшие: в Славуті, Остроге, Суддилкове, Меджибоже; в сих то типографиях, равно как в Шкловских, Бердичевской и Полингенской (Полонное), ни одна еще полезная книга не издана. Типографии сии как бы гнздилище каббалистических и мистических сочинений.

¹ Вольф Тугенгольд (1796–1864) відомий не тільки, як цензор. Він був одним з перших «просветителей», що стояв на показному місці серед віленських «маскілів», – автор низки наукових творів і повістей з єврейського життя німецькою мовою. Цікаво відзначити, що його брат Яків, визначний єврейський письменник і вчений, піонер «єврейської освіти» в Польщі, був також цензором. «Еврейская Энциклопедия», т. XV, стор. 39–40.

² «Цензура еврейских книг в царствование имп. Николая Первого». «Восход», 1903, кн. VI, стор. 131 (Передруковано з «Русской Старины»).

³ Архів Міністр. Народн. Освіти № 146924, К. 5981. Головного Управлен. Цензури – «По представлению Виленского Цензурн. Комит. о еврейских книгах, напечатанных без одобрения». – Користуюся з нагоди висловити свою велику подяку С. М. Гінзбургу, що ласкаво дав мені змогу познайомитися з цією справою, так само як і з справою III-го відділу про славутську подію, про яку мова буде йти нижче.

Жи́ды сих губерний отстали несколькими столетиями в просвещении и образовании от своих собратьев, живущих в других государствах. – Горе истинному Израилю, если судьба заставит его жить в сем гнездилище тьмы!

...Что касается до того, в большом ли употреблении сии книги и открыто ли их имеют, то, сколько мне известно, близ цензуры они редко видны, далее же на юг, каждый еврей плавает, так сказать, в сем хаосе фанатизма и безумства.

Можно ли их уничтожить?

В Австрии таким образом уничтожаются злоупотребления вредных книг и с успехом, именно:

1. Посредством строгого запрещения, как печатать их внутри государства, так и вывозить оные из-за границы. Российские типографчики несколько раз пытались книги сии под разными названиями ввести туда, но правительство австрийское сие заметило и, три года тому назад, запретило ввоз всех без исключения Еврейских книг, печатаемых в России.

2. Помощью отштемпелования всех евр. книг, как находящихся уже в употреблении, так и имеющих еще поступить в обращение. Посредством сего легко можно уничтожить вредные...

3. Для прекращения пагубного влияния сей секты на детей, производимого хасидами посредством словесных наставлений в школах, правительство тамошнее постановило, чтобы в небольших городах находился учитель Еврей, выдержавший экзамен в Законе Божием, отечественном языке (немецком), арифметике и чистописании; в больших же городах заведены училища, в которых Еврейское юношество, кроме означенных предметов, обучалось и прочим наукам.

Я уверен, что, если сии строки были удостоены внимания Высшего начальства, то в короткое бы время воспитание еврейского юношества получило новое, лучшее образование, нежели в каком оно, к стыду Израиля, до ныне находится. Вильно, Октября 15.1831. В. Тугенгольд».

Почалася повільна переписка міністрів... А незабаром з цією справою поєднав своє ім'я друг Вольфа Тугенгольда – славетний І.-Б. Левінзон; він, можливо, знав про «пропозицію» віденського єврейського цензора¹.

¹ Вони були друзями. Див. похвальну цензурну замітку Тугенгольд а на книзі Левінзона «Teudah be Israel». (Вільно, 1828). В другій книзі Левінзона «Beth Jehudah». (Вільно, 1839) надруковано, як передмову, його листа (від 27 лютого

Левінзон не крився від сучасників із своєю участю в урядовім поході на єврейську книгу. Але всеж іще не можуть зі всією ясністю бути відтворені всі подробиці цього сумного епізоду. Левінзон двічі оповідав про нього. Вперше подаючи владі записку про свою діяльність (прохаючи субсидії)¹; другий раз в післямові до своєї книги «Schorseche Lebanon» (Вільно, 1841), – нібито звертаючися до громадського суду. Текстуальне порівнення цих двох оповідань буде не позбавлене значіння для нашого дослідю.

«Записка»

В 1833 г., 20 іюля написав я проект об уничтожении всех еврейских типографий, кроме тех, где находятся цензуры, и пустить оных в откупы в пользу еврейских училищ и о пересмотрении изданных до сего времени еврейских и халдейских книг. Этот проект представлен был профессором Киевского лицея надворным советником г. Савицким – г. министру внутрен. дел, а в 1836 г. последовал о том Высочайший Указ. При сем проекте представлена автором также опись древним и новым еврейским и халдейским книгам с означением, какие из них могут быть признаны полезными, а какие вредными.

Післямова до «Sch. Z.»

Ви повинні знати, що після того, як я здобув запит від достойника С. [авицького] відносно єврейських друкарень: чи правильно, що в них часто друкуються книги без всякого цензурного дозволу, серед яких зустрічаються і дуже негожі – я боючися, що це може мати надзвичайно шкідливі наслідки для всіх єврейських друкарень і надрукованих в них книг, звернувся 20-го липня 1833 р. до міністра Блудова з проектом, щоби існували лише три друкарні – одна у Вільні, решта в двох інших містах, де є цензура. Я надіслав також великий реєстр книг, старих й нових з зазначенням, що друкування їх необхідне: як збірки молитов, так і коментарії до Біблії та Талмуду, а також книги з равінського

1836 р.) до автора. Ось характерний для літературних звичаїв того часу початок цього німецького «листа-передмови» критика-цензора: «Wenn ich, theurer Freundi noch vielfachen Umhertreiben auf dem bodenlosen Meere der rabinischen Literatur endlich auf ein schristellerischen Product Ihrer Feder gerathe, so ist es mir als hörte ich: Land, Land! In meinem Gemüthe jauchzend erschallen!». Див. також його другий лист до Лев., що опублікований В. Natansohn'ом «Sepher Sichronoth» 3-є вид., Варшава, 1899, стор. 57; також «Beer Izchak», Варшава, 1899, стор. 57, 125 і 178.

¹ Опублікував Гессен, *op. cit.* «Пережитое», т. III, стор. 14, прим.

письменства ранньої та пізньої доби; відзначив я також важливі і корисні книги для виховання і просвіти дітей, одночасно і книги, що читаються залюбки народом та жінками. Все це я докладно пояснив, зазначив гідність і велику вартість цих книг і на значіння їх авторів. Я запропонував також, щоби всі три друкарні були в руках однієї людини за певну щорічну платню. Моєю метою було добро наших братів і добро уряду. Про це довелося б занадто довго розповідати, та й тут не місце.

Досить ясно, чому в різних тонах написано ці документи. Але два моменти треба особливо відзначити. У варіанті другому – там, де Левінзон звертається до єврейської громадськості – він нічого не говорить про складений ним реєстр шкідливих книг. Там говориться тільки про ті книги, захист яких він взяв на себе. І, нарешті, центральний пункт: до чого призвелася роля Савицького. Чи можна вірити – так змалювано справу в тому ж другому варіанті, що своєю «пропозицією» Левінзон відвів від єврейських друкарень наготовлений для них ще більш тяжкий удар, або ж проект «реформи» єврейської друкарської і книжкової справи виник у Левінзона самостійно (так змалюється справа в першому варіанті). Здається, що позитивну відповідь можна дати лише тільки на друге запитання!

На самому початку 1834 р. проект Левінзона – Савицького був предметом обмірковування міністрів внутр. справ Блудова і народньої освіти – Уварова. Блудов писав (19.I.1834), що «по дошедшим до него сведениям, между евреями возникла в новейшие времена секта хасидов, которая искажает еврейский закон и издает самые вредные для общества книги, заключающие ложные и противные благопознанию и нравственности правила. Увлекаясь этим обманом, еврейский народ предаётся совершенной празности, пронырствам, распутству и всем порокам. Хасидские правила столь распространены между евреями западных губерний, что теперь нет почти ни одной еврейской книги старинной печати и изданий, где бы они не были включены особыми прибавлениями или вложением в переплет; хасидские книги читаются с невероятною жадностью, и все меры правительства для пресечения этого зла оказываются недостаточными. Три еврея – Савицкий, Микело и Беренштейн² предло-

¹ Про «історичну оцінку» вчинку Левінзона порівняй: Гессень, *op. cit.*; С. Цинбергъ И.-Б. Левинзонъ и его время, «Еврейская Старина», 1910, кн. VI.

² Савицького, безумовно, з непорозуміння тут названо євреєм. Останні двоє, – на думку Гессена (Евр. Знциклопедія, т. XV, стор. 799), – побажали стати монополістами єврейського друкарства.

жили принять следующие меры для уничтожения именно этого зла: строжайше пересмотреть, посредством особых комиссаров, все книги, находящиеся в употреблении у евреев, и доселе в Польше и России напечатанные; отделить все нехасидские, а остальные безусловно истребить, наложить строжайшее взыскание на тех, кто будетъ укрывать подобные книги или сохранять их, хотя бы только по недосмотру ревизоров; закрыть все еврейские типографии в Польше и возвращенных от Польши губерниях; дозволить существование не более трех типографий (напр., в Житомире, Брест-Литовске и Шклове) с привилегией на 15 лет, предпринимателем при этих типографиях определить особых цензоров от правительства¹. Як видно з цієї довгої цитати, проект трьох євреїв цілком зійшовся з пропозицією Левінзона.

Уваров не одразу згодився на такі енергійні заходи що-до єврейських друкарень. Він хотів обмежитися пропозицією цензури про найсуворіший розгляд єврейських книг, що друкуються в Імперії і привозяться з-за кордону. Блудов начебто згодився з цим². І офіційний літописець Міністер. Внутр. Справ того ж 1834 р. записав: «Раввинисты и в особенности хасиды показали себя людьми нравов развращенных... Министерство Внутренних Дел, по соглашению с Генерал-Губернатором тех местностей, где евреи имеют постоянное пребывание, и с наместником Царства Польского, принуждено было обратитъ виимание на распри их и на вредные книги хасидов, и предложило, что бы они не печатались без дозволений цензуры и что бы все типографии, существовавшие без дозволений цензуры, были закрыты»³.

Так підготовлювався розгром єврейської друкарської та книжкової справи в Імперії, а його спеціальний антихасидський характер повинен був поставити Україну під головніший і найсильніший удар⁴.

Катастрофа наближалася; трагічна подія в Славутській друкарні повинна була прозгучати сумною прелюдією. Суперечка поміж Вільною

¹ «Восход», 1903, VI, *op. cit.*, стор. 131.

² *Ibidem* стор. 132.

³ Варадинов, Н. История Министерства Внутренних Дел, т. III, кн. I, СПб., 1862, стор. 665.

⁴ Анонімний (В. Григорьев) офіційний дослідувач «Еврейских религиозных сект в России» на сторінках «Журнала Минист. Внутр. Дел» (1846 р., №XII, стор. 578) писав: «У нас хасидимы живут почти везде; но преимущественно многочисленны в губерниях: Волынской, Подольской, Киевской, Полтавской, Екатеринославкой, Херсонской, Витебской, Могилевской, Черниговской и области Бессарабской... В Полтаве, Екатеринославе и Херсоне хасидизм, говорят, отличается особенным сумасбродством и глубиной невежества».

і Славуті дійшла до кульмінаційного пункту. В цей час в одній із славутських синагог було знайдено труп друкарського робітника – палітурщика, що за однією версією був повітаний, за другою – повісився. У славутських друкарів було занадто багато ворогів і коли для них випав такий щасливий випадок, то вони й використали його для помсти Шапірам¹. По обвинуваченню в убивстві було заарештовано синів старого Шапіра, Самуїла і Пінхаса – людей теж похилого віку (першому було тоді 61 р., а другому – 48). Вони були «оставлены в подозрении», але їм непощастило уникнути жорстокої кари. Зовсім недавно Ю. Гессен опублікував невеличкий нарис на підставі архівних матеріалів, що кидає деяке світло на цю темну подію. Ось як він уявляє собі справу в світлі офіційних документів: «Братья Шмуль и Пинхос Шапиры, как их называют в некоторых документах, вместе с Славутскими евреями Ноткой Брандесом и Янкелем Цыфриным были прикосновенны к делу о причинении насильственной смерти одному еврею [Лейзеру Протогайну], найденному повесившимся в еврейской синагоге, и по Высочайше утвержденному 15 июля 1839 г. заключению генерал-аудитора за намерение к лиходательству и оскорбление следователя по этому делу флигель-адъютанта князя Васильчикова, наказаны шпицрутенами, отправлены на поселение в Сибирь». Так гласит сообщение московского генерал-губернатора. А столь компетентное учреждение, как аудиторский департамент военного министерства, свидетельствует, что названные лица были наказаны, «за печатание в своей типографии еврейских книг со вредными правилам и хасидимской секты и другие преступления».

«Таким образом мы видим, что братья Шапиро пострадали не столько за прикосновенность к смерти еврея (в этом отношении они были только «оставлены в подозрении») или за попытку дать взятку и оскорбление следователя (выразившееся в том, что «они писали против него в свое оправдание»), сколько за печатание вредных книг. Действительно, братья Шапиро рассматривались не как уголовные преступники, а как фанатики, вредно влияющие на своих единоверцев, и именно это придает трагический характер славутскому событию»².

Справа III-го відділу, що була досі невідомою, має деякі нові матеріали до історії темної славутської пригоди. З слідчого матеріалу видно,

¹ Сучасники вважали, що знищення Славутської друкарні є справа розлотованих «просвещенных» (див. напр. Lipschitz, op. cit, 60), але важко, однак, сказати, чи вклали вони в це обвинувачення конкретний зміст.

² Хасиди бр. Шапиро по путі в Сибирь – «Еврейская Летопись», кн. II, Петроград – Москва, 1923, стор. 97.

що Протогайн (таке мав прізвище палітурник, що загинув) ««был найден повешенным за то, что он, Протогайн, передавал секретно Заславскому Протоиерею Бендеровскому листы из книг еврейских, печатаемых в той типографии против христианства... каковые листы переданы Вашему Сиятельству» [Бенкендорфу] (аркуші в справі не збереглися)¹. Видно, що традиція про «славутських братів» потребує ґрунтовного перегляду², але це питання вже поза межами нашого дослідження і його треба розглянути в зв'язку з цілою низкою явищ внутрішнього життя українського єврейства тієї доби. Тут же важливо лише ще раз підкреслити, що із цієї справи видно, що Шапірів було засуджено тільки за друкування хасидських книг.

Старий Мойсей Шапіро не пережив катастрофи справи всього свого життя. А тяжко покарані шпіцрутенами його сини пробули в мурах Московської в'язничної богодільні «по путі в Сибирь» більш 20 років. І тільки Пінхасу Шапіро пощастило кілька років життя провести на волі³.

А між тим, проект Левінзона – Савицького, перейшовши всі інстанції, обернувся на «Высочайше утвержденное положение Комитета Министров, опубликованное 27 ноября 1836 г. Навою головніші уривки з цього жакливого документу:

«Правительствующий Сенат слушали рапорт г. Министра Внутренних Дел, что, по встреченым местными начальствами затруднениям в надзоре за непечатанием запрещенных книг, в еврейских типографиях, и по сведениям, что в обращении между Евреями имеются та-

¹ Архів III-го відділу 1836 р., № 79. «Объ умерщвлении еврея Лейзера, онъ же Протогайн, евреями Шапирами, Вольнской губ., местечка Славуты»...

² В зв'язку з цим цікаво навести запис із щоденника Мандельштама (від 20 вер. 1840), який відіграв в найближчі роки таку визначну роль в долі єврейської освіти – «наблюдателю тем более должно обратить свои взоры на эту точку еврейского состояния, чем чаще доньше это царское владычество употреблялось во зло, о чем и приведен пример по всем государственным ведомостям в прошедший год по случаю хасидского Vehmatricht в Славуте. – «Из записок первого еврея-студента в России», «Пережитое», т. I, СПб., 1908, стор. 28.

³ На підставі родинних переказів історію «славутських братів» переказала одна з нащадків – д-р Хава Шапіро – «Noachimmi Slavito», часопис «Hoschiloah», т. XXX, Одеса, 1914, стор. 541 – 554. Порівняй також Zederbaum, Kesse – Kehuna, Одеса, 1867, стор. 139 – 141; П. Марик [Марек] «Московское гетто», «Восходъ», 1896, X, стор. 10; газета «Hamagid», 1872, № 35 (від 4 вересня). Народний переказ зберіг пам'ять про «славутських братів», див. оповідання записане з «народних вуст» М. J. Berdyczewski'м в його «Meozorha agodah», т. II, Berlin, 1913, стор. 224.

ковые книги... По положению Комитета Г.г. Министров, 13 и 27 минувш. Октября Государь Император повелеть соизволил: 1) Объявить, через кого следует, Евреям, что все имеющиеся у них книги, напечатанные без цензуры, или привезенные из-за границы без дозволений, они могут представлять местным начальствам в течение года, не опасаясь за то наказания, но что по прошествии сего срока, с теми из них, у которых такие книги окажутся, поступлено будет по всей строгости законов. 2) Пересмотр представляемых Евреями книг, поручить надежным Раввинам, с тем, чтобы они, под личной ответственностью, одобренный цензурой означали надписью, а не одобренные представляли местному начальству, которое имеет представлять оные в Минист. Вн. Дел на дальнейшее по усмотрению его распоряжение. 3) Если по истечении означенного срока, открыты будут каким либо случаем у кого из евреев запрещенные книги, то городские и земские полиция обязаны, задержав оные, доносить о том немедленно высшему начальству, для предания суду. 4) Для облегчения надзора за еврейскими типографиями, все существующия ныне в других городах и местечках уничтожить, оставя только две: одну в Киеве, а другую в Вильне, где просмотр еврейских книг поручить особым цензорам; а как при Киевском Университете такового цензора и вообще цензурного комитета еще не имеется, то предоставит ему Г. Мин. Вн. Дел для приведения сей меры в действие войти в сношение с Мин. Нар. Просвещения. 5) ...подтвердить всем таможенным и губернским пограничным начальствам, чтобы привозимые из-за границы книги, прежде обращения их в употребление, непременно подвергаемы были надлежащей цензуре»¹.

Так було оголошено найжорстокішу війну єврейській книзі. Призначеному тоді-ж на посаду цензора кандидату медицини вихристові Ліпсу запропоновані закони здалися недостатніми. Він подав довжелезні (на чотирьох зшитках) міркування, де доводив необхідність зосередження цензури єврейських книг у Петербурзі, тому що неможна довірити остільки серйозну справу місцям. З пропозицією Ліпса в Міністерстві, проте, не згодилися. Доволі швидко самого автора проекту було відсунено від цензорської посади «за крайною недобросовестность свою, лихоимства и вымогательства от евреев»².

¹ «Второе Полное Собр. Законовъ», XI, 9.643. – Леванда, op. cit, стор. 395.

² «Восход», 1903, кн. VI, op. cit, стор. 134 – 136.

Єврейська Україна на кілька років залишається без друкарні¹. У Києві, де єврейської друкарні ніколи не було, ніхто не робить тепер спроби заснувати монопольну друкарню; у всіх ще були в пам'яті два старці-друкарі, яких було проведено через стрій на одному з київських майданів.

Так почалася найтемніша доба в історії єврейської книги на Україні – доба друкарської монополії і жорстоких утисків на «шкідливі» книжки. Цій добі і буде присвячено наш третій нарис².

С. Боровий.

// *Бібліологічні вісті. 1926. Ч. 1 (10). С. 36–48.*

¹ Острозьку друкарню було перенесено до м. Юзефова в Польщі; на своїх перших виданнях друкарі зазначали: «надруковано в Юзефові [маленькими літерами] шрифтами, що були раніше в Острозі [більшими літерами]».

² Користуюся нагодою, щоби виправити дві важливі помилки, що попали до першої частини цієї праці («Б. В.» 1925, № 1–2 на стор. 47, окреме вид. на стор. 3): рік видання першої Єврейської книги в Іспанії – 1482 (надрук. – 1485), в Португалії – 1487 (надрук. – 1497).

ЕВРЕЙСКИЕ ГАЗЕТЫ ПЕРЕД СУДОМ «УЧЕНЫХ ЕВРЕЕВ»

(Два эпизода)

1. К истории «Гакармела»

Моисей Бейленсон, малоизвестный провинциальный «маскил», заброшенный судьбой в глухой Тирасполь, город, который, по словам посетившего его в 1856 г. «ученого еврея» при Новороссийском генерал-губернаторе Маркуса Гуровича, «благодаря близости к Бессарабии чужд просвещенных взглядов»¹, чутко прислушивался к биению общественного пульса. Он не только ощущал в своем глухом городе, что ныне, в 1856 г., в первый мирный год нового царствования, больше чем когда-либо почувствовалась нужда в еврейской газете; он даже приблизительно угадал каким-то инстинктом, кому именно суждено будет связать свои имена с возникновением еврейской печати в России. Он пишет длинные и убедительные письма, доказывая всю необходимость и своевременность основания еврейской газеты. Одни из этих писем он направляет к неизвестному еще тогда «одесскому купцу» Александру Цедербауму, с другими он обращается к виленским «маскилам». Безрезультатность его прошлогодней переписки с Бенякобом не лишает его веры в то, что «литовский Иерусалим» должен все же сделаться центром еврейской печати. Ныне он опять направляет туда длинное послание. Он доказывает своему адресату, имя которого он желает почему-то оставить неизвестным потомству² (это был, надо полагать, А. Б. Лебенсон), что в Вильне не трудно найти пять-шесть лиц, нужных для этого дела. Не получив ответа на свое письмо и огорчаясь этим, Бейленсон не знал, что Самуил-Иосиф Фин, в руки которого не попали его письма, как прошлогодние, так и это, уже сделал первый шаг по пути к осуществлению их общей мечты. Он не знал, как и все историки «Гакармела»³, что предъистория этой газеты еще длиннее предъистории «Рассвета» и «Гамелица», что, может быть, еще до получения его письма (от 29 мая 1856 г.) в Вильне, во всяком случае не позже, чем месяц-полтора после этого, «состоящий при управлении Виленского учебного округа в должности ученого еврея» Фин возбудил ходатайство о дозволении издавать в Вильне, на еврейском языке, еженедельный журнал под заглавием «Гакармел». Попечитель Виленского учебного округа Грубер поддержал его ходатайство, изъясняя министерству народ-

ного просвещения, что издание в тамошнем крае журнала для евреев, по представленной Фином программе, принесло бы несомненную пользу, а известная благонамеренность его, основательное образование и влияние, которым он там пользуется в еврейском обществе, могут служить ручательством как в полезном и согласном с видами правительства направлении предпринимаемого журнала, так и в его успехе⁴.

Мы не знаем сейчас точно, на преодоление каких именно препятствий затратил С. Фин три с лишним года, которые прошли со дня его первого ходатайства до получения разрешения на журнал. Пришлось ли ему в своих мятарствах, подобно Осипу Рабиновичу, также упорно убеждать не желавшую его понять администрацию, или он как Д. Цедербаум, добился своего бесконечными просьбами и ходатайствами, — ответа на этот вопрос искать надо, естественно, не в Одесских архивах, а в центральных; но здесь сохранилось известие об одном любопытном эпизоде, проливающим некоторый свет на темную пока еще страницу из истории «Гакармела» и имеющем значительный общий культурно-исторический интерес. Министерство народного просвещения, на рассмотрение которого перешло ходатайство Фина, передало проектируемую программу газеты на отзыв состоявшего при нем комитета для рассмотрения еврейских учебных руководств. Если через год этот же самый комитет, рассматривая программу «Рассвета», возражал против допущения статей богословского содержания, предусмотренных первоначально программой журнала, на том основании, что неудобно допустить восхваление юдаизма на русском языке, то сейчас, обсуждая программу «Гакармела», комитет полагал, что в случае дозволения Фину издавать этот журнал надлежит во 2-ом отделении программы (изъяснение трудных мест из талмуда и мидрашим) ограничиваться только нравоучением, а не касаться догматов веры, так как Фин не имеет раввинского авторитета, и дабы этим не дать повода к спорам между евреями. Кроме того, по не совсем ясным соображениям, комитет счел нужным указать, что в статьях беллетристических не надлежит помещать романов⁵.

Но Министерство, конечно, не могло ограничиться отзывом одного только Комитета. Оно еще не точно соображало, как именно согласовать деятельность еврейской газеты с общей казенно-просветительной системой, в своеобразные формы которой вылилась в те годы еврейская политика русского правительства. Отсюда ясно то чрезвычайное внимание, с каким рассматривались и обсуждались программы и решался самый вопрос существования первых органов еврейской печати в России. Министерство внутрен. дел, на дальнейшее рассмотрение которого попало ходатайство Фина, сочло нужным переслать копию

программы журнала Новороссийскому и Бессарабскому генерал-губернатору, графу А. Г. Строганову, прося у него заключения по настоящему проекту. Известен тот особый интерес, который проявлял граф Строганов в те годы к еврейскому вопросу⁶; и сейчас, когда от него требовалось заключение по делу Fiна, еврейские дела более, чем когда бы ни было, стояли в центре его внимания. Ведь в эти дни именно он составлял свою известную «записку» о необходимости эмансипации русских евреев⁷, указывал на неудобство отделения их в особые кварталы⁸ и испещрял многочисленными заметками поля длиннейшего доклада «ученого еврея» Маркуса Гуровича «об обозрении синагог, молитвенных школ и всех существующих благотворительных заведений и обществ, учиненном по разным городам и еврейским колониям Херсонской губ»⁹. Идея издания еврейской газеты, при тогдашней новизне этого предприятия, несомненно лично заинтересовала Строганова. Об этом свидетельствует сохранившаяся на полях министерского отношения пометка карандашом: «М. Гуровичу – к личному отчету».

Если принять во внимание роль Строганова в развитии взглядов правительства по еврейскому вопросу в 50-х – 60-х гг., понятен будет интерес, который должен уделить еврейский историк вопросу о Гуровиче, советнике графа по еврейским делам. Выработались ли основные принципы еврейской политики Новороссийского генерал-губернатора под прямым влиянием «ученого еврея», или здесь было только сходство взглядов и единство точки зрения на еврейский вопрос, – во всяком случае необходимо отметить полную согласованность их деятельности в этом направлении. Ответ Строганова на запрос министерства и на этот раз был подсказан М. Гуровичем, тем освещением, которое он придал делу, и тем неожиданным принципиальным соображением, которое он считал нужным высказать по этому поводу. Дело шло об языке, на котором должен был издаваться журнал.

Точка зрения Гуровича на роль разговорно-еврейского языка уже давно хорошо известна*. Она ему создала незавидную славу в истории еврейской печати¹⁰.

* Здесь интересно отметить, что еще в том же 1856 г., в упомянутом докладе (записка №105) Гурович писал: «Было бы полезным прекратить издания печатных сочинений на разговорно-еврейском языке и принять самые деятельные меры к тому, чтобы немецкий и русский языки сделать для евреев общеупотребительным языком». Таким образом видно, что мысль о желательности запрещения: печатания книг на «идыш» зародилась у него задолго до 1862 г., когда им была представлена в мин. внутренн. дел известная по этому вопросу «записка».

Если в этом своем взгляде он, однако, не был одинок, так как его разделяли многие из его современников, то в нем было еще много такого, что делает его фигуру примечательной и любопытной. Галицийский еврей по происхождению, лишь недавно «принявший присягу на вечное подданство России»¹¹, «содержатель пансиона для воспитания высшего сословия в (еврейском) обществе»¹² — пансиона, в котором, по его особому ходатайству, было допущено, сверх программы, преподавание русской истории¹³, гордый тем, что многие предложенные им меры «приняты обществом без ропота и особых неудовольствий»¹⁴, он в своем мировоззрении хранил многое такое, что роднило его с людьми ближайших десятилетий. Наиболее характерно о том свидетельствует узко-утилитарный взгляд его на еврейский язык, высказанный им в печатаемой ниже «записке», представленной по предложению Строганова. Тут важно напомнить, как энергично возражал М. Гурович через полгода против мнения упомянутого выше Комитета о неудобстве издания «Рассвета» на русском языке; ему одному, быть может, обязаны Рабинович и Тарнополь разрешением «этого несчастного недоразумения» и противодействием «реакции в системе образования»¹⁵.

Вернувшись незадолго до того, после объезда еврейских колоний Новороссии, и убедившись в печальном состоянии их, Гурович считал нужным указать на ту роль, которую может сыграть газета в деле развития еврейских земледельческих колоний – вопрос, о котором виленский «ученый еврей» С. Фин, конечно, не обязан был подумать.

Записку Гуровича, в виду значительного культурно-исторического интереса ее, приводим здесь полностью:

О ЗНАЧЕНИИ ЕВРЕЙСКОГО ЖУРНАЛА ПРЕДПОЛАГАЕМОГО К ИЗДАНИЮ ДЛЯ ЕВРЕЕВ В РОССИИ¹⁶

Пока евреи строго придерживались вековых предрассудков и во всех своих действиях руководствовались особыми толкованиями закона, не вникая в истинный смысл религии, до тех пор совершенно излишним были для них журналы, как органы и распространители современных идей. Между тем, вследствие успехов Просвещения между евреями на Западе Европы и мудрых мер нашего Правительства, к улучшению положения евреев в настоящее время все почти евреи в России более или менее чувствуют потребность к преобразованию своего религиозного быта. Поэтому ныне при некотором уже сочувствии евреев

к образованию и улучшению быта издание благонамеренного еврейского журнала принесло бы обществу несомненную пользу. Такой журнал, если в нем здравые идеи, развитые современным просвещением, будут применены к истинным основам иудейской религии, ободрит благонамеренные усилия образованных евреев к преобразованию религиозных учреждений и укрепит колеблющихся из них между старинными обычаями и новыми потребностями времени.

Для того, чтобы еврейский журнал имел желаемый успех и содействовал распространению здоровых понятий между евреями, необходимо, чтобы он издаваем был на языке понятном всем евреям. Таким общепонятным языком не может быть, как полагает г. Фин, собственно еврейский язык, потому что язык этот доступен только, быть может, десятой части еврейского народонаселения нашего отечества. По моему мнению, журнал должен издаваться на русском языке с переводом на понятный евреям популярный немецкий язык, писанным еврейскими буквами, тем более, что сам г. Фин предполагает издавать указы и распоряжения министерств на русском языке с переводом на еврейский.

Что же касается программы, составленной г. Фином, то я нахожу, что она на первый раз может соответствовать идеям журнала при следующих условиях:

1. Чтобы в журнале, согласно замечаниям министерства народ. просвещения не помешались статьи, касающиеся догматов веры, для предупреждения споров между евреями.

2. Чтобы журнал имел не столько ученое, сколько нравственное направление и чтобы потому для него выбирались статьи преимущественно нравственного содержания с целью возбудить в евреях трудолюбие и стремление к успехам общезжития, дабы они с течением времени более сливались в обычаях с коренными жителями государства, и был бы более народный (Voiksblatt).

3. Так как в настоящее время находится уже много еврейских колоний, и правительство, для предупреждения бедности между евреями, старается привлечь их преимущественно к земледельческим занятиям, то в журнале должны быть сообщаемы также сведения о еврейских колониях, и вообще в нем должно быть обращено внимание на поощрение евреев к занятиям хлебопашеством и улучшению быта колонистов. Поэтому в журнале могут быть помещены статьи, имеющие целью пригласить богатых к денежным пожертвованиям для награждения земледельцев и устройства в колониях благотворительных заведений¹⁷.

4. Не ограничиваться (по 4 отд. программы) дать (sic) известия об ученых заведениях, но старался бы действовать на

евреев образовать своих детей обоего пола, представляя им чрез живые примеры счастье и хорошее положение лучше мыслящего человека.

Если издатель еврейского журнала постоянно будет иметь в виду вышеизложенное, то при участии лиц, сочувствующих современным нуждам евреев, и при стремлении к истине, он даст возможность как обществам, так равно и правительству, улучшить быт своего еврейского народа. В противном же случае журнал останется без всякого влияния на евреев и не возбудит их к образованной деятельности требуемой современным положением еврейских обществ.

Одесса, 13 декабря 1856 г.

Маркус Гурович.

Официальный ответ А. Г. Строганова на запрос Министерства (24 дек. 1856 г.)¹⁸ был ничем иным, как сокращенным изложением записки Гуровича.

2. Из истории «Габокер Ор»

Прошло четверть века. Вопреки заверениям М. Гуровича, еврейская печать оказалась «полезной» не только с точки зрения временных целей еврейского «образования» – в эти годы она закрепляет свое место в еврейской умственной жизни, становится одной из главнейших деятельных сил еврейской культуры. Но и сейчас прожектерство и личная политика «ученых евреев» и административное творчество местного начальства, не умеющего и не желающего понять всю полноту чужой культурной жизни, – остаются теми основными знаками, под которыми проходит внешняя история культурных начинаний еврейства в России.

Основанный в 1876 г. во Львове и перенесенный через три года изданием в Варшаву «Габокер Ор» А. Б. Готтлобера за семь лет своего существования не успел преодолеть равнодушие читающей публики и занять более или менее заметное место в скудной еврейской журналистике тех годов. Случайность и, большею частью, художественная незначительность литературного отдела; малая популярность публицистического направления, основным пафосом которого была борьба с «антимендельсоновскими» тенденциями «Гашахара»; успешная конкуренция этого последнего – все это не дало возможности журналу

Готтлобера укрепнуть материально и четко выявить свое литературно-общественное направление. Перенесение издания журнала в Россию мало поправило его материальные дела, хотя этим значительно облегчились условия неравной борьбы с заграничным, «Гашахаром», материально много терявшим из-за оторванности от своих российских читателей. Эти то, вероятно, соображения, главным образом материального характера, заставили А. Готтлобера подумать о желательности превращения своего журнала – по программе ежемесячного, но выходившего фактически значительно реже – еженедельник, и о новой перемене места издания. Неожиданно последовавшее (в ноябре 1879 г.) закрытие властями «Гамелица» – успешный результат провокационной проделки С. Манделькерн – заставило редактора «Габокер Ор» поспешить со своим ходатайством. Он понимал, что основание новой еврейской газеты есть сейчас предприятие своевременное, а привлечение к ней бывших подписчиков «Гамелица» может значительно поправить материальное положение его издания.

Найденный С. Л. Цинбергом* черновик прошения Готтлобера в Главное Управление по делам печати дает возможность обставить некоторыми подробностями историю этой попытки. Собираясь изменить место издания, Готтлобер желал внести и некоторые изменения в программу газеты. Она должна была поставить своей целью «противодействовать новейшим вредным социалистическим учениям, столь быстро, к сожалению, распространяемым в среде русско-еврейской молодежи... Основание такого органа, который наряду с борьбой против социализма неутомимо популяризировал бы идею об обрусении евреев, – я считаю явлением необходимым и плодотворным и, несмотря на мои преклонные лета, я охотно желал бы посвятить свои силы этому полезному делу, жертвуя для него даже издаваемым ныне мною журналом, предоставляющим мне отчасти достаточно материальных выгод, которых трудно ожидать от нового предприятия». Нам не известно, точно ли повторил Готтлобер в поданном прошении написанное в черновике; во всяком случае, те официальные материалы, которыми мы располагаем, не говорят о специально антисоциалистическом направлении издания. Имеющийся в нашем распоряжении неизданный

* «История евр. печати», стр. 263–264. Странным нам кажется отсутствие каких-либо указаний на этот эпизод в статье С. Манделькерн об А. Б. Готтлобере («Гаасиф» т. III, Варшава 1886, стр. 437). Среди неопубликованных писем А. Б. Готтлобера, хранящихся в Еврейской Академической библиотеке в Одессе, есть два письма, относящиеся ко времени интересующего нас эпизода; в них, однако, о самом эпизоде ничего нет.

архивный материал¹ важен не столько своими сведениями из истории журнала, сколько тем, что дает возможность восполнить новыми штрихами картину отношения администрации и «ученых евреев» к еврейскому языку и к еврейскому культурному делу вообще. Отсюда тот особый интерес, который приобретают публикуемые ниже документы при сравнении их с вышепомещенной «запиской», составленной четверть века назад. Речь опять шла об языке журнала, о роли и значении еврейского языка в деле «просвещения» евреев.

Нам не совсем ясны обстоятельства, побудившие А. Б. Готтлобера выбрать Одессу местом издания проектируемого им еженедельника. Вряд ли единственной причиной было убеждение в целесообразности «издавать этот орган в Одессе, как в главном центре юга России, где социалистическая пропаганда успела пустить некоторые корни на еврейской почве». Вероятно, в Одессе, где жила значительная группа сотрудников его журнала (А. Вербель, Д. Коган, А. Векслер (Безредка), С. Манделькерн и др.), он надеялся найти нужный ему круг читателей и достаточный контингент сотрудников.

По тогдашним правилам, для получения права на выпуск периодического издания, кроме разрешения со стороны Главного Управления по делам печати, требовалось также согласие местного начальства. Министерство Внутрен. Дел, куда из Главного Управления было передано ходатайство А. Готтлобера, сообщило Одесскому временному генерал-губернатору, что «редактор-издатель выходящего в гор. Варшаве на древнееврейском языке журнала «Габокер Ор», бывший учитель упраздненного Житомирского Раввинского училища, Абрам-Бер Готтлобер обратился в Главное Управление по делам печати с ходатайством о разрешении ему перевести это издание в Одессу и выпускать его в виде еженедельной газеты»². Временный генерал-губернатор (при нем не состояло «ученого еврея») передал это дело на рассмотрение Одесского градоначальника, прося его «сообщить, признает ли он полезным для Одессы разрешение такого издания и вообще его по сему делу соображения»³.

Решительное слово было теперь за «ученым евреем», или за тем представителем еврейского общества, к мнению которого – по тем или другим причинам – местное начальство считало нужным прислушиваться. А момент, когда в Одессе должно было рассматриваться ходатайство Готтлобера, был для его дела весьма неблагоприятен. Должно было случиться, что в эти именно месяцы некоторые печальные события привлекли нелестное внимание местного общества и местной администрации к делам еврейской прессы. В августе и

сентябре 1879 г., по поводу ложной корреспонденции о ритуальных беспорядках в мес. Татарбунарах («Гамелиц» №31), местному начальству пришлось заняться особым расследованием⁴. Помощник Одесского городского раввина Соломон Манделькерн, автор провокационной корреспонденции, постарался поднять вокруг этого дела такой шум, который обратил бы на себя внимание местной высшей администрации. В декабре же месяце громкий и скандальный процесс С. Манделькерна с сыновьями редактора «Гамелица»⁵, кончившийся для первого так печально, обнажил перед одесской публикой печальные и позорные стороны нравов, царивших в еврейской журналистике. Решающую же роль в деле подготовки ответа на ходатайство Готтлобера сыграл, на наш взгляд, выпущенный в феврале 1880 г. памфлет О. М. Лернера «Татарбунарская ложь и кутаисская действительность».

О. М. Лернер, будущий одесский «ученый еврей», сыгравший подозрительную роль в деле Манделькерна-Цедербаума, но счастливо избежавший разоблачения на суде⁶ уже и тогда имел значительное влияние на местную администрацию. Обрушиваясь в своем памфлете на А. Цедербаума, он указывал, что тот «ни разу не упускал случая, чтобы не обнаружить хотя-бы косвенно, а большею частью открыто, свое сочувствие хасидизму и цадикизму – этим двум элементам, наложившим свою печать на русское еврейство»⁷. «Мы смело заявляем, – писал он – что тревога, поднятая по поводу кутаисской истории, есть постыдный поклев на русское общество со стороны «кагала» – не того, конечно, мифического призрака, который пугает воображение некоторых наивных юдофобов, а того отвратительного воплощения низменных еврейских элементов, с которыми более всего приходится бороться несчастным единичным силам еврейской интеллигенции»⁸. Умудрился же Цедербаум так долго безнаказанно нести свою верную службу «кагалу» только потому, что происходило все это в «мире квадратных букв»; русское общество и русская администрация не подозревают всей вредности еврейских органов печати в деле борьбы с «кагалом».

Этот плод пера одного из представителей «еврейской интеллигенции» и предрешил характер ответа Одесского градоначальника на ходатайство Готтлобера. Одесский градоначальник, который не мог не ознакомиться с книгой Лернера (она была написана специально для «обработки» русского общественного мнения и для осведомления местного начальства), не обратил, конечно, внимания на сочувственную заметку автора о «маститом литераторе А. Б. Готтлобере»⁹, названном, впрочем, так почтительно исключительно за то, что «в июльской книжке издаваемого им журнала «Габокер Ор» рисует г. Цедербаума,

как ловкого газетного барышника»; но он выслушал с радостью из уст «еврейского интеллигента» рассказ о темных силах «кагала» и, давая заключение по ходатайству Готтлобера, подумал, вероятно, сколь полезной для одесского «кагала» может оказаться газета на еврейском языке.

О каком либо участии Л. Геникеса, бывшего тогда официальным «ученым евреем», в деле подготовки ответа на ходатайство Готтлобера никаких указаний не сохранилось. И нет оснований полагать, чтобы Л. Геникес, за десять лет до того уволенный от должности еврейского цензора за пропуск статьи «Размышления наблюдателя современных событий», помещенной в №40 «Гамелица» за 1870 г. – статьи, которая была признана «направленной против христианства, исполненной революционных тенденций, возмутительной и немыслимой в подцензурном издании»¹⁰ – мог ныне, если бы захотел, оказаться полезным А. Б. Готтлоберу.

Отсюда ясен характер ответа градоначальника на ходатайство Готтлобера. Удивительным может показаться поразительное сходство этого ответа, как в основной его точке зрения на еврейский язык, так и в частных замечаниях по поводу отдельных подробностей программы, с теми соображениями, которые четверть века назад были высказаны от имени одесских высших властей по поводу первой еврейской газеты. Не ново здесь и опасение, как бы еврейская газета не превратилась в орган борьбы за эмансипацию. Одесская администрация еще помнила, вероятно, сколько хлопот ей принесло в свое время «дерзкое» направление «Дня», и она испытывала естественное желание не создавать к ним повода в дальнейшем. «Отношение» Одесского градоначальника мы приводим здесь полностью¹¹.

30 мая 1880 г.
№ 762.

В Управление Временного Одесского
Генерал-Губернатора

На отношение от 16 сего мая № 1269 о предполагаемом издании в Одессе еврейской газеты «Габокер Ор» имею честь уведомить Управление Временного Генерал-Губернатора, что так как газета эта предполагается к изданию на древне-еврейском языке, который, сколько мне известно, весьма мало употребляется в здешнем еврейском населении и доступен только самым простым и бедным еврейским людям и в особенности фанатикам, большая же часть еврейского населения почти не знает этого

языка, то едва ли можно ожидать пользы для Одессы от этого издания.

Затем, обращаясь к самой программе этого издания, я не мог не остановить моего внимания на 2 и 4 пунктах программы, из которых, по моему мнению, первый представляет автору очень большой простор для проведения в еврейскую публику и упрочения в ней таких рассуждений и толкований еврейской веры, которые могут не только не согласоваться с духом христианского учения, но и посеять и увеличить религиозный антагонизм между евреями и христианами; второй же пункт дает возможность редактору помещать в газете разные статьи относительно гражданских прав, которыми пользуются евреи в России и за границей, по поводу предоставления евреям за границей больших прав, чем в России. Статьи эти могут возбудить в еврейской среде неудовольствие на наше Правительство.

В виду этих обстоятельств я полагаю отклонить ходатайство редактора Абрам-Бер Готтлобера об издании здесь газеты «Габокер Ор».

Это «отношение» с некоторыми совершенно незначительными (исключительно стилистического характера) поправками было использовано Времен. Одесским генерал-губернатором (10 июня), как ответ Главному Управлению по делам печати¹².

«Маститый литератор», как видно, все время мало верил в успех своего ходатайства. Он не считал нужным предупредить своих читателей о возможном превращении журнала в газету и о возможной перемене места издания. А в февральско-мартовской книжке своего журнала, извиняясь пред читателями в позднем выходе ее в свет (она появилась в июне), он выражал надежду, что отныне книжки журнала будут выходить регулярно, не опаздывая, раз в месяц¹³.

С. Боровой.

Источники.

1.

К заметке об «Гакармеле»

- 1) Архив Новорос. и Бес. Ген.-Губернатора (в дальнейшем: А. Г. Г.), 1854 г., особый стол, № 40 и 126.
- 2) «Алей Гадас» (Одесса, 1865), стр. 27.
- 3) С. Цинберг. «История евр. печати» (Спб. 1915), стр. 79; С. Цитрон, «Гаолом» VI (1912), № 16.
- 4) А. Г. Г., общ. отд. 1856 г. № 259 – «О предполагаемом к изданию в Вильне Еврейском журнале «Гакармел», л. 1.
- 5) Ibid., л. № 2.
- 6) Кроме работ О. Лернера и Ю. Гессена, ср. также «Из архива К. Э. Андреевского» (Одесса, 1913) т. 1. стр. 291 – 2.
- 7) Ю. Гессен. «Попытка эмансипации евреев в России» – «Пережитое», I (Спб., 1909), стр. 158 – 162.
- 8) А. Г. Г. 1856 г., секретн. № 47, «с мнением неудобств отделения евреев в особые кварталы».
- 9) А. Г. Г., 1854 г., особ. ст. № 40 л.л. 103 – 138.
- 10) П. Усов. «Истор. Вестник» 1883 г. № 2, стр. 324; С. Цинберг. «Восход» 1903 г. № 3, стр. 56 – 59.
- 11) «Казенные евр. училища» (Пгр. 1920), стр. 373.
- 12) А. Г. Г., секр. стол, 1861 г. № 18, л. 11.
- 13) Op. cit., стр. 158.
- 14) А. Г. Г., там же.
- 15) О. Лернер. «Евреи в Новорос. Крае». (Одесса, 1901), стр. 194; Л. Левнада. «Восход» 1881, VI стр. 141.
- 16) А. Г. Г., 1856 г. № 259 л. 5 – 6.
- 17) О привлечении жертвователей к делу помощи еврейским колониям М. Гурович мечтал еще в 1852 г. Ср. Лернер, op. cit., стр. 66 – 73.
- 18) А. Г. Г., 1856 г. № 259 л. 57 – 8.

II.

К заметке об «Габокер Ор»

- 1) Архив Одесского Градоначальника 1880 г., секр. стол № 50. «О переводе из Варшавы еврейского журнала «Габокер Ор.» – А. Г. Г., 1880 г. № 116 «Разных распоряжений, касающихся прессы», л.л. 32 – 39.
- 2) А. Г. Г., там-же л. 32.
- 3) Арх. Од. Град., там-же л. 1.
- 4) А. Г. Г., 1879 г. № 104. «О корреспонденции, помещенной в газете «Гамелиц», относительно беспорядков в м. Татарбунары, Бессар. губ.».
- 5) «У мирового судьи 8-го участка г. Одессы». Разбирательство 27 декабря 1879 г. по делу помощника одесского городского раввина Соломона Манделькерна с сыновьями редактора «Гамелиц» Иосифом и Натаном Цедербаумами (стенографический отчет М. Г. Тульчинского). 40 стр. Дозвол. ценз. Одесса 16 февраля 1880 г.
- 6) Ibid., стр. 6, 9, 16 и др.
- 7) «Татарбунарская ложь etc», стр. 28.
- 8) Ibid., стр. 19.
- 9) Ibid., стр. 36.
- 10) А. Г. Г., 1858 г. дело № 1958 (начато 26 сент. 1858 г. – конч. 6 марта 1871 г.), л. 128.
- 11) Арх. Од. Градон., там же, л. 3–4.
- 12) А. Г. Г., там же, л. 39.
- 13) «Габокер Ор», 1880 г., стр. 1343

// *Еврейская мысль : сборник. Л., 1926. С. 282–293.*

Додаток 3

ОДЕСЬКА ПЕРІОДИЧНА ПРЕСА РОКІВ РЕВОЛЮЦІЇ
ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ (1917–1921)¹

*Розвідка проф. С. Л. Рубінштейна
[Витяги]*

З основних завдань наукової бібліографії СРСР одним з чергових треба визнати бібліографування літератури революційного часу².

Література ця має особливий інтерес, як пам'ятник виключної щодо її значіння історичної доби. Бібліографування її повинно бути переведено невідкладно ще й тому, що в противному разі багатьом матеріалам, надзвичайно цінним, загрожує небезпека залишитись зовсімне відомими. З історичного погляду, як матеріал для вивчення епохи революції, особливий інтерес має періодична преса, в якій політичне життя країни відбивається особливо яскраво. Тому бібліографічний опис періодичної преси повинен бути визнаним надзвичайно цінним в інтересах вивчення історії революції. До цього часу, однак, у нас в цьому напрямку зроблено ще не багато. Відомі роботи Ільїнського «Список повременных изданий за 1917 г.», ч. I, Петроград, 1919 и «Список повременных изданий за 1918 г.», Петроград, 1920. До якої міри, однак, ці списки неповні, може свідчити такий факт: в Ільїнського за 1918 рік зазначено 24 періодичні видання, що виходили в Одесі; в нашому описі їх зазначено – 145. Як не добре збереглися друковані твори цього періоду, свідчить таке: в числі 24-х видань списку Ільїнського є 8 назов, що не увійшли до нашого опису – їх не пощастило виявити ні в одній з одеських збірок. Але мабуть Ільїнський складав свій опис не de visu, а на підставі заявок, які

¹ Вважаю за потрібне зазначити та особливо підкреслити велику допомогу, що її вчинили мені при складанні цієї статті аспіранти Центр. Наукової Бібліотеки О. Варнеке та С. Боровий. Вони, зокрема, зробили всі підрахунки, які дали цифровий матеріал, що ним оперує дана стаття; вони ж склали всі уміщені в цій статті таблиці. Як ці таблиці, так, взагалі цю статтю складено на підставі опису, що його виконав Г. Штейнванд. Щодо історичних питань та зокрема при встановленні політичного напрямку видань я користувався з допомоги М. М. Петринського. Всім вищезазначеним особам висловлюю щирю подяку.

² Рубінштейн, С. Л. Основні завдання наукової бібліографії СРСР, «Праці Одеської Центральної Наукової Бібліотеки», т. I.

надходили до Книжкової Палати, та включив до свого списку деякі видання, що фактично друком не вийшли¹.

Останніми часами вийшло ще декілька праць, що їх присвячено опису періодичної преси; частина з них вийшла друком після того, як наша праця була вже закінчена. З них зазначимо такі: 1) Проф. Б. М. Городецкий. «Периодика Кубанско-Черноморского края. 1863–1925». Краснодар. 1927, 2) «Часописи Поділля». Вінниця 1927–1928, що їх видала Вінницька Філія Всенародної Бібліотеки. 3) Н. Н. Столов. «Периодическая печать Ульяновской губернии. 1838–1927», «Библиографический справочник», под редакцией В. Алексеева. 1928 (Общество изучения Ульяновского края и Ульяновское Губернское Архивное Бюро), 4) «Газеты и журналы Саратовской губ. за десять лет. (Материалы)». Составил В. Сушицкий. Саратов. 1928 р. (Нижне-Волжское Краевое Научное Т-во Краеведения)².

З цих 4-х видань 3 дають опис періодики свого краю за весь час, і тільки останнє – за 10 років. Наш же опис обмежується п'ятиріччям; не дивлячись на це, наша праця розрослася. Це пояснюється, по перше, порівнююче великою кількістю видань, які виходили за це п'ятиріччя в Одесі; до того, деякі із видань (описи Ульяновської та Саратовської преси) уявляють собою скоріше списки, ніж бібліографічні описи періодики; – наша же праця дає детальний бібліографічний опис. Вона, таким чином, щодо одеської періодичної преси, частково виповнює прогалину за відповідні роки в роботі державної реєструючої бібліографії, що провадиться зараз Книжковою Палатою. Коли б в великих центрах Союзу – Москві, Ленінграді, Харкові та Києві було переведено такий же опис періодики, як той, що в сучасний момент

¹ Для єврейської періодичної преси за 1917–1918 роки існує, як відомо, праця: «Еврейская периодическая печать в 1917–1918 г.» Составил по материалам Российской Книжной Палаты и другим источникам И. Яшунский. Петроград. 1920. В Яшунського зазначено 1917–1928 рр. 13 видань; у нас – 21, при чому в Яшунського є одно видання, що його не має в нас.

Пізніша праця А. Киржніца: «Еврейская периодическая печать в СССР (1917–1827)». Минск. 1928 (єврейською мовою), що недавно вийшла друком, присвячена єврейській пресі виключно єврейською мовою (їдиш). За 1917–1921 рр. в ній описано 13 одеських видань. У нас є 6 видань, відсутніх в опису Киржніца, але в нього є 4 видання, яких нам не пощастило знайти та описати de visu.

² Зазначимо ще опис військової періодики СРСР за час громадянської війни, що друкувався в «Военно-библиографическом Справочнике» в №№ 2, 4, 5, 6. Цей опис, принаймні в частині щодо видань, які виходили друком в Одесі, дуже неповний.

публікує Одеська Центральна Наукова Бібліотека, всі, що вивчають історію революції, мали б в своїх руках довідник виключної цінності.

В бібліографічному опису одеської періодики, що склала Одеська Центральна Наукова Бібліотека, охоплено 1917–1921 рр. Громадянська війна в самій Одесі, власне, закінчилась раніш – в 1920 році. Але в загальнодержавному масштабі й 1921 рік треба віднести до доби громадянської війни. Тому нам здавалося доцільним в нашому опису періодики охопити період 1917–1921 рр. включно, при чому все п'ятиріччя розглядається як одна доба – доба революції та громадянської війни. Всі видання цього часу – газети та журнали – розташовані суцільними списками, в яких за абеткою розміщено всі видання цього періоду. В історичній перспективі великого масштабу п'ятиріччя 1917–1921 року дійсно можна розглядати як один період, але при більш детальному розгляді в місцевих умовах цей період все ж розпадається в зв'язку з перипетіями громадянської війни на низку більш дрібних періодів, що різко відрізняються від сумезних періодів, маючи свою соціально-політичну фізіономію та свою періодичну пресу: характер кожного з цих періодів і його преси визначається спів відношенням соціально-політичних сил, що від періоду до періоду змінюється.

[...]

[Статистичний аналіз преси]

Повну картину розподілу періодичних видань за мовами та за періодами дає таблиця № 2:¹

Облік числа різних видань різними мовами (без розподілу за періодами та зв'язаного з цим кількарязового учоту тих самих видань) дає таблиця № 3.

Всі ці таблиці, що їх збудовано за мовною ознакою, не дають зовсім точної картини національного складу преси тому, що низка національних органів (єврейських, німецьких, вірменських і навіть українських) виходили російською мовою.

¹ Відповідні відомості за роками є в статті «Періодичні видання в Одесі за роки 1917–21». – «Праці Одеської Центральної Наукової Бібліотеки». т. I, стор. 180.

ТАБЛИЦЯ 2
Розподіл преси кожного з періодів по мовах

Якою мовою	Царат			Тимчасовий уряд та переходова доба			Радвлада		
	Газ.	Жур.	Разом	Газ.	Жур.	Разом	Газ.	Жур.	Разом
Російською	10	12	22	54	37	91	24	9	33
Українською	-	-	-	3	1	4	-	-	-
Єврейською	1	-	1	4	1	5	1	-	1
Гебрійською	-	-	-	-	2	2	-	2	2
Німецькою	-	-	-	3	1	4	2	-	2
Польською	-	1	1	1	2	3	-	1	1
Болгарською	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Сербською	1	-	1	1	-	1	-	-	-
Румунською	-	-	-	3	-	3	1	-	1
Латиською	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Литовською	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Англійською	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Французькою	-	-	-	1	1	2	-	-	-
Грецькою	1	-	1	2	-	2	-	-	-
Разом	13	13	26	72	45	117	28	12	40

Австро-нім. окуп. (Центр. Рада, гетьманат, директ.) та перех. доба			Франц. інтервенція			Радвлада			Добровольці			Радвлада		
Газ.	Жур.	Разом	Газ.	Жур.	Разом	Газ.	Жур.	Разом	Газ.	Жур.	Разом	Газ.	Жур.	Разом
56	42	98	35	29	64	22	19	41	45	24	69	48	41	89
5	1	6	1	-	1	1	-	1	1	1	2	2	2	4
3	-	3	-	1	1	2	-	2	1	1	2	3	2	5
1	3	4	-	2	2	-	-	-	1	-	1	-	-	-
2	-	2	2	-	2	2	-	2	-	2	2	6	-	6
-	1	1	3	2	5	1	-	1	2	-	2	-	-	-
-	-	-	-	-	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	-	2	-	2	-	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	-	1	-	1	-	-	-	1	-	1
-	-	-	-	-	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1	-	-	-
-	1	1	6	1	7	-	1	1	1	-	1	-	-	-
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
67	48	115	47	35	82	33	20	53	52	28	80	60	45	105

ТАБЛИЦЯ 3
Розподіл преси по мовах

Якою мовою	Газет	Журналів	Разом
Російською	210	151	361
Українською	11	4	15
Єврейською	12	5	17
Гебрійською	2	3	5
Німецькою	11	3	14
Польською	7	3	10
Болгарською	1	-	1
Сербською	1	-	1
Румунською	5	-	5
Латиською	2	-	2
Литовською	1	-	1
Англійською	1	-	1
Французькою	8	4	12
Грецькою	2	-	2
Разом	274	173	447

[...]

Більш значною по кількості ніж преса українська була за ці роки в Одесі єврейська преса. За п'ять років з 1917–21 рр. в Одесі вийшло 35 періодичних видань (з них 5 одноденні): 18 газет і 17 журналів. 3 них єврейською мовою – 17 (12 газет і 5 журналів), староеврейською – 5 (2 газети та 3 журнали), російською мовою – 13 (4 газети, з яких 2 одноденні, і 9 журналів).

За політичним напрямком преса ця розподілялась так:

	Газети	Журнали	Разом
Комуністична	5	-	5
Бунд	3	1	4
Об'єднай, євр. соц. парт.	2	-	2
«Поалей-Ціон» [комуніст.]	-	1	1
-//- [с.-д.]	1	3	4
-//- [радикали]	-	1	1
Сіоністи	4	6	10
Позапарт. буржуазна	3	5	8

Відомо, що в 1915 р. єврейську пресу заборонило було військово командування. В нашому розпорядженні є копія обіжника, що переховується в Одеському Краєвому Архіві (Фонд «состоящего при министерстве внутренних дел старшего инспектора литографий и т. п. заведений и книжной торговли в г. Одессе»), якого знайшов і ласкаво передав нам С. Я. Боровой. Подаємо цього обіжника повністю:

М. В. Д.
 Главное Управление
 по Делах Печати
 9 Июля 1915 г.
 № 7050

Секретно.

Одесскому временному комитету
 по делам печати.

Главное Управление по делам печати уведомляет Одесский Временный Комитет по делам печати, что Главнокомандующий армиями Юго-Западного фронта, в виду получения не подлежащих сомнению сведений о том, что еврейская печать и корреспонденция на еврейском языке в значительной мере способствует шпионажу, приказал воспретить выход и распространение газет, издающихся на еврейском языке.

И. д. Начальника Главного Управления
 по делам печати (А. Катенин).

В наслідок вищезазначеного наказу військового командування майже вся єврейська преса припинила своє існування. Одним з дуже небагатьох винятків була газета «Унзер Лебен», редакторів якої вдалося виклопотати дозвіл на продовження своєї газети. Газета ця, що виходила з 1907 р. спочатку в Варшаві, була після 1915 р. і до революції одною з небагатьох в Росії і єдиним в Одесі друкованим органом єврейською мовою.

Зі скиненням царату і закінченням заборони на єврейську пресу, в епоху тимчасового уряду спостерігається особливо великий зріст єврейської преси в Одесі. Відновляють свій вихід органи, що їх закрито в 1915 р., наприклад, журнал «Гашилоах», що видавався в Одесі з 1907 р. (до того з 1896 р. до 1903 р. в Берліні; з 1903 р. по 1905 р. в Кракові). Виникають і нові видання. Разом за цей період в Одесі виходить 5 газет (4 єврейською мовою і 1 – російською) і 11 журналів з них 1 єврейською, 2 – староеврейською і 8 – російською мовою). Більшість органів цього періоду право-соціалістичні (Бунд, «Поалей-Цион») і сіоністські. В дальші періоди кількість єврейських періодичних видань дуже падає; особливо сталою виявляється преса сіоністська. Вона займає пануюче становище до встановлення Радянської Влади.

За періодами єврейські видання розподілялися так:

Період	Газети	Журнали
« тимчасового уряду та перехідної доби	5	11
« Радвлади	2	4
« австро-німецької окупації та перех. доба (Центр. Рада, Гельманат та Директорія)	8	5
« франц. інтервенції	«	4
« Радвлади	2	-
« добровольців	2	3
« Радвлади	4	2
За роками:	Газети	Журнали
	4	11
1917	8	6
1918	4	7
1919	4	5
1920	2	-
1921		

Комуністична єврейська преса бере свій початок з 2-го радянського періоду (2 газети) і продовжується в 3-му періоді (4 газети).

[...]

ОПИС ОДЕСЬКОЇ ПЕРІОДИЧНОЇ ПРЕСИ РОКІВ 1917–1921.

Г. Д. Штейнванда

[...]

ГАЗЕТИ

[...]

Древне-єврейською мовою

Ерец ісроел л'ісроел – 1918.

Видання Одеського Міського Сіоністського Комітету.

(51×37), 4 стор.

Текст – на 5 шп. [3–4-а стор. на єврейській мові].

Одноразова газета, вийшла в роковини смерті Т. Герцеля – 20-го тамуза 5.678 року (30.VI–18 р.).

Баркої – 1919.

Тижневик. [З № 3 – 11.X-19 р. підзаголовок «видається комітетом товариства «Тарбут» (Одеська філія)]. Редактор-видавець *Л. Видрович.*

Друк. «Гагіна» [з № 5 – 25.X-19 р. – Друк. «Омонус»].

(55×35, 35×28), 2–8 стор., ціна 3–8 карб.

Текст – на 2–3 шп.

№ 1–8.X-19 р.

№ 14 [останній] – 27.XII-19 р.

Єврейською мовою

Унзер ворт – 1919, 1920.

Орган Одеського Комітету Сіоністської Народної Фракції «Цейре-ціон», виходить 2 рази на тиждень. Редактор-видавець – Одеський Комітет Сіоністської Народної Фракції в особі *М. Лехтмана.*

Друк. «Дос найє Лебен» [з № 20 – 28.I-20 р. – Друк. «Омонус»].

(53×35, 45×30), 2–4 стор., ціна 3–7 крб.

Текст – на 4–5 шп.

№ 1 – ? [у нашому розпорядженні першим був № 2 – 25.IX-19 р.].

Останній № – ? [у нашому розпорядженні останнім був № 20 – 28.I-20 р.].

Унзер ворт – 1917.

Орган Одеського районного Комітету [Єврейської об'єднаної соціалістичної робітничої партії].

Друк. «Печатник» М. Козмана. (38×28), 4 стор., ціна 10 к.

Текст – на 3 шп.

«Об'єднана Єврейська Соціалістична Робітничка Партія».

«Пролетарі всіх націй, єднайтеся».

Єдиним номером у нашому розпорядженні був № 1 – 20.VI-17 р.

За даними Яшунського вийшло 7 номерів. [№ 6 – 28.VIII-17 р.].

З № 2 підзаголовок: «Робітничка газета для південного району».

Унзер Лебен – 1917.

11-ий рік видання, щоденно. Редактор-видавець *Н. Гохберг.*

Друк. «Унзер Лебен». (56×38, 52×36), 4 стор., ціна 6–20 коп.

Текст – на 6 шп.

Газету було засновано у Варшаві р. 1907; перейшла до Одеси р. 1916.

№ 1 – 3.I-17 р., № 277 – 21.XII-17 р.

З 22.XII-17 р. почала виходити щоденна газета «Дос Найє Лебен» (див. № 230).

[Дрібно-буржуазн. напрямку].

Бюлетень № 1 Одеського та районного Комітету «Бунду» – 1920.

Видання Одеської організації «Бунду».

Друк. «Комуністише Штим». (59×50), 1 стор.

Текст – на 6 шп.

«Бунд» та «Об'єднана Єврейська Соціалістична Партія» об'єдналися в «Спільну Єврейську Робітничу Спілку «Бунд».

Єдиним номером у нашому розпорядженні був № 1 – 24.XII-20 р.

Цей бюлетень був надрукований в зв'язку з позапартійною робітничою конференцією.

Глок, дер – 1918.

Орган Одеського Комітету «Бунда», виходить що-суботи.
Перший рік видання. Редагує колегія.

Видання Одеського Комітету «Бунду». Друк. «Ради робітничих депутатів». (50×34, 42×31), 4 стор., ціна 20 к.

Текст – на 5 шп.

«Спільна Єврейська Робітнича Спілка «Бунд».

«Пролетарі всіх країн, єднайтеся!»

№ 1 – 26.III-18 р.

№ 4 [останній] – 1.V-18 г.

Комунистичне югент-штим – 1921.

Одноденна газета. Орган Одеського Губкому та Губбюра Євсекції при К.С.М. Ред. – Редколегія.

Видання Губбюра Євсекції при К.С.М. (Всеукраинское Государственное Издательство).

10-ая сов. тип. (54×33), 2 стор., 500 прим.

Текст – на 5 шп.

Вийшла 7.XI-21 р.

Юнгер арбетер, дер – 1920.

Орган Одеського Бюра Єврейської Секції Комсомолу. [2 рази на місяць].
Редагує колегія.

Друк. «Омонус». (60×44, 30×25), 1–2 стор.

Текст – на 3–6 шп.

«Пролетарі всіх країн, єднайтеся».

№ 1 – 26.III-20 р.

Останній № –? [в нашому розпорядженні останнім був № 5 – 22.V-20 р.
За А. Кіржницею № 6 вийшов 12.VI-20 р.].

Виходила як додаток до «Комунистичне Штим» (див. № 232) на окремих аркушах (крім № 3 – 1.V-20 р., якого надруковано на звороті).

Найє Лебен, дос – 1917 1918.

Громадсько-політична та літературна газета. Перший рік видання.
[З № 1 – 3 січня 1918 р.

Рік видання другий]. Щоденно.

[З № 25 – 8.II-18 р. – Редактор Ц. Авербах].

Видання «Дос найє Лебен». (62×46, 54×35), 2–6 стор., ціна 20–35 коп.

Текст – на 6–7 шп.

№ 1 – 22.XII-17 р.

Останній № в 1917 році – № 6 – 29.XII.

Перший № в 1918 р. – № 1 – 3.I.

Останній № –? [Останнім в нашому розпорядженні був № 168 – 18.VIII-18 р.].
Р. 1919 виходила в Києві.

[Напрямок – Єврейська Соціал-демократична робітнича партія «Поалей-Ціон»].

Фрилингс Фон – 1919.

Виданий Секретаріатом по єврейських справах при Одеській Робітничій Раді.

Друк. «Дос найє Лебен:». (54×36), 4 стор.

Текст – на 4 шп., надрук. червоною фарбою.

«Пролетарі всіх країн, єднайтеся!»

Одноденна газета, вийшла 1.V-19 р.

Комунистичне Штим – 1921–1919.

Орган Одеського Округового та Міського Комітету Всеукраїнської [єврейської] комунистичної спілки. З рази на тиждень. Редактор-Колегія: А. Чемеринський, А. Мережін, Н. Неманов та Ш. Епштейн.
[З № 19 – 18.VII-19 р.– А. Чемеринський, Ш. Епштейн та С. Рабінсон].

9 радянська друкарня [з № 51 – 14.II-20 р. – Друк. «Омонус». За даними Кіржница «Єврейська періодична преса в СРСР» (євр. мовою). Менск 1928 № 124 з № 124 – 21.VIII-20 р. (якого не було в нашому розпорядженні) Друкарня «Полиграфическое искусство». З № 167, і безумовно і раніш, друкарню не відзначено. З № 300 – 6.VI.21 р., за даними Кіржница – 10 радянська друкарня]. (60×44, 30×21), 1 – 10 стор., ціна 1 крб. – 10 крб.

Текст на 3–6 шп. № 1 – 26.VI-19 р., № 49 – 23.VIII-19 р. № 50 не було в нашому розпорядженні, вийшов мабуть підпільно.

З № 51 виходила під назвою: Комунистичне Штим. Орган бюро єврейської секції міського та губерніяльного Комітету КПБ(у). Рік видання 2-й. Тижневник [за даними Кіржница з № 78 – 21.VIII-20 р., якого не було в нашому розпорядженні, «виходить що-денно», з № 300 – 6.VI-21 р.

«тимчасово тижневник»]. Редколегія. № 51 – 14.II-20 р. Останнім в нашому розпорядженні був. № 167 – 14.XII-20 р.

За даними Кіржница з № 320 – 22.X-21 р. виходила під назвою: Комунистичне Штим орган Одеського Губерніяльного Бюра Євсекції при Губкомі КПБ(у).

Видання припинилося наприкінці 1921 року.

[...]

ЖУРНАЛИ

[...]

Древне-єврейською мовою

«Гагіна» – 1917, 1918.

Журнал присвячений практичним та теоретичним питанням єврейського дитячого садочку; виходить 1 раз на 2 місяці. Редактор *Я. Альтерман* та *І. Гальперин* при близькій участі *Я. Фіхмана*.

[З № 3 січень-лютий 18 р. – без Я. Альтермана].

Видавець – *І. Гальперин*. [З № 7 жовтень-листопад 19 р. – Товариство «Гагіна»].

Друк. *Н. Гальперина*. [З № 3 січень-лютий 18 р. – Друк. «Кінерет». З № 4–5 березень-червень 18 р. – Друк. «Омонус». з № 6 липень-серпень 18 р. – Друк. «Гагіна»]. (24×15), 48–96 стор., ціна № 1 вер.-жовт. 1917 р. – 18 крб. на рік – № 7 жовт.-листоп. 1918 р. – 45 крб. на рік.

Текст – на 1 шп.

№ 1 – вересень-жовтень 17 р.

Останній № – № 7 – жовтень-листопад 18 р.

«Гашилоах» – 1917, 1918, 1919.

Щомісячник літератури, науки та питань життя. Редактор д-р *І. Клаузнер*.

Видавець: Т-во «Ахіасаф». Друк. *Н. Гальперина*. [З 1918 р. – Друк. «Кінерет», з 1919 р. – Друк. «Омонус»] (23×26), 80–220 стор., ціна тому 32–10 крб на ½ року – т. 36–35 крб. на ½ року.

Текст – на 1 шп.

Був заснований в жовтні 1896 р. в Берліні, де видавався до 1903 року, з 1903–1905 видавався з Кракові, з 1907 р. – в Одесі, в 1915 році був зачинений військовою цензурою.

З 1917 року знов почав виходити друком.

Томи; 32, кн. 4–6 (190–192) – квітень-червень 1917 р.

Останній №, що вийшов в Одесі – том 36, кн. 2 (212) – лютий 1919 р. Зараз виходить в Єрусалімі.

[«Гашилоах» є орган так званого «духовного сіонізму»].

Макабі – 1918.

Ілюстрований журнал присвячений питанням фізичного виховання. Виходить 4 рази на рік. Редактор *Я. Васерман*.

Видання ЦК Союзу «Макабі» в Росії в особі *І. Фудима* та *А. Крахмальнікова*. Друк.

«Морія». (26×18), 156 шп.

Текст – на 2 шп. Ілюстр.

№ 1 (єдиний) – жовтень-грудень 18 р.

Єврейською мовою

Ашмедей, дер – 1917.

Журнал гумору та сатири, редагується *Тункелером*.

Друк. *Н. Гальперин*. (3 6×2 4), 8 стор.

Текст – на 2–3 шп. Ілюстр.

№ 1 [єдиний, що вийшов в Одесі; не має дати] вийшов приблизно влітку – 17 р. 1918 року вийшло 3 номери в Києві.

Вох, ді – 1919.

Політично-літературний тижневик. Відповідальний редактор *Ш. Хляп*.

[З № 4 – 4.IV-19 р. |

Редактора немає].

Видавець Управління Кооперативного Товариства «Дос найє Лебен» в особі *Ш. Гендельмана*. [З № 4 – 4.IV-19 р. без вказівок на *Ш. Гендельмана*].

Друк. «Дос найє Лебен». (36×27), 16–24 шп., ціна 1 крб. 50 к.

Текст – на 2 шп.

№ 1 – 14.III-19 р.

Останній № – ? [у нашому розпорядженні останнім був № 5 – 14.IV-19 р.].

[Напрямок близький до «Поалей-Ціон»].

Монатс – 1920.

Журнал Літератури, Містецтва та Критики. Редколегія.

Видавництво: Кооператив єврейських літераторів. Друк. «Омонус».
(32×25), 32 шп., ціна 60 крб.

Текст – на 2 шп.

№ 1 [єдиний] – січень 20 р.

[...]

*// Праці Одеської центральної наукової бібліотеки.
Одеса, 1929. Т. 3.*

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК*

1. А. Г. Г. – 121, 122
2. Абарбанер М. – 52, 66
3. Абрамович Соломон Мойсейович див. Менделе Мойхер-Сфорім
4. Абрамович Шолом-Яків див. Менделе Мойхер-Сфорім
5. Авербах Тео – 52
6. Авербах Ц. – 135
7. Авсеєнко В. Г. (тип.) – 31
8. Азарья бен Илиягу – 30
9. Айсфельд Ольга Володимирівна – 33
10. Айхенвальд Олександра Ю. – 50
11. Аківа Ейгер раба – 85, 94
12. Аксаков Іван Сергійович – 33
13. Александров Ростислав – 52, 70
14. Алексеев В. – 124
15. Алексеев М. – 26
16. Алексеева М. С. – 41
17. Алексеев Олександр – 43
18. Альтерман Я. – 136
19. Альтман Ілля Олександрович – 41, 42
20. Альтман Петро (Пейся) Ізраїлевич – 52, 66
21. Альтшулер Мойсей – 46, 66
22. Альфа-Омега – 48
23. Амусин Йосиф Давидович – 47
24. Андреев Ю. 29
25. Андреевский Константин Эрастович – 121
26. Анников А. (тип.) 31
27. Анонімний, див. Григорьев Василь Васильович
28. Арбузов О. – 63, 66
29. Аронов Г. – 29
30. Артамонов Михайло Іларіонович – 27
31. Артемидор – 21
32. Архангельский А. – 45
33. Асиновський С. – 25
34. Асланов Сирил – 15

* Посилання зроблені на певні номери сторінок видання

35. Ахад-ха-Ам (Агад Га-ам) (справжнє ім'я – Гинцберг Ашер Ісаєвич (Ушер Гірш)) – 5, 10
36. Баб-Эль див. Бабель Ісаак Еммануїлович
37. Бабель (Бобель) Ісаак Еммануїлович – 52, 70
38. Багрицький Едуард Георгійович – 53
39. Бакст О. И. (тип.) – 24
40. Барац Герман Маркович – 50
41. Барнави Елі – 16
42. Барталь Ізраель – 8
43. Барун Абу Ібрагим (Ісаак) Ібн – 50
44. Баскакова Тетяна Олександрівна – 16
45. Баух Е. – 59
46. Бахер Б. З. – 13
47. Бахрах Цви – 28
48. Безобразов В. (тип.) – 48
49. Бейдерман А. – 41
50. Бейленсон (тип.) – 38
51. Бейленсон Моисей – 110
52. Беленький Мойсей Соломонович – 46, 62
53. Белецький А. – 31, 99
54. Белов А. – 51
55. Белоусова Лілія Григорівна – 39
56. Бельський Мирон Романович – 39, 40, 70
57. Бен-Амі М. – 5
58. Бендеровский Михаил, протоиерей – 107
59. Бенедиктов Станіслав Б. – 48
60. Бенкендорф Олександр Христофорович – 101, 107
61. Беньякоб Яков (Бен-Якоб) – 79, 110
62. Бергельсон Давид Рафаїлович – 53
63. Беренштейн О. Б. – 35, 104
64. Берлин Мойсей З. – 24, 48
65. Берман (тип.) – 22
66. Бернфельд Самсон Львович – 17, 38, 45, 72
67. Берселл М. – 51
68. Бершадський Сергій Олександрович – 29, 30
69. Бикерман Йосиф Менасійович – 31
70. Блудов – 98, 103–105
71. Блюм Ш. 50
72. Бобель див. Бабель Ісаак Еммануїлович
73. Богданова Е. Г. – 47

74. Бойков В. Ф. – 33
75. Бокшанін Анатолій Георгійович – 26
76. Бонді Ш. – 93
77. Боржес Сальвадор – 63, 66
78. Борирь Д. – 58
79. Боровий Саул Якович – 10–14, 16, 19, 32, 34, 35, 39, 72, 91, 109, 120, 123, 129
80. Брагинська Ніна Володимирівна – 21
81. Брандес Нотка – 106
82. Браудо А. И. – 25
83. Брафман Яков – 25, 48
84. Брейтер Іцхак – 46
85. Бренман Рафаил Аронович – 46
86. Бродовський Гр. – 61, 70
87. Бродовський Ісидор Романович – 38, 70
88. Бройде Шолом-Яков (Шолом-Янкев) див. Менделе Мойхер-Сфорім
89. Брокгауз Фрідріх Арнольд – 21, 24
90. Бромберг Яків А. – 28
91. Брусиловський Ісаак Казимирович – 45
92. Бубер Мартин – 46
93. Бубнов Ігор Васильович – 34, 70
94. Бург Йосиф Кунович – 53, 66
95. Бурштейн Арон-Меєр Хаїмович – 48
96. Бурштейн Бронислава Йосифовна – 48
97. Буссель (тип.) – 45
98. Бутми де Кацман Георгій Васильович – 31
99. Бичков С. С. – 28
100. Бялик Хаїм Нахман (Йосифович) – 5, 12, 53, 71
101. В. И. див. Жаботинський Володимир Євгенович
102. В. Т. – 45
103. Варадинов Микола Васильович – 105
104. Варзацький Валерій Дмитрович – 40
105. Варнеке О. – 123
106. Варшавський Анатолій – 47
107. Васерман Я. – 137
108. Василькова Олександра Миколаївна – 16
109. Васильчиков князь – 106
110. Васьковський М. – 41
111. Вдовиченко А. – 27
112. Вейнберг Йоель Пейсахович (Іоел Песахович) – 47

113. Векслер А. (Безредка) – 117
114. Вербель А. – 117
115. Верникова Белла Львовна – 53
116. Верховський В. – 39
117. Вирга Соломон (Шломо ибн Вирга; Верга) – 26, 66
118. Видрович Л. – 132
119. Вишницер М. Л. – 25, 27
120. Вл. Ж. див. Жаботинський Володимир Євгенович
121. Владимир див. Жаботинський Володимир Євгенович
122. Владимир Ж. див. Жаботинський Володимир Євгенович
123. Владимирський-Буданов Михайло Флегонтович – 29
124. Войнич Етель Ліліан – 63, 66
125. Волков Арманд Борисович – 28
126. Волкова Т. Е. – 39
127. Володимиров Л. – 58
128. Вольський К. – 31
129. Воронцов Михайло Сергійович – 6
130. Галай А. Д. – 38, 73
131. Гальперин І. – 136
132. Гальперин Н. (тип.) – 38, 136, 137
133. Ганзбург Л. Я. (тип.) – 32, 45
134. Ганновер Натан бен Мойсей – 12, 34, 67, 71
135. Гаркаві Авраам Якович – 44, 49, 50, 76, 79, 80
136. Гезеніус В. – 49
137. Гейлікман Тев'є Борисович – 29
138. Гелертер (тип.) – 37
139. Гельмонд Самуїл (Шмуель) Ізраїлевич – 53, 66
140. Гельфонд Юхим Григорович – 42
141. Гендельман Ш. – 137, 66
142. Геникес Лазарь Моисеевич – 119
143. Генкель Герман – 45
144. Гербер Алла – 41
145. Геродот – 21
146. Герц Йозеф – 47
147. Герцль Теодор (Герцель) – 47, 70, 132
148. Гершбін – 58
149. Гершензон Михайло Йосипович – 28
150. Гершовіч Урі – 15
151. Гессен Юлій Ісидорович – 25, 28, 31, 32, 37, 70, 89, 93, 97, 99, 103, 104, 106, 121

152. Гетман Р. – 29
153. Гехт Авраам Гершевич див. Гехт Семен Григорович
154. Гехт Семен Григорович – 54, 70
155. Гехт Емануїл – 24
156. Гідалевич Борис Адольфович – 41
157. Гіль Пинхас – 46
158. Гільдін Хаїм Мордухович – 54, 66
159. Гімпельсон Яків Ізраїлівич – 32
160. Гінберг (тип.) – 46
161. Гінзбург С. М. – 22, 99, 101
162. Гінцберг Ушер Ісаевич див. Ахад ха-Ам (Агад Га-ам)
163. Глаголев Н. (тип.) 24,
164. Гоголь Микола Васильович – 63, 66
165. Голубович Інна Володимирівна – 40
166. Гольдес О. – 51, 66
167. Гольдін Семен – 15
168. Гольдштейн (тип.) – 39
169. Гольман Г. – 25
170. Гон Максим Мойсейович – 36
171. Гонтар Аврам (Аврум) Юткович – 54, 66
172. Гордон Самуїл Вульфович – 54, 66
173. Горев Б. – 51
174. Горжец Я. – 41
175. Горнфельд Аркадій Георгійович – 45
176. Горовський Ф. Я. – 35
177. Городецький Борис Митрофанович – 28, 124
178. Городецький І. – 28
179. Горький Максим (Пешков Олексій Максимович) – 50, 63, 66, 67
180. Готлобер Авраам-Бер – 13, 93, 115–120
181. Гофштейн Давид Наумович – 54, 55, 67
182. Гохберг Н. – 133
183. Гошкіс Давід – 41
184. Гранде Б. М. – 50
185. Грець Генріх – 29
186. Григорьев Василь Васильович – 43, 105
187. Гринбаум Авраам – 21, 46
188. Гринберг Х. – 24
189. Гринберг Марк – 46
190. Гриневиц Марцелій Іванович – 30
191. Гринько Дмитро – 62

192. Гроссман Василь Семенович – 41, 51, 55
193. Гроссман Йосиф Соломонович див. Гроссман Василь Семенович
194. Грубер Еварест Андрійович – 110
195. Групп Г. – 39
196. Губар Олег Йосипович – 40, 70
197. Гура В. К. – 34
198. Гуральник У. А. – 62
199. Гурвич (тип.) – 38
200. Гуревич Ілля Соломонович (Шльомович) див. Первомайский Леонид
201. Гуревич Х. Л. – 22
202. Гурлянд Арон Соломонович – 45
203. Гурлянд Іона – 13, 43, 49
204. Гурович Маркус Гуревич – 110, 112, 113, 115, 121
205. Гурштейн Арон – 62,
206. Гусь Хрустальний див. Інбер Віра Михайлівна
207. Д. М. – 30, 70
208. Давиденко (тип.) – 44
209. Давидсон Е. Л. – 22
210. Даніель Марк Наумович – 55, 67
211. Даніель-Мордхе (Марк Менделейович) Меєрович див. Даніель Марк Наумович
212. Дейнард – 76, 79, 80
213. Дейч Лев Григорович – 32
214. Демидов Павло Павлович, князь Сан-Донато – 30
215. Державін Гаврило Романович – 95, 96
216. Дехтярьова Н. А. – 23, 62
217. Дзюбін див. Багрицький Едуард Георгійович
218. Димарський Б. – 41
219. Димшиц В. А. – 49
220. Діамант Гірш (Григорій) Якович – 55, 67
221. Дмитрішин Анатолій – 42
222. Добрушин Ієхескель (Іезекіїль) Мойсейович – 48
223. Дризо Л. – 38
224. Дроздовський Анатолій – 39
225. Дубнов Семен Маркович – 5, 10, 24–26, 29, 79, 83, 89
226. Дугин Олександр Гельович – 28
227. Дуглас Рид – 25
228. Д'яконов Ігор Михайлович – 47
229. Егаль (Эгаль) див. Жаботинський Володимир Євгенович

230. Елазарі Една (Элазари Э.) – 28
231. Ельяшевич Дмитро Аркадійович – 18
232. Енгельс (Энгельс) Фрідрих – 64
233. Епштейн Ш. – 135
234. Еренбург Ілля Григорович – 62, 67
235. Ерліх (Эрлих) Ю. Н. (тип.) – 25
236. Еттінгер (Эттингер) (тип.) – 43
237. Ефрон Ілля Абрамович – 21, 24
238. Ехо – 44
239. Єрусалимський (Ерусалимский) А. Д. – 14
240. Жаботинський (Зеєв) Вольф Євнович див. Жаботинський Володимир Євгенович
241. Жаботинський Володимир Євгенович – 53, 55, 56, 71, 73
242. Зальцман тип. – 47
243. Зандберг – 93, 96, 97, 100
244. Заремба Олександр Верленович – 36
245. Зарицька Тетяна – 48
246. Звонарев Б. Н. и(зд.) – 45
247. Зеєв див. Жаботинський Володимир Євгенович
248. Зеліченко А. Я. – 13
249. Земилиович (тип.) – 27
250. Зен Ян – 41
251. Зільберман Хаїм Айзикович – 56, 67
252. Зіневич Н. А. – 35
253. Зінич В. Т. – 35
254. Золотаревський Марк – 25
255. Зомбарт Вернер – 24, 28, 45, 71
256. Ізраїль, архімандрит, див. Лукін Яків Іванович
257. Ілієр Р. Менаше – 92
258. Ільїн А. – 21
259. Ільїнський Л. К. – 123
260. Ільф Ілля Арнольдович – 56, 71
261. Інбер Віра Михайлівна – 56
262. Іоффе Еммануїл Григорович – 25
263. Ісакович (тип.) – 37, 38
264. Ісаак, раввин Кордубський – 43
265. Іткін Ілля Б. – 16
266. Іуда – 45
267. Каган А. М. – 50
268. Каган Абрам Якович – 62

269. Каган Е. – 57, 67
 270. Каган Давид – 12, 13
 271. Кальян Сергій Євгенович – 36
 272. Кандиба Віктор Михайлович – 25
 273. Кантор Є. Д. – 34, 71
 274. Капланас О. – 41
 275. Капланов Рашид Мурадович – 25
 276. Кармель Арьє – 49
 277. Кармен Лазар Осипович – 57, 71
 278. Карпелес Гершон – 50, 71
 279. Катенин Олександр Андрійович – 130
 280. Кац Михайло 32, 67
 281. Каценеленбогеном Х. Л. 44
 282. Кацнельсон Іегуда Лейб Ізраїлевич (Іегуда-Лейб-Беньямін) 21
 283. Кацнельсон А. І. 51
 284. Квітко Б. – 57
 285. Квітко Лев (Лейб) Мойсейович – 57
 286. Кельнер Віктор Юхимович 18, 49
 287. Киржніц (Кіржниц) Абрам Давидович – 124, 134–136
 288. Кириченко О. – 16
 289. Кінг Чарльз – 7, 16
 290. Кіпен Олександр Абрамович – 57, 71
 291. Кіпер М. – 35
 292. Кірасевський Володимир Михайлович 44
 293. Кіршбаум (тип.) – 22, 23
 294. Клаузнер Йосип Львович (Йосиф Гедалія) – 47, 49, 51, 71, 136
 295. Клир Джон Дойл – 25
 296. Клобуков Н. Н. (тип.) – 24
 297. Кноп Олександр – 42
 298. Кноп Гвідо – 42
 299. Кобринський Олександр – 51
 300. Ковалев Сергій І. – 47
 301. Ковба Жанна М. – 36
 302. Ковельман А. Б. – 27
 303. Ковнер Аврахам Урі – 50, 67, 71
 304. Коган Д. – 117
 305. Коган Е. – 44, 67, 71
 306. Коган Леонід – 51
 307. Коген Герман – 45
 308. Козерод Олег Віталійович – 21, 36

309. Козленко Павло Юхимович – 40
 310. Козман Меєр Шмульович – 39, 133
 311. Коковцов Павло Костянтинович – 27, 50
 312. Колоколов Е. – 30
 313. Кон Норман – 28
 314. Константинов А. – 29
 315. Константиновський Д. М. – 23, 28
 316. Контениус Самуїл Христианович – 33, 71
 317. Корвин-Врублевський – 30, 71
 318. Коренман див. Кармен Лазар Осипович
 319. Корн Ірен – 48
 320. Корнійчук О. – 63, 67
 321. Корнман див. Кармен Лазар Осипович
 322. Король М. – 56
 323. Кособрюхов К. Н. (тип.) – 45
 324. Коссович К. – 49
 325. Котлер Ігаль – 5, 16, 39
 326. Красний П. 35
 327. Краус Ота 41
 328. Крахмальніков А. – 137
 329. Крохмаль (тип.) – 38
 330. Круглов Олександр Йосифович – 42
 331. Крутиков Михайло – 48
 332. Кривельов Йосиф Аронович – 26
 333. Ксендзюк О. – 40
 334. Кубланов Михаїл Мойсейович – 47
 335. Кузминський сенатор – 38
 336. Кузнецова Є. Г. – 23
 337. Кулик А. Г. – 21
 338. Кулишова Таня – 41
 339. Кулішер Михайло Гнатович – 26, 31
 340. Кулка Еріх – 41
 341. Кульберг бр. (тип.) – 38
 342. Кульженко (тип.) – 30
 343. Кушнарєв (тип.) – 28
 344. Ландау А. Е. (тип.) – 22, 44, 60
 345. Лацарус Мориц – 45, 71
 346. Лебенсон А. Б. – 110
 347. Лебедєв Д. – 63, 67
 348. Леванда Віталій Осипович – 30, 97, 108

349. Леванда Л. О. – 44
 350. Леві (Леві-Бабович) Товія Симович – 45, 74
 351. Левін Г. Л. – 24
 352. Левін Еммануїл Борисович – 43
 353. Левін Давид Абрамович – 57
 354. Левінзон І.-Б. – 92, 93, 97, 102–105
 355. Левченко Валерій Валерійович – 16, 17
 356. Лемберг Н. (тип.) – 57
 357. Ленін Володимир Ілліч – 63, 67
 358. Леонтович Федір Іванович – 30
 359. Лермонтов Михайло Юрійович – 64, 67
 360. Лернер О. І. 9
 361. Лернер Осип Михайлович (Иосиф Иегуда, Иосиф-Лейб Лернер) – 17, 118, 121
 362. Лесков Микола Семенович – 32
 363. Лехтман М. – 132
 364. Лисак Ірина Віталіївна – 25
 365. Лисснер Е. (тип.) – 29
 366. Лисснер Г. (тип.) – 31
 367. Лівшиц Гілер Маркович (Мордухович) – 27, 47, 48
 368. Ліпс – 108
 369. Ліхтенберг Жан-Поль – 46
 370. Лобанов В. – 25
 371. Лозинський Самуїл Горацієвич – 24, 28
 372. Локшин А. – 17
 373. Лопатін Ш. – 64, 67
 374. Лоренсон А. – 56
 375. Лукін Яків Іванович (Ізраїль, архім.) – 43
 376. Лур'є Ноте (Натан) Михайлович – 22, 58, 67, 72
 377. Львов-Рогачевский Василь Львович – 51
 378. Лютов Кирил Васильович див. Бабель Ісаак Еммануїлович
 379. Лютостанський Іполит – 44
 380. М. К. – 45
 381. Мазе І. Я. – 45
 382. Май В. – 35
 383. Майков (тип.) – 23
 384. Маймонд – 47
 385. Македон Н. Л. – 23
 386. Малеев Олександр Феоктистович – 34, 71
 387. Манделькерн Соломон – 34, 116–118, 122

388. Мандельштам – 107
 389. Мандельштам Л. І. – 44, 46
 390. Маніович Яків Йосифович – 42, 71
 391. Марик [Марек] – 107
 392. Маркиш Штмон 52
 393. Маркс Карл – 64, 67
 394. Мартинов (тип.) – 44
 395. Маяцький Феодосій Семенович – 46
 396. Месрович Даніель-Мордхе (Марк Менделейович) див. Даніель Марк Наумович
 397. Мейер Лєгеріс Галеві – 45
 398. Меламуд Хаїм Гершкович – 58, 67
 399. Менделе Мойхер-Сфорім – 5, 8, 11, 12, 16, 58, 67, 69
 400. Мендельсон – 99
 401. Мережін А. – 135
 402. Мерзон Я. Є. – 11
 403. Микело – – 104
 404. Микола І – 92, 98, 99
 405. Минков М. Я. (тип.) – 24
 406. Мисюк Анна – 51, 71
 407. Михайлуца Микола Іванович – 36
 408. Михальченко Микола І. – 36
 409. Михман Дан – 21, 42
 410. Миш Михайло Гнатович – 31
 411. Молоченко – 58
 412. Моргуліс Михайло Григорович – 31, 45
 413. Моргуліс Цві – 76, 82
 414. Морейнес Л. – 28, 71
 415. Мотелев Л. – 58
 416. Моше Бела – 56
 417. Музиченко П. П. – 21
 418. Муллер (тип.) – 30
 419. Найман Олександр Якович – 35
 420. Накко Олексій – 29
 421. Наулко В. І. – 35
 422. Неманов Н. – 135
 423. Непомнящий І. – 38
 424. Никитин Віктор Микитич – 31
 425. Нікольська Е. М. – 25
 426. Нікольський Микола Михайлович – 25, 26, 45, 48

427. Николаєвський Борис М. – 25, 36, 72
 428. Нитче (тип.) – 37, 44
 429. Новіков Н. И. (тип.) – 51
 430. Новіков-Прибой – 64, 67
 431. Нордау М. – 24, 72
 432. Ноткіна Ольга Юдівна – 10, 17,
 433. Ноткіна Т. А. – 34
 434. Нотович Микола Олександрович – 28
 435. Огнянова М. – 25
 436. Олексій І, див. Романов Олексій І Михайлович
 437. Оніщенко О. С. – 49
 438. Оппенгеймер Франц – 34, 72
 439. Орланський С. Ф. – 36
 440. Оршанський Ілля Григорович – 30
 441. Осипович Наум Маркович – 22, 59
 442. Осман-Бей – 24, 72
 443. Островський Микола Олексійович – 64, 67
 444. Павло І – 88
 445. Павлюк Андрій Н. – 36
 446. Павський Герасим, протоієрей – 49
 447. Пазельська Анна Г. – 16
 448. Палимпсестов Івн Устинович (Іустинович) – 31
 449. Панавас Чесловас Владович – 32
 450. Пасманік Даниїл Самойлович – 28, 31, 73
 451. Пен С. – 29, 73
 452. Первомайський Леонід – 59
 453. Переферкович Наум (Нехемія) Абрамович – 45
 454. Перец Іцхок-Лейбуш – 59, 67
 455. Петринський Микола Миколайович – 123
 456. Петров Євген Петрович – 56
 457. Петровський М. – 57
 458. Печерський Олександр Аронович – 41
 459. Пирогов Микола Іванович – 6, 8, 32,
 460. Пілкінгтон С. М. – 47,
 461. Плутарх – 21
 462. Подольський Анатолій Юхимович – 36
 463. Поливанов Н. П. – 21
 464. Полікарпов Віталій Семенович – 25
 465. Полінковський Г. Л. – 45
 466. Поліщук Михаил – 17, 39

467. Полонек К. – 64, 68
 468. Полонський Пинхас – 46
 469. Поляков Леон (Лев Володимирович) – 25
 470. Полянкер Григорій Ісаакович (Гершл) – 48, 59, 68
 471. Порхомовська В. Я. – 25
 472. Протогайн Лейзер – 106, 107
 473. Пушкін Олександр Сергійович – 50, 51, 64, 67, 68
 474. Рабін Іцхак – 60, 68
 475. Рабін Х. – 50
 476. Рабінович Вадим З. – 48
 477. Рабінович Г. М. – 22
 478. Рабінович З. Д. – 24, 51
 479. Рабінович Осип Аронович – 60, 73, 111, 113
 480. Рабінович Соломон Наумович (Шолом Нохумович) див. Шолом-Алейхем
 481. Рабінсон С. – 135
 482. Равницький І. – 5
 483. Ранович Абрам Борисович – 45
 484. Рапорт Яків Львович – 34
 485. Рашковецкий Михайло Маркусович – 40, 42
 486. Регев Йозель – 15
 487. Ременик Гірш (Григорій) Абрамович – 51
 488. Ренан Ернест – 24
 489. Римон Е. – 51
 490. Роговин Л. М. – 32
 491. Розен А. Г. (тип.) – 31
 492. Розенталь Е. В. – 62
 493. Розенфельд Д. – 42
 494. Розенфельд С. – 92
 495. Розенштраух С. О. (тип.) – 47
 496. Ройзин А. А. – 23
 497. Роков П. – 30
 498. Роман Ю. (тип.) – 29
 499. Романов Олексій І Михайлович – 30
 500. Рузер Серж – 15
 501. Рубінштейн Сергій Леонідович – 19, 23, 123
 502. Рутберг Наум Йосифович – 18, 24
 503. Сабашников М. (тип.) – 32
 504. Сабашников С. (тип.) – 32
 505. Саванчук Ізраель – 48

506. Савицкий – 103, 104
 507. Сакер Я. Л. – 45
 508. Салтиков-Щедрін Михайло Євграфович – 30
 509. Самоненко (тип.) – 22
 510. Самуїл Марокський раввин Іудейський – 43
 511. Самуйлов М. – 26
 512. Сандлер Семен Анатолійович – 50
 513. Сандомирський Е. – 21
 514. Сандомирський Ю. – 32
 515. Сапожников (тип.) – 39
 516. Сарана Тамара – 41
 517. Сверчков Д. – 57
 518. Светлов Михайло Аркадійович – 60
 519. Свіфт Джонатан – 64, 68
 520. Сева Леопольд Олександрович – 26
 521. Сегаль І. Л. – 29, 73
 522. Серафимович Олександр – 64, 68
 523. Сервантес Мігель Сааведра де – 65, 68
 524. Серебряний Ізраїль Айзикович – 51
 525. Сессе Еміль – 47, 73
 526. Сиверцев А. – 27
 527. Симонов Костянтин Михайлович – 41
 528. Сіта Ф. – 61
 529. Скальковський Аполон Олександрович – 39, 73
 530. Скороходов (тип.) – 31
 531. Слабченко Михайло Єлисейович – 10
 532. Смирнов Є. П. – 24
 533. Смірнова Віра Василівна – 50, 57, 68
 534. Снегирев (тип.) – 44
 535. Собко Д. (тип.) – 31
 536. Сойкин П. П. (тип.) – 45
 537. Соколянський Марк Георгійович – 56, 73
 538. Солженицин Олександр Ісаєвич – 34
 539. Соловейчик Макс Альбертович – 26
 540. Соломон – 45, 47
 541. Соломонов Абрам – 27
 542. Спектор І.-Е., равін – 94
 543. Сперанський Михайло Несторович – 45
 544. Спиноза Бенедикт (Барух) – 47, 48
 545. Стародинський Давид – 41, 74

546. Старый Джон див. Інбер Віра Михайлівна
 547. Старый журналіст див. Жаботинський Володимир Євгенович
 548. Стасюлевич М. М. (тип.) – 30
 549. Строганов Олександр Григорович (граф) – 6, 112, 115
 550. Столов Микола Миколайович – 124
 551. Сушицький В. – 124
 552. Табачников Георгій – 42
 553. Тарасов Павло Григорович – 28
 554. Тараторин Д. Б. – 28
 555. Тарнополь Григорій Акимович – 37, 70
 556. Тарнополь Іоахим Ісакович – 27, 44, 74, 113
 557. Таубеншлак Олександр Арнольдович – 40
 558. Тацит Публій Корнелій – 21
 559. Тиганий К. А. – 21
 560. Тичина Павло Григорович – 65, 68
 561. Трахтенберг Джешуа – 27
 562. Трубникова К. В. (тип.) – 30
 563. Тугенгольд Вольф – 101, 102
 564. Тульчинський М. Г. – 122
 565. Тункелер – 137
 566. Тураєв Борис Олександрович – 26
 567. Турау сенатор – 38
 568. Тургенев Іван Сергійович – 65, 68
 569. Тяглий Михайло І. – 42
 570. Уваров – 101, 104
 571. Ульрих тип. – 37
 572. Усов П. – 121
 573. Файнзильберг Іехиел-Лейб Арієвич див. Ільф Ілля Арнольдович
 574. Фалікман Іхил (Іхіл, Іехіель) Шмуїлович – 60, 68
 575. Феллер Мартен – 35
 576. Фельдман Віктор Семенович – 10, 17
 577. Фентон Дж. – 25
 578. Фефер Ісаак (Іцик) Соломонович – 60, 61
 579. Филипсон Мартин 28, 74
 580. Фін – 13
 581. Фін Самуїл-Йосиф – 44, 110, 111, 113, 114
 582. Фінберг Леонід 52
 583. Фінінберг – 64
 584. Фінк Віктор – 33
 585. Фінкель Й. С. – 36, 74

586. Фінкель Хаїм-Авром – 33
 587. Фінкельберг М. – 27
 588. Фіркович Авраам Самуїлович – 30
 589. Фіхман Я. – 136
 590. Фішер Юліус С. – 42, 74
 591. Флавій Іосиф – 26, 27
 592. Флейтман И. (тип.) – 32
 593. Флісфедер Давид Ілліч – 44
 594. Фоделло – 100
 595. Франко Іван Якович – 65, 68
 596. Франкфельд – 13
 597. Францов П. (тип.) – 30
 598. Фридлендер Саул – 16
 599. Фруг Семен (Шимен) Григорович – 61
 600. Фудима І. – 137
 601. Фурманов Дмитро Андрійович – 65, 68
 602. Харшав Бенджамін – 5, 17
 603. Хашкес М. Я. – 27, 29
 604. Хашевацький Мойсей Ізраїльович – 61, 68
 605. Хвольсон Даниїл Аврамович – 27, 49
 606. Хитерер Вікторія – 35
 607. Хитрово В. Н. – 23
 608. Хляп Ш. – 137
 609. Хонігсман Яків Самойлович – 35
 610. Хрисогелос Н. (тип.) – 44
 611. Цедербаум Олександр – 110, 118
 612. Цедербаум Д.
 613. Цедербаум Іосиф – 122
 614. Цедербаум Натан – 122
 615. Цинберг Сергій (Ізраель, Ізраїль) Лазаревич – 32, 104, 116, 121
 616. Цифрин Янкель – 106
 617. Ціпперштейн Стівен – 6, 7, 17, 39
 618. Цоцхадзе Лалі Володимирівна – 50
 619. Цунц Іом Тоб Липман (Леопольд) – 13
 620. Чарторизький Іосиф, князь – 88
 621. Чемеринський А. – 135
 622. Черного Н. М. – 58
 623. Черніховський Саул (Шаул) Гутманович – 61, 74
 624. Чернина Любов – 17
 625. Чингинадзе Д. В. – 30

626. Чудновський Аркадій-Ар'є – 40
 627. Шапіро Мойсей – 92, 94, 95, 107
 628. Шапіро Самуїл (Шмуль) – 106, 107
 629. Шапіро Пінхас – 106, 107
 630. Шапіро Фелікс Львович – 50
 631. Шапіро Хава – 107
 632. Швабахер Симон – 14
 633. Шварц Ш. Б. – 61, 74
 634. Шварцбард – 35
 635. Швейцер А. М. (тип.) – 38, 51
 636. Шевченко Тарас Григорович – 65, 68
 637. Шейнкман див. Светлов Михайло Аркадійович
 638. Шекман Е. – 65, 68
 639. Шерешевський В. Л. – 28
 640. Шерман Я. Х. (тип.) – 28
 641. Шестопал Матвій – 35
 642. Шехтер Я. – 59
 643. Шигарин Н. Д. – 44, 74
 644. Шиппер І. – 27
 645. Шитюк Микола Миколайович – 36
 646. Шиффман Лоуренс – 27
 647. Шлейден Матіас Йакоб – 27
 648. Шлихтер А. – 33
 649. Шмаков Олексій Семенович – 35, 45
 650. Шмуель див. Гельмонд Самуїл Ізраїлевич
 651. Шнайдерман Г. – 48
 652. Шолом-Алейхем – 5, 61, 62, 68, 69
 653. Шолохова Людмила Володимирівна – 49
 654. Шпенцер Віра Мойсеївна див. Інбер Віра Михайлівна
 655. Шпигельберг Вільгельм – 26
 656. Штейнванд Герборд (Герборд-Генріх-Іоанн) Данилович – 19, 23, 123, 132
 657. Штейншнайдер Мориц – 13
 658. Штекель Д. – 39
 659. Штерн Менахем – 21
 660. Штефель (тип.) – 50
 661. Штрайх С. Я. – 32
 662. Шульц А. (тип.) – 37, 38, 60
 663. Щукін Василь В. – 36
 664. Щупак Ігор – 36

665. Юдицький Абрам Давидович – 48
 666. Юшкевич Семен Соломонович – 57, 62, 74
 667. Юшманович Ю. Д. – 23
 668. Яворская А. Л. – 54
 669. Якуф Рабакун – 28
 670. Яффе Л. Б. – 51
 671. Ящунський І. В. – 124, 133
 672. Alberti Giovanni – 18, 26
 673. Altalena див. Жаботинський Володимир Євгенович
 674. Baron S. W. – 27
 675. Benjacob див. Беньякоб
 676. Berdyczewskii M. J. – 107
 677. Biale David – 26, 46
 678. Bickerman Elias – 46
 679. Buber Martin – 46
 680. Deinard E. див. Дейнард
 681. Dinur B. – 27
 682. Dubnov Simon Dubnow S. см. Дубнов Семен Маркович
 683. Elon Amos – 46
 684. Ettinger S. – 27,
 685. Flavio Gioseffo – 18, 26
 686. Foscha Santa – 18, 26
 687. Fürst J. – 80
 688. Genebrard A. G. – 18, 42, 43
 689. Glatzer Nahum N. – 46
 690. Haas J. de – 45
 691. Halpern I. – 27
 692. Hinrichs'sche J. C. – 49
 693. König Fridrich Eduard – 49
 694. Lévy Samson – 43
 695. Lipschitz, J. – 94
 696. Maggid. H. – 94
 697. Maimonides Moyses – 47
 698. Mayzel Nachman – 58
 699. Mendele Meycher Sforim див. Менделе Мойхер-Сфорім
 700. Modena Leon de – 18, 43
 701. Modonese M. Pietro Lauro – 18, 26
 702. Moziani Eliyahu – 29
 703. Natansohn B. – 103
 704. R. – 44, 74

705. Rabinovicz (Rabinowich) R. – 85, 94, 95
 706. Raboi A. – 65, 69
 707. Scholem Gerschom – 46
 708. Seldeni J. – 18, 43
 709. Stiftung Konrad Adenauer – 40
 710. Sully Melanie – 40
 711. Venise Rabin de – 43
 712. Volkl Ekkehard – 41
 713. Wiener S. – 79, 80, 82
 714. Weinper Zishe – 51, 69
 715. Yehuda Ashlag – 47
 716. Yitzhak F. – 27, 69
 717. Yochai Shimon bar – 47, 69
 718. Zohn Harry – 46

35.00

77/2

Наукове видання

*Серія «Книжкові колекції Наукової бібліотеки
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова»*

**ЮДАЇКА В НАУКОВІЙ БІБЛІОТЕЦІ ОНУ
ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА**

Бібліографічний покажчик

Автор вступної статті та науковий редактор
Петриківська Олена Сергіївна

Упорядник
Самодурова Віра Володимирівна

Тираж 100 прим. Зам. № 1808-08.

Видавництво і друкарня ПП «Фенікс»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №1044 від 17.09.02)
м. Одеса, 65009, вул. Зоопаркова, 25.
Тел. (048) 795-91-60.

e-mail: fenix-izd@ukr.net www: law-books.od.ua

60

НБ ОНУ імені І.І.Мечникова